

Universita Karlova v Praze

Filosofická fakulta

Katedra psychologie

Radovana Klusáčková

**Psychosociální profil mužů, kteří selhali při výkonu trestu
obecně prospěšných prací**

**Psychosocial profile of men, which failed in execution of
community service sentence**

Konzultant práce: PhDr. Miluše Urbanová

Praha 2009

„Prohlašuji, že jsem práci vykonala samostatně s využitím
uvedených pramenů a literatury.“

V Ústí nad Labem, 20.7.2009

.....

Děkuji PhDr. M. Urbanové za pomoc a rady, které mi poskytla během konzultací. Její vedení, vstřícnost a podpora byly pro mne v průběhu práce velkým přínosem.

„Maxima illecebra est peccandi impunitatis spes.“

„Největším lákadlem ke špatným skutkům je naděje na beztrestnost.“

Cicero

Věta, která předznamenává vývoj kriminální kariéry většiny odsouzených. Velmi často začíná tato kariéra ve školním věku. Vyšetřování trestného činu je však přerušeno pro nízký věk pachatele. Nic se nestane. Snad bývá jen pocit frustrace kriminalisty z pocitu zbytečné práce při dopadení pachatele a jeho následném propuštění. V té době se nikdo nezabývá osobností nezletilého pachatele, jeho dosavadním vývojem, sociálním prostředím, ve kterém vyrůstá či možnostmi rodiny ze které pochází. Pachatel je pak v průběhu dalších let ještě několikrát, stejným způsobem, utvrzován v pocitu beztrestnosti a „zbytečnosti“ přijmout odpovědnost za své chování. Pak jednoho dne, už trestně odpovědný, stane před soudem. Často je mu dána šance alternativního trestu. Ale není sociálně zralý, necítí potřebu chovat se odpovědně vůči společnosti ani vůči sobě. Šanci alternativního trestu nechápe. Nastupuje do vězení, cesta po věznicích začala.

ÚVOD3

1. TEORETICKÁ ČÁST 6

1.1 Kriminalita jako předmět poznání	7
1.1.1 Psychologie a kriminologie	8
1.1.2 Trestný čin, trestné chování	10
1.1.3 Stav a struktura kriminality.....	11
1.2 Teorie vzniku kriminality	12
1.2.1 Biologicky orientované teorie vzniku kriminality.....	14
1.2.2 Psychologicky orientované teorie vzniku kriminality	16
1.2.3 Sociologické teorie kriminality.....	23
1.2.4 Multifaktoriální teorie.....	33
1.3 Osobnost pachatele trestného činu.....	35
1.3.1 Osobnost pachatele	35
1.3.2 Socializace jedince.....	40
1.3.3 Osobnost pachatele – popis chování.....	45
1.3.4 Typologie pachatelů.....	48
1.3.5 Typologie pachatelů trestných činů v ČR.....	50
1.4 Zločin a trest	54
1.4.1 Trestní represe.....	54
1.4.2 Funkce trestu.....	55
1.4.3 Účinnost trestního stíhání	58

1.5 Alternativní tresty	65
1.5.1 Mezinárodní rezoluce a směrnice o alternativních trestech	69
1.5.2 Alternativní sankce – zahraniční zkušenosti.....	76
1.5.3 Alternativní tresty v České republice.....	78
1.5.4 Probační a mediační služba v České republice	83
2. EMPIRICKÁ ČÁST	91
2.1 Východisko a pojetí studie, cíl studie	91
Cíl studie	91
2.2 Použité metody	92
2.2.1 Anamnestický rozhovor	93
2.2.2 Test intelektového potenciálu	95
2.2.3 SPARO.....	95
2.2.4 Test smyslu života P-I-L.....	99
2.2.5 Chromatický asociační experiment.....	100
2.2.6 EXPLORAČNÍ SCHEMA	102
2.2.7 Kazuistické studie	104
2.3 Charakteristika souboru odsouzených mužů	105
2.4 Přehled získaných výsledků a informací, psychosociální profil sledované skupiny.....	110
2.4.1 Postoj k trestnému činu.....	110
2.4.2 Sebehodnocení, postoj k vlastní osobě	113
2.4.3 Formování hodnotové orientace	117

2.4.4 Psychosociální profil odsouzených mužů sledované skupiny	
.....	122
2.5 Kasuistické studie	131
3. DISKUZE	159
4. ZÁVĚR	166
LITERATURA	171
SEZNAM PŘÍLOH	179

ÚVOD

Zvýšená potřeba společnosti řešit problém narůstajících sociálně patologických jevů přitahuje pozornost odborníků k řešení řady otázek týkajících se kriminality. Dominují zde problémy zaměřené na řešení otázky trestní odpovědnosti, racionálního využívání sankcí, profesionálního zacházení s pachateli trestných činů a jejich obětí, možnou kontrolou kriminality apod. K řešení uvedených problémů přispívají značnou mírou psychologové. V rámci svého oboru se psychologie zabývá strukturou a charakterem kriminality jednak z pohledu jedince páchajícího trestnou činností, jednak z pohledu sociálních skupin, ze kterých se pachatelé rekrutují. Tento pohled je úzce spjat s poznáváním společenského dění a také způsoby, s jakými se společnost s kriminalitou vyrovnává, jak s kriminalitou zachází a jak přistupuje k osobám, které se dopustily trestného činu.

Kriminalita je produktem společnosti jako celku, její struktury a fungování, ale je tu také jedinec, zcela konkrétní osoba, která se dopouští trestného činu, je odsouzená, potrestaná, někdy i zavržená. Nepopírá se odpovědnost jedince za trestný čin, ale je nutné si uvědomit, že existuje rozsáhlý faktor sociálního prostředí, podmínek jak mikrosociálních, tak makrosociálních, které se na osudu konkrétního jedince podílí. Negativní vývoj a kvalitativní změny v oblasti kriminality vyvolaly naléhavou potřebu změny kriminální politiky, v níž se nově definují role státních a justičních orgánů, obcí, občanů a jejich iniciativ. Člověk odsouzený k trestu odnětí svobody je vlastně předem omezen v možnosti uhradit škodu, kterou svým trestným jednáním způsobil. Má-li být trest účinný ve svých důsledcích, musí splňovat i požadavky na nápravu pachatele. To je však umístěním pachatele do věznice a jeho vytržením z přirozeného prostředí do značné míry zpochybněno. Z těchto důvodů je pozitivní, že je vytvořena soustava trestních sankcí, které lze ukládat, aniž by byl pachatel od společnosti izolován.

Boj s kriminalitou pouze represivními prostředky je předem ztracen.

Impulzem pro zahájení této rigorózní práce byly diskuze s penitenciárními psychology, vedoucími oddělení výkonu trestu ve věznicích a pracovníky Probační a mediační služby, kteří poukazovali na značný počet odsouzených, kteří ve výkonu alternativního trestu selhávají. Ukládání alternativních trestů sice na počátku zavedení snížilo počet odsouzených ve věznicích, zkušenosti ale ukazují, že velká část těchto pachatelů se ve věznici nakonec ocitne a to pouze s časovým odstupem. Naskytá se otázka, zda uložení alternativního trestu bylo u této skupiny odsouzených efektivní. Rozhodnutí soudu se pravděpodobně opíralo pouze o charakter a závažnost trestného činu, bez znalosti osobnosti pachatele, jeho sociálního vývoje a sociálního prostředí, ze kterého pachatel pochází. Jeden z problémů, který vystupuje do popředí při ukládání alternativních trestů je tudíž výběr vhodných pachatelů, kteří by šanci alternativního trestu byli schopni využít.

Z alternativních trestů byl vybrán trest obecně prospěšných prací. Tento trest může být soudem uložen v rozmezí 50 – 400 hodin. Pokud odsouzený tento trest v určené době řádně nevykoná a nevede spořádaný život, přemění soud trest obecně prospěšných prací v trest odnětí svobody. A to tak, že každé dvě hodiny nevykonaného trestu se počítají za jeden den odnětí svobody.

Teoretická část práce vytváří rámec pro předmět studie, tj. selhání odsouzených pachatelů při výkonu trestu obecně prospěšných prací. Tvoří ji soubor kapitol, který podává základní přehled o teoriích vzniku kriminálního chování. V kriminologických teoriích lze najít přehled významných činitelů, které hrají potenciálně svojí roli při vzniku kriminality a zasazuje je do širších teoretických souvislostí. Součástí teoretické části je také kapitola, která se zabývá osobností pachatele, především jeho osvojováním sociálních rolí a kontrol. Teoretická část také stručně zmiňuje problematiku vlastního výkonu trestu odnětí svobody, jeho právních i psychologických aspektů a podrobněji se zabývá ukládáním alternativních trestů v české republice.

Empirická část studie představuje souhrn poznatků získaných z praxe vězeňského psychologa při práci s odsouzenými pachateli, kteří selhali při výkonu alternativního trestu obecně prospěšných prací. Studie si klade za cíl přinést psychosociální profil vybrané skupiny vězňů, kteří vykonávají ve

vězeňských zařízeních trest odnětí svobody jako náhradu za alternativní trest obecně prospěšných prací. Práce se snaží přispět ke komplexnímu pohledu na problematiku této skupiny odsouzených. Psychosociální profil je vytvořený na základě exploračního schématu, které slouží v penitenciární praxi při vytváření psychologických charakteristik. Schéma je sestaveno tak, aby vystihlo soubor a vzájemnou součinnost hlavních formujících vlivů v životě jedince. Kategorie popisují výrazné rysy osobnosti, které se pravděpodobně uplatnily při vzniku trestného jednání odsouzeného. Není ale zaměřeno jen na osobnostní rysy, ale snaží se zachytit trestnou činnost jedince v psychosociálním kontextu. Empirická část práce zahrnuje mimo jiné podrobné kazuistiky deseti odsouzených této skupiny. Byly vybrány tak, aby charakterizovaly podobnost i různost jednotlivých osob v popisované skupině, tak aby na pozadí individuálního příběhu byl podán souhrn různých faktorů při vzniku trestného jednání a důvodů selhání v alternativním trestu.

Téma práce je na pomezí psychologie, práva a sociální práce a proto zahrnuje i informace z nepsychologických oborů pro vysvětlení některých faktorů, které mají vliv na úspěšnost či selhání jedince při výkonu obecně prospěšných prací.

1. TEORETICKÁ ČÁST

Moderní trestní politika by se měla opírat o zjištění, jak trestní právo působí. V podstatě odpovídá na otázku, jak společnost koriguje jednání svých členů. I když dnes existuje široká škála sankcí, většinou soudní trestání splývá pro velkou většinu lidí s trestem vězení. Smysl a účel trestu je však jinak vnímán psychologem, sociologem nebo právníkem, jinam běžným občanem. Specialisté na trestní právo si kladli celou řadu otázek, které bylo nutno zodpovědět dříve, než se vytvořily normy trestního kodexu, např. má-li mít trest výchovný či pouze odstrašující účinek, jaký druh trestu zvolit atp. Problém jiných forem trestu než trest uvěznění se nám při odpovědích na tyto a podobné otázky přímo sám nabízí.

V současné době se odborníci zabývající trestním právem shodují na tom, že moderní trestní politika by se měla opírat o tři zásady označované jako tři „D“. Jsou to dekriminalizace, diverze a depenalizace.

Dekriminalizace znamená omezení počtu skutků, které trestní právo považuje za trestné činy. **Diverze** znamená odklon od trestního stíhání, to se uplatňuje jen v případě, že už není možné použití jiných prostředků. **Depenalizace** znamená omezení trestů, speciálně trestů odnětí svobody.

V teoretické části práce se proto zabývám obecnějšími souvislostmi právní a psychologické vědy. V prvních třech kapitolách je nahlížen tento problém z pohledu kriminality a teorií vzniku kriminálního chování. Objasňuji základní psychologické principy trestu jako jednoho z prostředků výchovného působení, uvádím trest do forenzních souvislostí, vysvětluji rozdíly trestající a obnovující justice, shrnuji pozitiva a negativa obou přístupů. V další kapitole se zabývám osobností pachatele, jeho osvojováním sociálních rolí a kontrol, uvádím používanou typologii pachatelů. V poslední kapitole teoretické části práce podávám přehled alternativních trestů a jejich užití v praxi.

I když mají naše soudy dnes k dispozici poměrně širokou paletu trestů, převažujícím trestem je stále trest odnětí svobody. Pachatel vykoná trest odnětí

svobody (nebo jeho část), pak je propuštěn na svobodu a nic mu nebrání v tom, aby znovu porušil zákon. Při takovém pojetí spravedlnosti dochází často pachatel k názoru, že jeho provinění je dostatečně odčiněno vězením. Náhrada škody jednotlivci či společnosti ho nezajímá. Trest probíhá v neosobní rovině.

Alternativní tresty by měly být pokusem o obnovení rovnováhy, která spácháním trestného činu byla porušena. Měly by být ukládány s ohledem na budoucí vývoj pachatele a tak být vlastně prevencí kriminality.

Z praxe posledních let však vyplývá jedno poznání. Při rozhodování o trestu na základě charakteru a nebezpečnosti trestného činu bez znalosti osobnosti pachatele a jeho hloubky narušení se ztrácí hlavní význam alternativních trestů – prevence kriminality. Podíl psychologických poznatků a jejich význam v právní praxi by měl vzrůstat. Subjektivní psychologickou stránku protispolečenského jednání nelze přehlížet.

1.1 Kriminalita jako předmět poznání

Kriminalita zájem veřejnosti vždy přitahovala. V posledních letech u nás došlo k výraznému nárůstu kriminality a dalších sociálně patologických jevů a tak je kriminalitě obecně věnován zájem ve všech společenských oblastech. Jde o velice složitý a komplexní problém, který má mnoho aspektů a k jehož studiu se přistupuje z mnoha oblastí – trestní právo, sociologie, psychologie, psychiatrie, pedagogika atd. Všechny tyto disciplíny pak integruje a zastřešuje obor zaměřený komplexně na problematiku kriminality – kriminologie. Psychologie je jednou ze součástí kriminologie, přispívající k poznání kriminality svým specifickým dílem. Z psychologického hlediska můžeme nahlížet kriminalitu jako projev osobnosti, jejího rozhodnutí a chování či sociálních podmínek, ve kterých jedinec žije. Nutno si však uvědomit že samotné chování určitého člena společnosti se nestane „kriminalitou“ pokud není odhaleno, obžalováno a odsouzeno. Musí zde být stanoveno, co je trestní chování, co je trestný čin.

Nárůst kriminality a dalších sociálně patologických jevů vzrůstá v každé společnosti, kde dochází k její celkové transformaci. Přechod

k liberální společnosti znamená odstraňování státních represivních prvků jako regulativů lidského chování, kromě peněz a trhu. V zájmu nového vidění společnosti je často odmítán i dosavadní výchovně vzdělávací rámeček. Hodnotový systém dnešní naší společnosti je nahlížen z pozic liberalismu a takto modifikovaný hodnotový systém není výraznou vnitřní bariérou pro jedince se sklonem k trestné činnosti. Naopak svoboda, demokracie a práva jedince jsou hodnoty, se kterými se delikventi výrazně identifikují.

Proto při studiu trestního chování jedince jako individuálního psychologického jevu nemůžeme izolovat „pouze chování jedince“ od širšího a složitějšího kontextu společenské roviny kriminality, od poznávání kriminality jako jevu společenského. Hodnocení jedince probíhá v sociokulturním rámci společnosti, v níž dochází k posuzovaným jevům.

1.1.1 Psychologie a kriminologie

Sociálněpatologickým jevem kriminality a její kontroly se zabývá samostatná, multidisciplinární, empirická věda – kriminologie. Podle Čírtkové přispívá psychologie k poznání kriminality trojím základním způsobem. (Čírtková, L., 1998)

- **psychologické výklady zdrojů kriminality** – podílí se na formulování teorií kriminálního chování
- **psychologické výzkumy penitenciární** – psychologické aspekty výkonu trestu, psychologie zacházení s odsouzenými, psychologie osobnosti odsouzeného a možnost změny chování z hlediska funkcí trestní sankce vlivem trestní sankce
- **procesuální přístup** – psychologie kriminálního chování, popis a výklad duševního dění, které probíhá v osobnosti pachatele okolo spáchání trestného činu, jak jedinec dospívá k připravenosti jednat kriminálním způsobem.

Praktická aplikace poznatků psychologie v oblasti trestního práva

Zmíněný text předkládá základní rámec toho, jakými cestami se psychologie podílí na poznání kriminality, tzn. jakým způsobem přispívá kriminologii. Popisuje základní praktické okruhy, na jejichž řešení se psychologie v oblasti práva podílí. Praktickou aplikací psychologie v oblasti trestního práva zastřešuje **forezní psychologie**. Forezní psychologie je definovaná jako „aplikovaná psychologická disciplína, která se zabývá chováním a prožíváním lidí v situacích regulovaných právem, především právem trestním“. (Čírtková, L.,Praha ,Portál,1998,str.9) Podle Netíka (Netík, K.,1997) lze právo a psychologii zařadit do jisté míry mezi vědy zabývajícími se lidským chováním. Právo jako obecný sociální regulativ shrnuje a označuje chování, které ohrožuje strukturu a funkce systému, přiřazuje k nim sankce a vymezuje podmínky a způsob jejich aplikace. Jeho základní přístup je hodnotící, srovnává v trestní oblasti lidské chování s obecnými společenskými normami. Psychologie nemá hodnotící přístup v tom smyslu, že by konkrétním jevům (např. chování) přisuzovala mravní význam. Obě vědní disciplíny se stýkají ve své funkci poznávací, právní kvalifikace trestného činu se musí opírat o poznání jeho bezprostředních příčin. Jako další styčný bod obou disciplín vidí Netík v jejich cíli – modifikaci deviantního chování, tedy ochraně společnosti.

Dělení forezních disciplín podle Čírtkové: (Čírtková, 1998)

- **kriminalistická psychologie** – psychologie aplikovaná v procesu vyšetřování trestných případů. Psychologické postupy zde mají pomocnou roli, přicházejí v úvahu v situaci důkazní nouze a nejednoznačnosti.

a/ soudněznalecká psychologická činnost ve věcech trestních – je upravena trestním řádem

b/ konzultační činnost při objasňování případů – psychologie výslechu

c/ speciální psychologické postupy při objasňování případu – psychologické profilování neznámého pachatele apod.

- **soudní psychologie** – psychologické stránky soudního projednávání věci, zaměřuje se na osobnost obžalovaného, osobnost soudce (psychologické problémy výběru a výcviku soudců), rozhodovací proces soudce či psychologické aspekty komunikace při soudních jednáních, soudněznalecká činnost ve věcech občanskoprávních
- **psychologie penitenciární** – psychologická problematika výkonu trestu např. klasifikace odsouzených, penitenciární diagnostika, aplikace psychologických metod v procesu zacházení s odsouzenými, psychologická expertiza pro účely podmíněného propuštění, krizová intervence apod. Do oblasti jejího působení spadá rovněž personál věznic - výběr a výcvik personálu.
- **psychologie postpenitenciární** – psychologická problematika reintegrace jedince do společnosti po propuštění z výkonu trestu – adaptace na propuštění, psychologické aspekty alternativních trestů
- **psychologie kriminologická** – psychologická teorie kriminálního jednání. Jedno z důležitých témat je např. osobnost pachatele.

Aktuální problematiku představuje otázka oběti trestného činu. Prakticky je realizovaná v podobě poradenské činnosti psychologů při koncipování strategie prevence kriminality.

1.1.2 Trestný čin, trestné chování

Pouze zákon stanoví, které jednání je trestným činem. Rovněž stanoví, jaký trest lze za jeho spáchání uložit. Trestní právo vymezuje, jaké činy, jaké chování jsou pro společnost natolik nebezpečné, aby je mohlo postihnout jako **trestný čin**.

Zákon rozlišuje i postihuje úmyslné a neúmyslné trestné činy, ale i pokus o trestný čin a přípravu trestného činu. Jako trestné se posuzuje i nepřímé pachatelství, to je účastnictví na trestném činu (spolupachatelství, návod, organizátorství....). Zákon postihuje navádění k trestnému činu – ten může mít podobu přemlouvání, sázky, rozkazu apod. Původce návodu pak bude stíhán pro trestný čin, ke kterému jeho návod směřoval.

Trestní zákon (č. 140/1961) Sb. přesně vymezuje skutkové podstaty trestných činů a popis zákonných znaků konkrétních trestných činů, společně s výší trestů.

Trestní právo také vymezuje podmínky a způsob jejich aplikace.

Proces trestního řízení upravuje **Trestní řád**.

Klíčovým pravidlem trestního systému je to, aby uloženým trestem byla pachateli způsobena jen taková újma, která je nezbytně nutná k ochraně společnosti. Tam, kde je to možné, je třeba dávat přednost trestům nespojených se ztrátou svobody.

Celkový trend současné trestněprávní politiky je snižovat procento uložených nepodmíněných trestů odnětí svobody.

1.1.3 Stav a struktura kriminality

Prostřednictvím statistických údajů o kriminalitě získáváme informace pouze o **kriminalitě zjevné - registrované**. Je to kriminalita registrovaná a evidovaná v oficiálních statistikách. Jde tedy o větší či menší část kriminality skutečné. O další části spáchané trestné činnosti se orgány činné v trestním řízení nedozví, a proto nemůže být registrovaná v oficiálních statistikách. Jde o **kriminalitu skrytou – latentní**. Míru latentní kriminality ovlivňuje zejména intenzita formální a neformální kontroly, tolerance poškozených a úroveň právního vědomí občanů. Tato míra se u jednotlivých trestných činů liší.

Řada výzkumů ukazuje, že muži a příslušníci nižších vrstev jsou zatíženi trestnou činností více než ženy a příslušníci vyšších vrstev, rovněž

pachatelé registrovaných trestných činů vykazují v oblasti latence vyšší kriminální zatížení než pachatelé neregistrovaní. Ukazuje se však, že registrovaná kriminalita není reprezentativní výsečí kriminality skutečné, protože zahrnuje ve větší míře než kriminalita latentní závažné trestné činy a osoby, které se dopustily více trestných činů.

1.2 Teorie vzniku kriminality

Kriminalita jako sociálněpatologický fenomén má aspekty společenské i osobnostní, sociologické, psychologické, pedagogické, trestněprávní a jiné. Do věd o kriminalitě zařazujeme vědní disciplíny, které se zabývají kriminálním chováním lidí. Ty lze rozdělit na právní a neprávní vědy o kriminalitě. K právním vědám o kriminalitě patří trestní a trestněprocesní vědní disciplíny. K neprávním patří kriminologie, včetně samostatných částí – penologie a viktimologie, dále pak kriminalistika a některé volně související vědní disciplíny – sociologie, psychologie, psychiatrie apod.

Trestní vědy pracují s normativními systémy, analyzují delikt z hlediska normativních definic a způsobů trestního postihu. Dále pracují s právní dogmatikou a zajišťují ochranu dodržování právních norem.

Kriminologie zkoumá kriminalitu jako reálný jev. Je považovaná za nauku multidisciplinární, nauku na pomezí několika vědních disciplín. Podle Novotného (Novotný, O., Zapletal, J. a kol., 2001) je kriminologie věda o kriminalitě (zločinnosti), o pachatelích trestných činů, o obětech trestných činů a o její kontrole.

Jak je uvedeno výše v textu, součástí kriminologie je **penologie**, která se v užším smyslu zabývá trestními sankcemi a jejich výkonem. Zde je možno zahrnout i oblast alternativních trestů. V penologii se otázka „Proč došlo ke spáchání trestného činu?“ mění především na otázku „Jak působit na osobu pachatele?“ Tresty a jejich aplikace jsou významnou složkou široké oblasti kontroly kriminality, kterou se kriminologie zabývá.

Z volně souvisejících disciplín zmíníme **kriminologickou psychologii**, která je považovaná za aplikovanou vědní disciplínu a v praxi se zabývá podílem osobnosti delikventa na vzniku sociálního selhání. Analýza osobnosti pachatele se posuzuje v kontextu individuálního vývoje jednotlivce v konfrontaci s objektivními, především sociálně-ekonomickými podmínkami. (Heretik, A.,1994)

Lze konstatovat, že součinnost trestněprávních věd a kriminologie může přinést poznatky pro účinnější sociální kontrolu zločinnosti. O ní se pak opírá trestní politika. Jedním z cenných zdrojů racionální trestní politiky jsou právě poznatky z kriminologických výzkumů. Kriminologické výzkumy nejsou zaměřeny pouze na popis kriminality, ale i na vysvětlení geneze kriminality - kriminální etiologie. Od počátků kriminologického zkoumání lze pozorovat obrat kriminologické teorie od biologie přes psychologii k sociologii. V současné době jsou akcentovány především společenské spojitosti kriminality. (Kaiser, G., in: Novotný,O., Zapletal, J. a kol., 2001)

V současnosti existuje v kriminologii několik směrů, které se v dějinách objevily téměř současně. Z pragmatických a didaktických důvodů lze kriminologické teorie dělit na tři základní proudy:

- 1) teorie zaměřené na jedince, jeho individuální rysy a dispozice, ve kterých spatřují zdroj kriminálního chování; dělí se dále na biologicky a psychologicky orientované teorie.
- 2) sociologicky orientované teorie, které hledají zdroj kriminálního chování v sociálních a společenských podmínkách člověka, jeho interakci se sociálním prostředím a v procesu socializace
- 3) multifaktoriální teorie, ve kterých je problém kriminality individualizován a v každém trestném činu vidí souhrn mnoha faktorů

V dnešní době se na kriminologické teorie nepohlíží jako na zásadně sporné, každá odpovídá na jiné otázky, zaujímá jiný úhel pohledu. Kriminalita

je tak složitým a komplexním jevem, že je nutné k její analýze přistupovat z více rovin - proč se dopouští určití jedinci kriminálních činů, proč se dopouští kriminálních činů určité skupiny apod.

1.2.1 Biologicky orientované teorie vzniku kriminality.

Biologicky orientované teorie kriminality hledají příčiny vzniku kriminálního chování ve vrozených fyzických, fyziologických či psychických rysech jedince.

Významným představitelem biologicky orientované teorie vzniku kriminality byl italský vězeňský lékař Cesare Lombroso (1836 – 1909) Ve svém výzkumu používal především metody antropologie.

Lombroso pracoval jako vězeňský lékař v Turínu. Jako lékař se zajímal o fyzické rozdíly mezi populacemi italských regionů. Studoval anatomii a patologii, prováděl rozsáhlá antropologická měření. Zabýval se také kriminální antropologií. Důležitým zdrojem inspirace byla pro něho Darwinova evoluční teorie. Došel k názoru, že zločinnost je vnitřní, na základě dědičnosti, vrozená tendence, která je projevem biologického atavismu a primitivnějšího vývoje stupně člověka (vliv Darwinovy evoluční teorie). Takový člověk se vyznačuje řadou fyzických atavistických stigmat, ke kterým se pojí i určité mentální vlastnosti (např. emocionální oploštěnost, lenost, defektní svědomí apod.) Lombroso zastával myšlenku, že kriminální populace se od „normální“ liší tím, že vykazuje různé fyzické anomálie. Postupně svojí teorii „rozeného zločince“ rozšiřuje o teorii zločinců příležitostných, zformovaných degenerací, či tzv. z vášně. Lombroso nakonec rozlišoval epileptické, patologické a rozené zločince. Podle Lombrosa představoval zločinec „atavismus“, regresi lidského jedince ve vývoji. U vězňů pátral po anomáliích lebky – nízké čelo, vyčnívající brada, velké přirostlé uši, deformace prstů, šilhání apod. Svá měření však prováděl na nereprezentativních vzorcích vězňů, bez vyšetření kontrolních nekriminálních skupin populace.

Sám Lombroso, později – především pod vlivem kritik jeho teorie, své monokauzální vysvětlení kriminality opouští a přiklání se k výkladu, který

obsahuje i mnoho sociálních faktorů, jako klima, hustotu osídlení, sociální pozadí...

S tímto multifaktoriálním přístupem se však jeho jméno nespojuje. Lombroso spatřuje příčinu kriminálního jednání v dědičném vybavení jedinců určitými tělesnými vlastnostmi. Z logického hlediska je však nepřipustné, identifikovat deviaci biologických znaků s deviacemi chování. Např. hlediska trestního práva mají buďto legální (koupě) nebo nelegální (krádež) charakter. Dalším problémem je, že se většina nositelů určitých „kriminogenních“ vlastností kriminálního jednání nedopouští. Pozdější výzkumy prokázaly, že většina biologických znaků je rozdělena v celkové populaci rovnoměrně.

Lombrosův význam spočívá v tom, že se jednoznačně přiklonil k empirickým metodám při zkoumání kriminality.

V první polovině 20. století se zájem mnoha biologicky zaměřených kriminologů přiklonil na vztah konstitučních typologií v kriminalitě. Zkoumaly se především dvě typologie: Kretschmerova a Sheldonova. Podle Kretschmerovy typologie se závažnějších trestných činů dopouštěli atletické a astenické typy. V americké kriminologii se častěji používala Sheldonova typologie. Podle Glueckových však je určitý konstituční typ spojený spíše s jistým temperamentem, než samotný sklon k delikvenci. (podle Heretika)

Další biologické teorii vzniku kriminality se opíraly o studie genealogické, které se zaměřily na zkoumání vlastností a osudů několika generací jedinců pocházejících ze stejných předků. Toto zkoumal např. Goddard (USA 1912, in Novotný, Zapletal, 2001)

Goddard zkoumal v USA v šesti generacích dvě linie potomků jednoho rodu. V rodě byla linie nemanželská, syn byl počat s mentálně retardovanou dívkou, a linie manželská, syn byl počat se vzdělanou bohatou ženou. Tito potomci byli srovnáni jako soubory v charakteristikách dosažené životní úrovně, sociálních pozic, zdraví, asociality a antisociálního jednání. Toto srovnání vyznělo zcela nepříznivě pro potomky nemanželské linie. Goddard však došel k názoru, že se nedědí kriminalita, ale oligofrenie, (za použití Binetova inteligenčního testu) a že pro svoji slabomyslnost se tito jedinci

stávají ve větší míře kriminálními. Při tvorbě těchto závěrů však nebyly brány v potaz sociální vlivy a odlišné životní podmínky prostředí v nichž tito potomci obou linií vyrůstali.

Jiný metodický přístup představují studie na jednovaječných a dvouvaječných dvojčatech a na výzkumu kriminality u adoptovaných dětí, jejichž biologický nebo adoptivní otec spáchali nebo nespáchali trestný čin. Zde však vystupují otázky vlivu tzv. „sociální dědičnosti“ - vliv rodičovské výchovy, imitace rolí, identifikace s rodičem - a dále interakce mezi prostředím a jednáním osobnosti. Další teorie, které lze zařadit do tohoto směru jsou např. teorie o vztahu abnormální chromozomální struktury jedince s jeho kriminálním chováním, endokrinologické teorie a teorie konstituční.

Celkově lze teorie biologického kriminogenetického směru stručně charakterizovat:

- jsou orientovány výrazně na pachatele
- činitelům sociálního prostředí je většinou přisuzována menší váha
- jsou málo přínosná při nápravě pachatelů

Poznatky moderní sociobiologie jsou však při řešení kriminality aktuálně málo využívány.

1.2.2 Psychologicky orientované teorie vzniku kriminality

V poslední čtvrtině 19. století se k řešení kriminality přihlásila i psychologie. Zprvu se orientovala především na osobnost pachatele a její charakteristiky dispoziční, věkové, výkonnostní apod.

Základní směry přístupu ke zkoumání kriminality jedince lze v rámci psychologicky orientovaných teorií rozdělit následovně:

- teorie osobnosti
- kognitivistické teorie

- psychodynamické přístupy
- behaviorální přístupy - /sociální učení/
- inteligence a kriminalita

a/ teorie osobnosti

Studií, které zkoumají vztah mezi osobností a kriminalitou vzniklo velké množství. Výzkumy se snažily odpovědět na otázky typu – „Existují určité obecné vlastnosti, které by představovaly dispozice ke kriminálnímu chování?“ Osobnostní dimenze typické pro delikventy však nebyly zcela potvrzeny a osobnost jako kauzální faktor vzniku kriminality potvrzena nebyla. Lze konstatovat, že neexistují určité typické psychické vlastnosti a charakteristiky, které by **jednoznačně** oddělovaly sociálně přizpůsobené jedince od kriminální osobnosti. (Čírtková, Červinka, 1994).

Vlastnosti jako agresivita, chladnokrevnost, egocentričnost, hostilita jsou podle normálního rozložení přítomny v celé populaci. Hranice rozlišující „kriminální“ a „nekriminální“ osobnost nebylo možno z výsledků studií určit, nelze nalézt pevný vztah mezi kriminalitou a rysy osobnosti. Určité dílčí výsledky najdeme pouze v jednotlivých výzkumech s použitím konkrétních speciálních metod (např. MMPI). Jde o srovnávání delikventních a nedelikventních skupin. U delikventních skupin jsou nacházeny jako významné vlastnosti impulzivita, emoční labilita, spontánní a reaktivní agresivita, egocentrická orientace osobnosti, hostilita, nereálné sebehodnocení, nesnášenlivost. Ucelenou teorii osobnosti, která se dopouští trestných činů vypracoval Eysenck. Jeho trojdimenzionální model osobnosti popíšeme na jiném místě práce. Ve své teorii však přehlíží sociální vlivy, domnívá se, že nejsou tématem psychologie, ale sociologie, ačkoliv v genezi delikventního chování považuje sociální podmínování za významný faktor. Mnohé výzkumy však potvrzují, že příčiny delikvence nelze hledat v ohraničených dimenzích osobnosti a oddělit je od současně působících sociálních vlivů.

b/ kognitivistické teorie vzniku kriminality

Netradičním přístupem při řešení příčin vzniku kriminality je teorie psychologa Yochelzona a psychiatra Samenova kteří upozornili na to, osobnost kriminálních jedinců se vyznačuje zvláštními abnormálními vzorci myšlení, které vedou k rozhodnutí spáchat trestný čin. Popisují 52 těchto myšlenkových vzorců ("The Criminal Personality", 1976)

Walters a White (1989) navrhli kognitivní model kriminality jako životního stylu. Formulovali osm vzorců iracionálního myšlení, tzv. kognitivních rysů, které jsou typické pro kriminální recidivisty. Zároveň odmítají další možné příčiny kriminality, jako je např. závadová rodičovská výchova, kriminální infekce v partě vrstevníků, nepříznivé ekonomické podmínky apod. a považují trestný čin za svobodnou volbu jedince. Zmíněné negativní faktory omezují, podle autorů, možnosti volby, ale jiný vliv nemají.

c/ psychodynamické přístupy

V této teorii je kriminální chování dáno do souvislosti s neurotickými konflikty jedince. Obecně se na kriminalitu pohlíží jako na ventil odreagování neurotického napětí osoby, která není pro svůj narušený a nezvládnutý psychosexuální vývoj schopná adekvátně se adaptovat na své sociální prostředí. Předpokládané kořeny tohoto vnitřního konfliktu tkví v poruše psychosexuálního vývoje jedince, kdy defektně zpracované komplexy přání vytváří nevědomé pocity viny a ty pak vyvolávají iracionální potřebu trestu. Osoby, které vyrůstají v závadové rodině, jejich dětství je poznamenáno nedostatkem lásky a péče, špatnými zkušenostmi mají nerozvinuté či narušené „ego“, které působí, že nejsou schopny adekvátně se vyrovnávat se svým sociálním prostředím. Slabé ego je spojeno s celkovou nezralostí osobnosti, špatnými sociálními schopnostmi, závislostí na druhých, agresivitou, frustrovaností. Takový člověk může být snadno sveden ke kriminálním činům či užívání drog. (Siegel, H., Larry, J., 1998)

Podle klasické psychoanalýzy se na vzniku kriminality podílí superego a to dvojím způsobem. Buďto je jeho působení příliš silné a tíživé, jedinec pak

nemá vyvinuté obrané mechanismy, aby jeho tlak udržel pod kontrolou a nemůže již snést pocity viny a hledá pak úlevu v zástupném trestu. Ten dostane za trestný čin, kterého se z tohoto důvodu dopustí. Delikventní chování může však způsobit i slabost superega, které není schopné držet kontrolu nad pudovými impulsy a motivy. Jedinec nemá společensky schvalované způsoby chování zvnitřněné. Dopouští se trestného chování, protože nechápe jeho špatnost.

Neopsychoanalýza zdůraznila význam citových vztahů v rodině. D. Abrahamsen (in Heretik, 1994) zdůrazňuje, že nedostatek lásky a pozitivního přijetí v dětství, se může v pozdějším věku projevit jako delikventní chování. Podle Slawsona (tamtéž) je trestná činnost projevem nepřátelského postoje jedince ke společnosti. Restriktivní orgány společnosti (policie, soudy) se stávají symbolem nepřátelských rodičovských postav. Reakce společnosti uspokojuje potřebu trestu, ale zároveň posilňuje jedince v jeho hostilním postoji ke společnosti. A. Aichhorn pozoroval u mladých delikventů vznik kriminálního chování jako interakci dvou faktorů – vnějších nepříznivých zatěžujících sociálních vlivů v dětství – a vnitřní predisposice ke spáchání trestného činu. Tato interakce se projevuje impulzivitou, egoismem, nezvažováním důsledků svého chování apod. Vliv společenských sankcí pro ně znamená málo. Nedovedou se vcítit do ostatních a neprožívají pocit zahanbení z trestu.

A Heretik uvádí (podle Sykse), že delikventi používají tzv. neutralizační techniky pro ospravedlnění svého kriminálního chování.

- popírání odpovědnosti - pachatel se považuje za oběť neřešitelné situace
- popírání společenské odpovědnosti – snižuje škodu, význam trestného činu
- popírání významu oběti – pachatel poukazuje na negativní vlastnosti poškozeného, který si trest vlastně „zasloužil“
- odsuzování autorit – pachatel poukazuje na fakt, že i jiní jedinci s vyšším sociálním statusem se dopouštějí ještě horších trestných činů a „projde jim to“

- zdůrazňování vlastní loajality – delikventní čin ospravedlňuje vyššími zájmy – „obětoval se pro rodinu, partu...“

Přesto, že jsou psychodynamické teorie vzniku kriminality kritizovány, jejich význam spočívá v tom, že upozornily na tři základní principy, které je nutné brát v potaz při vysvětlování kriminálního chování:

- pro porozumění a jednání jedince v dospělosti je rozhodující jeho vývoj v dětství
- v motivaci ke kriminálnímu chování se mohou uplatňovat také nevědomé motivy
- kriminální chování může být ve své podstatě projevem vnitřního konfliktu

d/ behaviorální přístupy (sociální učení)

Behaviorální psychologové odmítají názor, že by určité vnitřní faktory (biologické predisposice, nevědomé motivy) vedly samy o sobě u člověka ke sklonům k agresivitě, násilí, či kriminálnímu chování. Dle jejich tvrzení i delikventní chování patří mezi naučené formy sociálního chování. Všechny způsoby jednání jsou postavené na zkušenostech a učení. Formují se v sociálních situacích v procesu sociálního učení. Kriminální chování je tedy naučené tím samým procesem učení jako jednání sociálně přijatelné. Je to jednání, kterému se člověk naučil, protože bylo u něj určitým způsobem upevňováno a odměňováno.

Koncepce J. Bandury hovoří o časté formě sociálního učení nápodobou – tzv. observačním učení. Bandura sledoval vliv nápodoby na výskyt nekooperativních procesů, především agrese.

Z teorie učení vychází rovněž teorie kriminality uvedená v pracích Akerse (in: Heretik 1994). Jde o **sociální učení**, které má speciální formy kladného a záporného zpevnování. Představuje učení na modelu, nikoli na základě podmíněného reflexu. Protispolečenské jednání spolu s normami, které

je doprovázejí, je naučené v určitých sociálních podmínkách a má-li být trvalé, musí být v určitém sociálním prostředí posilováno a zpevňováno. (kriminální subkultury, média)

Pokud tomu tak není a kriminální chování je trestáno a jsou nabízeny alternativní formy sociálně přijatelného chování, může docházet u subjektů k žádoucí změně jednání prosociálním směrem. Behaviorální psychologové nenabízejí ucelenou teorii vzniku kriminálního chování, ale jejich práce tvoří jádro dvou významných sociologicky orientovaných teorií (viz dále v textu) - teorii diferenciálního učení a teorii diferenciálního podmiňování. Podíleli se i na vývoji psychoterapeutických a nápravných programů, které jsou založené na sociálním učení.

e/ inteligence a kriminalita

Výzkumy inteligence delikventů mají v podstatě kontroverzní historii. Pro rané období je charakteristické, že byl zjištěn abnormálně velký počet rozumově zaostalých jedinců v delikventní populaci. Z tohoto se začal mylně vyvozovat závěr, že mentální deficiencie je kauzálním faktorem delikventního chování. Výzkumy publikované v letech 1910 až 1914 uváděly až 50% mentálně pozděných mezi delikventy. (Koudelková, A., 1995)

Pozdější výzkumy, které se zabývají tímto problémem dokazují, že mentální retardaci nelze považovat za hlavní etiologický faktor delikvence. Na jedné straně nelze přehlédnout fakt, že delikventi, kteří byli testováni pro účely soudu, dosahovali nižší IQ (zhruba o osm bodů) než nedelikventní populace, ale nutno poznamenat, že stejné nálezy zjišťujeme i u nedelikventní populace, která pochází ze srovnatelného sociálně ekonomického prostředí. Nižší intelektová úroveň je tedy spíše doprovodným symptomem než kauzálním faktorem.

V padesátých letech se začal používat k měření inteligence Wechslerův test.

Jeden z nejrozsáhlejších výzkumů provedli Glueckovi. Performanční kvocienty inteligence byly u delikventů i nedelikventů téměř stejné. Největší rozdíly byly naměřeny v subtestech Informace a Symboly. Když k těmto výsledkům přibrali ještě hodnoty Rorschachova testu, vyslovili závěr, že delikventi řeší méně často problémy metodicky, jsou konkrétnější a přímočařejší v přístupu k intelektuálním úkolům a vykazují větší variabilitu ve své inteligenci.

Richardson a Surko uvádějí, že delikventi jsou méně úspěšní v úkolech závislých na školním učení vzhledem k tomu, že vyžadují soustředěnost a úsilí. Nenacházejí deficit v intelektových schopnostech, ale spíše v použití svých schopností na školní úkoly. (Koudelková, 1995)

Výzkumy prováděné v sedmdesátých a osmdesátých letech upozorňují na důležitá fakta a to především na to, že inteligence operuje jako základní faktor v lidském chování, intelektové funkce vnitřně souvisejí s vývojem obecného kognitivního rámce, které řídí sociální přizpůsobení jedince. Intelektuální činnost má dvojí funkci: slouží jednak jako základna pro osvojení si základních morálních a sociálních norem, jednak napomáhá kontrolovat chování, které není v souladu s požadavky vnějších norem a vlastním postojem jedince k těmto normám.

Psychologické kriminogenetické teorie vycházejí z různých teoretických východisek, ale jsou zaměřeny převážně na určitá témata:

- osobnost delikventa
- celkové i dílčí charakteristiky kriminálního chování a jednání
- skupinové kriminální chování a společenské reakce na kriminalitu
- pro prevenci kriminality je zdůrazňována psychology nutnost včasné diagnózy a trvale odborné péče pro kriminálně rizikové jedince

V této oblasti můžeme pozorovat odklon od modelů úzce personologických k modelům interakčním, které zahrnují osobnostní i situační

momenty a umožňují analyzovat vztahy pachatele, oběti, společnosti, sociálních skupin apod.

1.2.3 Sociologické teorie kriminality

Sociologické teorie vysvětlují kriminalitu jako společenský fenomén. Nehledají příčinu kriminality v individuální patologii jedince, ale chápou kriminalitu jako **produkt struktury společnosti**. Objasňují a upozorňují na funkci vnějších sociálních faktorů na kriminální jednání jedince.

Už v třicátých letech 19. století se objevují práce, které považují zločinnost za objektivní a relativně stabilní společenský jev. Pachatele lze považovat za „náhodný nástroj“, který trestný čin vykoná.

Sociologicky orientované teorie se dělí na dva základní typy:

A - Sociostrukturální teorie

B - Socioprocusuální teorie

A – Sociostrukturální teorie

Lidské chování je možné vysvětlit společenskou strukturou a systémem, ani příčiny kriminálního chování nemají zdroj v jednotlivci, ale mimo něj ve společenské a sociální struktuře. Chování člověka – i kriminální- je přirozenou reakcí na společenské a sociální podmínky, jejich změny a vývoj.

Následující přehled stručně přiblíží několik základních teorií .

a/ teorie anomie

Samotný termín anomie použil jako první Durkheim pro stav bezzákonosti ve společnosti, kdy se hroutily sociální regulativy.

Z Durkheimovy teorie anomie vyšel Merton se svou teorií odchýlného chování, ve které řeší z kriminologického hlediska problematiku žádoucích cílů jednání a jejich dosah v rámci určité kultury. Merton předpokládal, že společnost má všeobecně uznávané cíle a hodnoty, ale pro některé skupiny lidí je znemožněn přístup k prostředkům jejich dosažení. V sociální struktuře chybí adekvátní soulad mezi uznávanými cíli a dovolenými prostředky k jejich dosažení. Proto někteří lidé používají i prostředky sociálně nepřijatelné. Merton lidské chování typizoval podle společenské adaptace a legálnosti nebo nelegálnosti cíle a prostředků. Popsal pět typů jednání – konformismus, inovaci, ritualismus, únik, vzpouru. Z hlediska kriminálního jednání je nejvýznamnější inovace, kdy např. získání majetku se děje deliktem.

b/ teorie sociální dezorganizace

Tato teorie je velmi aktuální v dnešním kriminologickém myšlení. Vznikla ve 20. a 30. letech minulého století, jejími autory jsou severoameričané Shaw a Mc. Kay. Byla vytvořena Chicagská kriminologická škola, která je důležitým proudem v rozvoji moderní sociologie deviance. Známé jsou výzkumy kriminality mladistvých v okrajových chudých čtvrtích Chicaga. Škola dala podnět ke studiu geografického rozložení kriminality. V jejím rámci jsou také formulovány teorie kulturního konfliktu. Tato teorie přináší do kriminologie důležitou otázku vztahu kriminality a sociálněkulturního prostředí, ve kterém jedinec žije. Kriminální chování je viděno jako přirozená reakce jedinců na dezorganizované prostředí, které ho obklopuje. Vyznačuje se destrukcí sociální kontroly, rozpadem tradičních hodnot a vztahů, desintegrací interpersonálních kontaktů. Má-li se snížit míra kriminality, nepotřebují nápravu jedinci, ale společnost, kde tito lidé žijí. Kontrola kriminality musí jít skrze sociální organizaci.

c/ teorie konfliktu kultur

Autorem teorie konfliktu kultur je Thorsten Sellin. Tato teorie je do určité míry specifická pro sociální poměry v USA v 50. a 60. letech minulého století, ale lze ji použít pro výklad skupinového kriminálního chování i jinde.

Delikvence definovaná jako porušování norem je v tomto ohledu přenášená z jedince na konflikt různých skupin a kultur. Jedinec, který patří k určité skupině a chová se podle jejích norem, v očích této skupiny delikventní není. Protože však existují různé skupiny, které se mohou od sebe lišit svým systémem norem a pravidel chování, může se tak jedinec z pohledu druhé skupiny delikventního chování dopouštět.

(Touto problematikou se u nás zabýval např. Řičan při studiu příslušníků etnických minorit.)

B – Socioprocusuální teorie

Vznik kriminálního chování nemůže sám o sobě ovlivnit pouze faktor společenského a sociálního prostředí. Socioprocusuální teorie vidí příčiny vzniku kriminality v interakci člověka se svým sociálním prostředím a v jeho individuální socializaci. Snaží se vysvětlit, jakým způsobem se podmínky makro a mikroprostředí promítají do chování konkrétního jedince.

Následující přehled se zaměří na čtyři základní směry výzkumu socioprocusuálních teorií:

a/ teorie postavené na kritických elementech socializace

Tyto teorie hledají kritické body v procesu socializace jedince a určují jejich význam pro vznik kriminálního chování. Za významné považují rodinu a vztahy v rodině, skupinu vrstevníků a školu.

Rodina a vztahy v rodině

Jako rizikové jsou v rodinách pro vývoj jedince považovány tyto faktory:

- narušení pozitivních modelů rolí

- neadekvátní rodičovská kontrola (špatná nebo neurčitá rodičovská kontrola s nedostatkem vřelých a podporujících vztahů mezi dítětem a rodiči)
- nevytvoření určité úrovně sebe-úcty u dítěte (neexistencí vřelých a spolehlivých citových vztahů se svými rodiči)
- nízká ekonomická a sociální úroveň rodiny
- deviace rodičů (kriminality rodičů, abúzus alkoholu a drog)

Rodiny, pro které je charakteristické konflikt a napětí, kde rodiče žijí odděleně, kde se dítěti nedostává podpory a vřelé náklonnosti ze strany rodiny, tyto děti jsou během dospívání náchylné k tomu, podlehnout kriminogenním faktorům prostředí. (Netík, K.: Formy rodinné péče a kriminální chování, Kriminallistika, 3/1994)

Skupina vrstevníků a vztahy ve vrstevnické skupině

Ve školním věku si děti začnou hledat stabilní skupinu vrstevníků, kteří začnou mít pro dítě větší význam než rodiče. Skupina vrstevníků se může silně podílet na vzniku delikventního či kriminálního chování. Vrstevnické skupiny mají významný vliv na zrání osobnosti jedince. Je nutné připomenout, že mnoho delikventních aktivit adolescentů začíná v rámci skupiny jako sociálně psychologický proces. Ve skupině probíhá tlak na přijetí skupinových hodnot, identifikaci s normami chování, přijmutí postojů, změny přání atd. delikventní vrstevníci mají vliv na chování jedince ve skupině, poskytují síť vztahů, které podporují delikvenci a užívání drog.

Období školního vzdělávání

U dětí, které mají ve škole špatné výsledky, chybí jim pozitivní vztah ke škole, pozitivní vztah ke vzdělání, je potvrzena náchylnost ke kriminálnímu jednání. (Siegel, Larry, 1998)

Kladný vztah k učiteli a dobré výsledky ve škole jsou považovány za preventivní faktor před vznikem kriminálního chování. Dalším faktorem, který je v souvislosti se školou připomínán, je „etiketizace“ neúspěšných a problémových žáků, kteří jsou řazeni na okraj „normální“ školní společnosti. Škola je jednou z institucí, která může akcentovat proces kumulativního znehodnocování, a tedy znesnadňovat vhodné sociální přijetí jedince do společnosti, což může vytvářet podporu dalšího kriminálního chování.

b/ teorie postavené na konceptu sociálního učení

Mezi tyto teorie řadíme teorie diferencovaného sdružování, diferenciálních příležitostí, diferenciálního posilování a neutralizační teorii.

Diferencované sdružování

Koncept této teorie se zaměřuje na popis způsobu přenosu kriminálních hodnot do chování a jednání individuálního člověka. Za autora je považován americký sociolog E.H. Sutherland. (1883-1950, 1939 „Principles of Criminology“). Vychází z koncepce kriminálního chování jako určitých vzorců chování vytvořených sociálním učením. Teorie kriminálního chování jako vzorec chování naučeného stejným způsobem jako jiné, vznikla již na přelomu 19. a 20. století a za jejího autora je označován G. Tardy (1843-1904).

Vzorci kriminálního chování se jedinec učí v sociální interakci a v komunikaci s blízkými osobami. Autor zdůrazňuje častost a intenzitu styku jedince s představiteli zločineckého prostředí. Osobnostní charakteristiky jedince bere v potaz jedině tehdy, jestliže preferují tyto kontakty, aby byly časté a soustavné. Důraz není na jedinci, ale na společenské situaci a „určitých“ vztazích. Kriminální chování je vyjádřením stejných potřeb a hodnot jako chování nekriminální. Otázkou zůstává - proč každého jedince být stejně intenzivní kontakt s negativními definicemi formuje rozdílným způsobem, jakou roli tedy hraje vliv osobnosti určitého jedince.

Diferencované příležitosti

Každý jedinec má díky své sociální pozici přístup nejen k určitým legálním prostředkům k dosažení cíle, ale rovněž k ilegálním prostředkům. Prostředky jsou rozuměny možností naučit se hodnotám a schopnostem vykonávat určité role, přístupové možnosti k jejich vykonávání apod.

Zde jsou zajímavé výsledky výzkumu provedené R. Morrisovou (Morris, R.R.: *Female Delinquency and Relation Problems*. *Social Forces*, 1964) které poukazují na rozdíly v kriminalitě mužů a žen. Morrisová vidí rozdíly na základě rozdílných společenských rolí. Tyto role připisují mužům a ženám specifické sociální cíle. Pro muže jsou to „statusové cíle“ – moc, bohatství, prestiž. Pro ženy „vztahové cíle“ – úspěšné vytvoření citových vztahů. Výzkum Morrisové ukázal difference mezi delikventními a nedelikventními ženami právě ve znacích, které podporují „vztahové“ problémy. Rozdíly v kriminalitě pohlaví dále vysvětluje tím, že ženy mají menší přístup k ilegálním prostředkům k dosažení kulturně definovaných cílů než mají muži.

Diferenciální posilování

Podle autorů této teorie (R. Ackers, R. Burgess –1966,1985) své chování formují lidé podle toho, jak je hodnoceno druhými, pro jedince významnými lidmi či skupinami. Za „významné druhé“ jsou pokládáni rodiče, vrstevníci, kluby, škola apod. Jsou to osoby, s nimiž jedinec udržuje blízký kontakt. Sociální podpora udržuje deviantní chování, které původně vzniklo nápodobou. Schopnost provést trestný čin je získána zkušeností.

Jeden z autorů teorie, Akers, potvrzuje ve své studii, která zahrnovala 3065 adolescentů obojího pohlaví, že silný vztah k užívání alkoholu a drog je vytvořen i na pozadí toho, že tyto jedinci věří, že osoby, ke kterým mají vazbu, by toto chování potvrdily. (Akers, Kroh, Lonza-Kaduce, Radosevich.: „Social Learning and Deviant Behavior: A specific Test of a General Theory“, *American Sociological Review* 44, 1979)

Neutralizační teorie

Stejně postoje a hodnoty jako ostatní lidé, střídání konvenčního chování s chováním nelegitimním – to je podle autorů Davida Matze a Greshama Sykse (1961) koncept neutralizační teorie kriminálního chování. Většina jedinců, kteří se dopouští trestných činů, se nechová pouze kriminálním způsobem. Chování jedince se vyznačuje výkyvy, naučené techniky neutralizace dovolují přechodně „odklon“ od konvenčního chování. A dovolují sklouznout k chování nekonvenčnímu, k užívání drog, provádění trestných činů apod. (Sykes, Matza.: „Techniques of Neutralization“, Annals of the American Academy of Political and Social Science, 1961)

Podle těchto autorů základními technikami neutralizace jsou: popření ublížení (nic se nestalo), popření oběti (všichni se chovají podobným způsobem, všichni jsou špatní), odvolání se na vyšší autority (nedělám to pro sebe). Neutralizační teorie předpokládá, že lidé sdílejí podobné morální hodnoty jako ostatní společnost, a tyto hodnoty musí nejdříve neutralizovat, aby se mohly dopustit kriminálního chování.

Tento teoretický model je založen na vypořádaných poznatech – lidé, kteří se dopustili trestného činu, sami tento čin odsuzují, ale těžko by vyjadřovali pocit viny nad „svým“ činem, ctí morálku autority, mají vytvořenou hranici mezi lidmi, vůči kterým se trestného činu dopustí, a těmi, vůči kterým ne. To vytváří předpoklad, že tito lidé jsou si vědomi provedení a nesprávnosti trestného činu.

c/ teorie kontroly

Jsou založeny na předpokladu, že motivace k trestnému činu je součástí lidské přirozenosti. Lidé se chovají v souladu se zákony a normami díky vnější a vnitřní kontrole. Jedná se o konformitu v chování, kterou si jedinec osvojuje v procesu socializace. Teorie kontroly akcentují selhání určitých kontrolních mechanismů pro vznik delikventního jednání. Kontrolní mechanismy jsou u tohoto jedince buďto narušené, deformované, nebo chybí.

Mikrosociální teorie kontroly se dělí na tři základní proudy:

- teorie osobní kontroly
- teorie zábran
- teorie sociální kontroly

Teorie osobní kontroly

Albert Reiss je autorem teorie sebe-pojetí. Předpokládá, že na oslabení osobní kontroly se podílí nízká úroveň „ideálů ega“. (Špatné sebepojetí a nízká úroveň sebe-úcty.) Zmiňovaný autor vidí delikvenci jako součinnost selhání osobních a sociálních kontrolních mechanismů. H. Kaplan (1980) ve svých studiích uzavírá, že kriminální aktivita je určitým prostředkem ke zvýšení sebeúcty u osob s narušeným vztahem sama k sobě. Nejvíce náchylné k delikventnímu jednání jsou osoby, u nichž se spojuje zvýšená potřeba sebe-potvrzení s pocitem sebe-odmítnutí.

Teorie zábran

Teorii zábran rozvinul Walter Reckless (1962). Ta vykládá vznik delikventního jednání vzájemným konfliktním působením vnitřních zábran a vnějších kontrol. Vnější kontroly mohou obsahovat např. role – jako soustavu respektovaných hranic a závazků, činností a příležitostí, které umožňují jedinci dosáhnout určitého sociálního postavení, pocitu sounáležitosti a identifikace se skupinou apod. Mezi vnitřní zábrany patří např. dobrý sebe-obraz, smysl pro odpovědnost, sebekontrola, vysoká míra frustrační tolerance, dobře rozvinuté svědomí, komponenty struktury, která drží osobu v rámci vazeb. Autor zdůrazňuje roli pozitivního a silného sebe-obrazu, který může i ve velmi kriminogenním prostředí jedince chránit před tím, aby se začal dopouštět kriminálních aktivit.

Teorie sociální kontroly

Teorie sociální kontroly předpokládá, že konformní sociální chování je regulováno mravním řádem, jehož normy a hodnoty si jedinec osvojuje v průběhu socializace.

Nejvlivnější teorií kontroly je teorie sociální kontroly formulovaná Travisem Hirschim (1969, „Causes of Delinquency“). Kriminalita je spojena s oslabením vazeb a pout ke společnosti – všichni lidé mají potenci spáchat trestný čin, ale strach ze ztráty jejich sociálních pout je drží pod kontrolou. Podle uvedeného autor existují čtyři vzájemně provázané kategorie těchto provázaných vazeb:

- vazby k rodině, přátelům a komunitě. Nejdůležitější je vazba k rodičům – dítě má mít alespoň jednu důvěrnou vazbu k dospělé osobě, protože bez vazby k rodině, se u jedince velmi obtížně navozuje respekt k druhým autoritám.
- závazky vůči rodině, studiu, práci, zájmům apod. Je předpoklad, že jedinci, kterému záleží na životě, majetku a pověsti, se nebude dopouštět činů, které toto vše můžou ohrozit.
- zapojení se do konvenčních aktivit ponechává méně prostoru a času pro nelegální chování
- morální přesvědčení u lidí, kteří uznávají hodnoty jako sounáležitost, ohleduplnost k druhým, jejich právům, respektují zákony apod., zde je předpoklad menších sklonů k antisociálním aktivitám.

Tato teorie byla inspirací pro množství výzkumných studií. Významnou studii provedli Marvin Krohn a James Massey na 3000 osobách – mužů i žen . Potvrdili vysokou korelaci silných sociálních vazeb s nižší sociální deviací. (Krohn, M., Massey, J., 1980) Silné vazby na rodiče pomáhají dospívajícím rozvíjet sociální schopnosti a navazovat širší sociální vazby, a také lépe předcházet životní zátěži, jako je neúspěch ve škole.

d/ etiketizační teorie

Vychází ze sociologické teorie symbolického interakcionalismu. Svou pozornost zaměřuje na trestněprávní reakci na čin, nezajímá se o příčiny, proč se lidé dopouští činů, které jsou označeny za trestné. Otázka po příčinách kriminality nemá smysl. Kriminalita sama o sobě neexistuje. Jedná se o společenskou konstrukci. Kriminalita není považována za určitý druh chování, ale je výsledkem činnosti trestněprávních orgánů. Kriminální jedinec je ten, který je za kriminálního těmito orgány označený. Lidské chování je deviantní v té míře, jak je vidí společnost. Deviance a kriminalita není kvalitou činu, ale je určena sociální reakcí okolí a následnými důsledky této reakce.

Stoupenci etiketizační teorie považují kriminalitu za společenský jev, který je ve společenských vrstvách rozložen stejnoměrně. Vycházejí z průzkumů latentní kriminality, podle které každý jedinec alespoň jedenkrát za život porušil zákon. Důležitým principem této teorie je to, že právo je uplatňováno různým způsobem na existující společenské skupiny, které mají různou šanci, být společností za kriminální označeny. Teorie etiketizace bývá označován za proces kumulativního znehodnocování, který je podporovaný čtyřmi institucemi. Rodinou, školou, partou vrstevníků a státními sankcemi. Oficiální reakce na privátní delikventní chování vytváří podporu dalšího kriminálního jednání. Etiketizační teorie není tedy teorií kriminality, ale spíše teorií kriminalizace. Její slabina je v tom, že popírá objektivní existenci kriminality jako sociálně patologického a společensky nebezpečného fenoménu.

Dva hlavní důsledky etikety jsou – stigmatizace a vliv na sebeobraz označeného jedince. Stigmatizace pro jedince znamená, že je odlišen od „normálních“ občanů a postaven na okraj společnosti. Jedinec je viděn pouze skrz svoji etiketu, což může mít pro něj další důsledky v podobě změny chování společnosti vůči němu. Pro etiketu je vnímán jako méně důvěryhodný.

Edwin Lemert rozvíjí teorii primární a sekundární deviance. Osoba se z nějakého důvodu dopustí poprvé deviantního činu, pokud je dopadena a označena za deviantní, může se u ní rozvinout proces proměny identity směrem

k identifikaci s deviantní rolí a obrany vůči sociálnímu odmítnutí, které zakusila. Mění se její sociální chování, sociální vztahy, sebeobraz a osoba se skutečně deviantní stává.

Howard Kaplan přichází s označením všeobecné deviance. Všechny osoby, které se nějak vymykají normalitě, zakouší negativní sankce. Společenské odmítnutí má vliv na sebeobraz a snížení sebeúcty dotyčného jedince. Jsou oslabovány vazby ke společenským hodnotám i konvenčnímu chování. Je dále posilována vazba na podobně vyřazené osoby, jejichž normy jsou v rozporu s konvenční společností. \sounáležitost s podobnými osobami pak vytváří podhoubí pro kriminalitu nebo různé druhy závislostí. (Siegel, H., Larry, J.,1998)

Proti etiketizačním teoriím je namítáno, že není potvrzeno, zda-li je stigma takovým zdrojem kriminálního chování, jak tvrdí, protože mnoho kriminálních drah je nastartováno bez etiketizace, která přichází až následně, když už má jedinec za sebou určitou kriminální dráhu. Význam těchto teorií spočívá v jejich netradičnímu přístupu a kritickému zájmu o roli státních kontrolních institucí a trestního procesu.

1.2.4 Multifaktoriální teorie

Stoupenci multifaktoriální teorie používají při výkladu vzniku kriminality více působících činitelů (faktorů) různého druhu a původu. Trestná činnost je tedy důsledek vzájemného působení velké řady faktorů – sociálních, ekonomických, výchovných, psychických apod. Provádí se empirický srovnávací výzkum zpravidla řadou metod na souborech jedinců delikventních a nedelikventních, aby byly mezi nimi zjištěny významné rozdíly a odvozeny charakteristické znaky delikventů.

V rámci dlouhodobých výzkumů jsou zkoumány skupiny původně uvězněných jedinců i řadu let po propuštění. Je sledovaná míra úspěšnosti jejich společenské adaptace do konvenční společnosti. Tato data jsou používána i k vytvoření kriminálně prognostických nástrojů.

Za významné představitele rozvinutých multifaktoriálních teorií jsou považováni manželé Glueckovi (30. – 60. léta 20. století). Z dosažených výsledků jsou závažná především zjištění o poruchovosti rodinných vztahů delikventů k rodičům a sourozencům, rovněž vztahy k vrstevníkům a školnímu prostředí jsou u delikventů výrazně negativnější a poruchové než u běžné populace. To bylo způsobeno (podle autorů) jak jejich osobnostními defekty, tak i významnou účastí v kriminálních aktivitách. Kriminální aktivity byly charakteristické pro trávení volného času především v partách. Glueckovi vyslovují názor, že delikventi mají – mimo jiné – opožděné zrání v oblasti fyzické, intelektové i emocionální. To způsobuje jejich neúspěšnou adaptaci v organizované moderní společnosti.

Kritika multifaktoriálních teorií vychází z toho, že je dááno do souvislosti s kriminalitou příliš mnoho faktorů, ale že není podán přesvědčivý výklad interakce těchto faktorů. Otázkou zůstává, jaký je kriminogenní účinek jednotlivých faktorů, které jsou primární a které jsou sekundární. A také, že data získaná o delikventech byla získána především od institucí a úřadů a často odrážela laické „teorie“ praktiků o kriminogenezi. Přínosem těchto teorií je, že upozorňují na individuálnost každého z případů trestního chování.

Teorie kriminality umožňují transformovat velké množství zjištěných dat o kriminalitě do celků, čímž vznik kriminality lépe pochopíme. To vše vytváří také předpoklady jejich lepšího využití pro kontrolu kriminality a větší účinnost kriminální politiky. V těchto oblastech však podle odborníků zabývající se kriminologií převládá určitý praktikismus. (Novotný, Zapletal, 2001) Vyslovují se tedy úvahy o tom, že další vývoj se bude opírat především o práce zabývající se motivací kriminálního jednání a v rámci tohoto přístupu bude nutno vzít v úvahu řadu dimenzí biologických, psychologických, sociologických, psychopatologických a jiných, týkajících se různých druhů kriminality.

Psychologie se dnes (mimo jiné) snaží o konstrukci osobnostních profilů delikventních jedinců. Studium jejich kazuistik, z nichž by byla patrná osobnostní dynamika individuálního osudu, přispívá k řešení prevence kriminality.

1.3 Osobnost pachatele trestného činu

1.3.1 Osobnost pachatele

Osobnost pachatele je v kriminologii, stejně jako v psychologii, chápána nejčastěji jako organický celek duševního života člověka, zahrnující jak biologický základ jedince, tak i společenské podmínky jeho života a společenských vztahů. (Nakonečný, 1997)

Jedinec může být vnímán jako složitý systém, jehož chování je determinováno jak biologickými procesy, tak sociálním prostředím, které jeho chování zvnějšku formuje. Půjde tedy o vzájemnou interakci biologických a sociálních faktorů. Faktory se u jedinců mohou uplatňovat v různé míře a vést k odlišným typům chování. Koncepce osobnosti jako mnohoúrovňového, celistvého a dynamického systému výrazně akcentuje vývojové aspekty. Významným obohacením jsou poznatky vývojové psychologie, např. pokud jde o specifický vliv biologických determinant na osobnostní vývoj. Odlišit podíl dědičnosti a vlivů prostředí při vývoji jedince je však komplikované a aktuálně ne zcela možné.

Z jiného aspektu přistoupil k problematice vývoje osobnosti Piaget s Inhelderovou, (Piaget, J., Inhelderová, B., 1970), když stanovili čtyři jeho základní mechanismy – zrání vrozených struktur, učení, sociální interakci a specifické činnosti organismu při adaptaci na prostředí.

Na otázku, jak se vyvíjí lidská osobnost v čase, byla formulována řada odpovědí ve formě rozličných periodizací, na základě různých kritérií – mnohdy však jednostranných. Z praktických hledisek se etapizací vývoje člověka zabývá tzv. pojetí vývojových úkolů. To vychází z předpokladu, že každá etapa vývoje staví před jedince charakteristické úkoly, na jejichž plnění se podílejí činitelé zrání, sociálních vlivů, očekávání a sebevýchovného úsilí. (Mikšík, O. a kol., 1979)

Existenci vývojových etap popírají zastánci pojetí kontinuálního vývoje. Soudí, že vývoj jedince nelze chápat jako neustálý rovnoměrný proces,

uplatňují se zde totiž období akcelerace, stagnace, retardace. V nerovnoměrném vývoji lze vystopovat období konsolidací, regresí i zrychlení. (Langmeir, J., 1980) Z hlediska časové koordinace somatických a psychických vývojových změn rozlišujeme vývoj synchronní a asynchronní, přičemž především nevyvážený vývoj asynchronní bývá doprovázen mnohostrannou poruchou např. ve výchovně vzdělávacím procesu apod.

Jedním z významných aspektů vývoje osobnosti je tematika individuálních rozdílů. Bývá vyvozovaná z Darwinovy koncepce důležitosti individuálních variací uvnitř druhu pro jeho vývoj. Na konkrétní a praktické aspekty této teorie zaměřil svojí pozornost např. Binet. Teorii individuálních diferencí rozvíjel v Evropě např. Stern. Jejím významným obohacením byly nové, faktorově analytické přístupy tvůrců této metody Spearmana a Thurstona. Na jejich základě vznikly faktorově analytické modely osobnosti – např. Cattella a Eysencka.

Těmto modelům bývá vytýkán nedostatek hlubší teorie (Říčan, O., 1972), ale i přes tyto kritické výhrady nelze studium individuálních rozdílů opominout. Obecným výchozím předpokladem je existence individuálních odlišností ve všech druzích živých organismů. Pokud jde o člověka a jeho chování, je zde velká variabilita zvláště psychických zvláštností. Byly měřeny především schopnosti poznávací, z nich zvláště inteligence. Z činitelů vývoje, které se podílejí na variabilitě chování, byl zkoumán především podíl dědičnosti. Poznatky ze zkoumání obou těchto oblastí, inteligence a dědičnosti, byly využity v kriminologii. Promítly se do modelu delikventa jako intelektově defektního jedince a do koncepcí, jež vyvozovaly kriminální chování z řady biologických parametrů – chromozomální aberace, elektroencefalografické abnormality a jiné deviace fyziologických funkcí. (Mednick, S., Christiansen, K.O., 1977)

Jeden z nejznámějších výkladů osobnosti delikventa je Eysenckův model.

Eysenck definuje osobnost jako relativně trvalou organizaci temperamentu, charakteru, intelektu a tělesných vlastností, které specifickým

způsobem určují přizpůsobení jedince prostředí. Lze rozlišit čtyři roviny organizace osobnosti. Specifické reakce, které lze pozorovat alespoň při jedné příležitosti v životní či experimentální situaci jsou na nejnižší úrovni. Nemusí být charakteristické pro daného jedince. Návykové reakce, které mají tendenci se stabilizovat, jsou na druhé úrovni. Jsou to reakce, které se mohou vyskytovat za podobných okolností, pod vlivem určitých životních zkušeností. Na třetí úrovni dochází k organizaci návykových reakcí do širších skupin vlastností, které označujeme jako rysy osobnosti. Na čtvrté úrovni jsou korelující rysy osobnosti již seskupeny do obecného typu, který představuje nejširší organizaci osobnosti, která ovlivňuje chování jedince v celé jeho šíři. Tato poslední úroveň je základnou pro Eysenckův model osobnosti.

První dimenzi představuje extraverte versus introverze, druhou citová stabilita versus labilita, třetí je reprezentovaná psychotičností, kterou zařadil Eysenck do svého modelu po kritikách modelu původního. Každá z těchto dimenzí vytváří kontinuum určitého typu, jež probíhá od krajních neurotických nebo psychotických poruch k normě či citové stabilitě.

Dimenze neurotičnosti odráží podle Eysencka emocionalitu jedince z hlediska pohyblivosti neurofyziologických procesů. Labilní jedinec je citlivý na nové, znepokojující emocionální podněty. Dimenze labilita – stabilita odráží přetrvávání reaktivity jedince na stimulaci po delší dobu. Labilní jedinci projevují trvalejší emocionální reakce ve srovnání se stabilními jedinci. Dimenze psychotičnosti je definovaná jako emocionální plochost, která zahrnuje impulzivitu, agresivitu, nedostatek empatie, náznaky krutosti a necitlivosti. Jedinec bývá v konfliktu sám se sebou i s ostatními. Dimenze excitace – inhibice neurofyziologických procesů mozkové kůry je předpokladem vyhledávání nebo vyhýbání se podnětově bohatému prostředí.

Extroverti jsou podle Eysencka citově nestálí, impulzivní, se sklonem k nezdrženlivosti. Jsou proto rizikovější i z hlediska kriminality. Výzkumy Eysencka a jeho spolupracovníků ukázaly, že především neurotičtí extroverti jsou méně citliví na averzivní podněty, což by mohl být jeden z faktorů, který podmiňuje malý účinek trestů a tedy podmiňuje i recidivu. Příčinu delikvence vidí v nedostatečně vyvinuté sebekontrolě. Za nejrizikovější faktor považuje

Eysenck vysokou hodnotu psychoticismu. Ve svých výzkumech u recidivistů potvrzuje rovněž Čepelák vyšší míru psychoticismu než u prvotrestaných. (Čepelák, J., 1973)

Mnohé výzkumy však potvrzují, že příčiny delikvence nelze hledat v ohraničených dimenzích osobnosti a oddělit je od současně působících sociálních vlivů.

Další a novější teorie osobnosti zabývající se delikventním chováním je Cloningerova teorie osobnosti.

Cloningerova teorie osobnosti, která je založena především na předpokladu genetické podmíněnosti osobnostních rysů a vzorců chování, (je označována jako biologická či psychobiologická), vysvětluje delikventní chování především na základě přítomnosti určitých vrozených neurobiologických mechanismů v přenášení vzruchů centrální mozkové soustavy. (in: Výrost, J., Slaměník, I., 2001)

Podle Cloningerovy teorie je osobnost komplexní stupňovitý systém, který se skládá z rozdílných psychobiologických dimenzí temperamentu a charakteru. Temperament a charakter jsou měřitelné a umožňují posoudit odlišnosti mezi lidmi. Temperament se projevuje automaticky, není přístupný vědomí bezprostředně, charakter je vytvářen záměrně v závislosti na individuálních hodnotách a cílech. V mozku je temperament lokalizován převážně do limbického systému a striata, charakter do temporálního kortexu a hipokampu. Temperament je stabilnější složkou osobnosti, odpovídá automatickým nevědomým asociativním procesům na stimuly a determinuje především emotivitu. V klasickém pojetí je méně ovlivnitelný učením. Neovlivnitelnost situací však není absolutní ani v případě temperamentu. Charakter je podle Cloningera formován prostředím a nesouvisí s temperamentem. Biologické mechanismy tvořící podklad charakterových dimenzí jsou založeny na vědomém učení. Tímto mechanismem jsou vytvářeny soubory přesvědčení o sobě, ostatních lidech a okolním světě.

Podle Cloningerovy teorie můžeme rozeznávat čtyři dimenze temperamentu:

- vyhledávání nového
- vyhýbání se ohrožení
- závislost na odměně
- odolnost

První dimenze se projevuje u jedinců s vysokým skórem zvědavostí, impulzivitou, nesnášením monotonie, malou systematičností, schopností improvizace. Vyhledávání nového je nezávislé na náladě, pozitivně koreluje s agresivitou a kriminalitou. **Vysoký skór vyhledávání nového ve spojení s nízkým skórem vyhýbání se nebezpečí a nízkou závislostí na odměně predikuje adolescentní antisociální chování a pozdější kriminalitu v dospělém věku.**

Druhá dimenze se projevuje u jedinců opatrností a snadnou unavitelností. Jde o vrozenou tendenci intenzivně reagovat na nepříjemné podněty. Jedinec s vysokým skórem v této dimenzi se nebude pouštět do riskantních činností. Koreluje s ostychem, introverzí a Eysenckovým neuroticismem.

Třetí dimenze představuje základnu pro sociabilitu, touhu pro uznání, pro závislost na podpoře druhých. Projevuje se jako vrozená tendence reagovat intenzivně na odměňující podněty. Vyšší skór koreluje s extravertí a empatií.

Čtvrtá dimenze měří odolnost a vytrvalost. Schopnost snášet frustraci a únavu. Jedinci s vysokým skórem jsou ambiciózní, vysoké cíle vnímají jako výzvu, nesnadno se vzdávají, nepřístupují na kompromis.

Pokud jde o charakter, ten se podle Cloningerovy teorie sestává ze tří dimenzí:

- sebe-směřování

- kooperativnost
- sebe- transcendence

První dimenze, sebe-směřování je svázáno s vůlí a odpovědností. Jde o schopnost jedince kontrolovat, ovládat a přizpůsobovat své chování vzhledem k situaci a k individuálně vymezeným cílům a hodnotám. Při vyšších hodnotách této dimenze jde o jedince zralého, odpovědného, s dobrým sebehodnocením. Druhá dimenze se projevuje pohotovostí ke spolupráci s druhými, sociální tolerancí, ochotou pomáhat. Třetí dimenze se vyznačuje tvůrčím potenciálem, zájmem o společenské hodnoty. Jedinci s vysokým skóre této dimenze se označují za trpělivé, tvořivé, nesobecké, duchovně naplněné.

Na základě tohoto zjednodušeného modelu je možné předpokládat, že **osobnost je daná interakcí složek obou hlavních neurobiologických systémů.**

Z našich autorů – Matoušek a Koukolík – vychází při predikci kriminálního chování u chlapců z této teorie a uvádí tři znaky, které jsou rozhodující – **impulzivitu, nízkou úzkostnost a malou závislost na odměně.**

Predikce vzniku či recidivy kriminálního chování se nemůže opírat jen o zhodnocení struktury a dynamiky osobnosti jedince. Je důležité odpovědět na otázku, jak a proč se určitý jedinec konstituuje, jakou úlohu v jeho vývoji hrají sociální vztahy, sociální prostředí, instituce, tedy jaký vztah hrálo sepětí sociálních a psychických procesů. Je důležité znát sociální vývoj jedince.

1.3.2 Socializace jedince

Socializace není zdaleka jednosměrné působení společnosti na jedince ani pasivní přizpůsobování se jedince vnějšímu okolí. V procesu socializace probíhá vzájemné působení mezi jedincem, druhými lidmi i celou společností a její kulturou. Každý člověk si po svém vytváří obraz o sobě, o světě, snaží se prezentovat před druhými, aktivně působí na své prostředí a spoluvytváří svou osobnost. (Čáp, J., Mareš, J., 2001)

Jako významné socializační agens byla studovaná především rodina, škola a skupina vrstevníků. Řada autorů však poukazuje na významné socializační působení širšího sociálního prostředí v místě bydliště, partnerských vztahů i osob, s nimiž se jedinec setkává při provádění zájmových aktivit.

Záměrné působení socializačních činitelů, je stále doplňováno působením ostatních socializačních podnětů. Žádný jedinec není jen pasivním příjemcem socializačního působení společnosti, ale sám může vědomě nebo bezděčně volit mezi vlivy, se kterými se setkává a zároveň je může sám ovlivňovat. Socializační požadavky působí na jedince s cílem zvnitřnění. Socializovaní jedinci mají požadavky interiorizované a tudíž přeměněné na své vnitřní zásady, potřeby, normy, jimiž se řídí z vnitřní nutnosti. Druhou stránku socializačního procesu představuje exteriorizace, to co bylo zvnitřněno se převádí navenek. Socializační procesy tak směřují od vnějšího řízení jednání člověka a jeho kontroly k autoregulaci, k sebevýchově, k odpovědnosti za sebe sama. (Gillernová, I.a kol., 2000)

I když pojem socializace bývá definován různě, v podstatě se předpokládá, že socializační proces zahrnuje tři vývojové aspekty:

- 1. vývoj sociální reaktivity** – tj. vývoj bohatě diferencovaných emočních vztahů k lidem v bližším i vzdálenějším společenském okolí.
- 2. vývoj sociálních kontrol a hodnotových orientací** – zde jde především o vývoj norem, které si jedinec postupně vytváří na základě příkazů a zákazů udělovaných dospělými s mocí a které pak přijímá za své. Tyto normy pak jeho individuální chování usměřují do mezí, určených společností, tak, aby společnost byla jako celek chráněna. Chování jedince je omezováno hranicemi, v nichž se může pohybovat a také určováno cíli, na jejichž dosažení je orientováno úsilí jedince, což představují hodnoty materiální a kulturní. Sociální normy nejsou vždy v souladu s potřebami a přáními jedince. Teorie sociální kontroly, která vysvětluje kriminální chování (Hirchi, in Russel, 2005), předpokládá, že potřeby jedince a společnosti jsou velmi často v rozporu. Dodržování

sociálních norem předpokládá jistou míru odpovědnosti, empatie a ohleduplnosti vůči ostatním lidem. Pro kontrolu dodržování sociálních a společenských norem byly vytvořeny zákony.

- 3. osvojení sociálních rolí** – tj. takových vzorců chování a postojů, které jsou od jedince očekávány ostatními členy společnosti a které odpovídají jeho věku, pohlaví, společenskému postavení apod. Zde nejde jen o jednu povolenou či zakázanou činnost, ale o celek navzájem souvisejících smysluplných činností určených postavením ve skupině.

Základním nástrojem primární socializace je rodinná výchova, tedy sociální interakce v raném věku dítěte. V tomto období má rozhodující význam pro sociální vývoj dítěte obvykle matka (nebo mateřská osoba). Některé zkušenosti z raného věku mohou mít nezvratné důsledky - např. citová deprivace. (Matějček, 1986, 1989, 1992, 1999)

V předškolním věku se dítě učí žádoucím vzorům chování, které mají obecný charakter, tj. nejsou součástí nějaké role. V této oblasti jde především o rozvoj *prosociálního chování*, které lze charakterizovat jako pozitivní, respektující ostatní. Jeho rozvoj je spojen s určitou úrovní empatie, se schopností ovládnutí agresivity a vlastních aktuálních potřeb. V tomto období vystupují jako významný činitel socializace druhé děti. Jedním z předpokladů pro rozvoj prosociálního je uspokojení dětské potřeby jistoty a bezpečí. Děti, které se cítí nejistě a ohrožené, snadněji reagují asociálně. Děti, které se cítí bezpečně, věří, že jejich chování má nějaký význam, že mohou ovlivňovat vlastními silami různé sociální situace a tím také mohou respektovat potřeby jiných lidí. (Langmeir, J., Matějček, Z., 1974, Erikson, H., 2002)

Prosociální chování je také výsledkem sociálního učení nápodobou, resp. na základě identifikace, ale i pomocí vysvětlování a použitím odměn a trestů. Jestliže dítě nemá v rodině vhodný model, rodiče se sami nechovají žádoucím způsobem, nelze očekávat, že by se mohlo žádoucím způsobem chovat dítě. Za těchto okolností dítě často neví, jaké chování je vhodné.

Nezbytným předpokladem pro osvojení norem chování je adekvátní funkce rodinného, eventuelně náhradního rodinného prostředí. Dítě se musí

nejprve dozvědět, co by mělo či nemělo dělat, a pak se teprve může naučenými pravidly řídit. Rodiče reagují na chování dítěte, odměňují, kárají či trestají dítě podle svých představ o normách požadovaného chování. Stanovení pravidel vyhovuje dětské potřebě orientace ve světě. Pravidla umožňují diferencovat, jaké chování bude pozitivně akceptováno a jaké nikoliv. (Vágnerová, M., 2000)

Přijetím sociálních norem se vytváří osobní morálka. Ta však nemusí být u jedinců společensky žádoucí. Přijetí společenských norem je také ovlivněno vztahem jedince ke společenským hodnotám, přesvědčením o správnosti i oprávněnosti jejich vymáhání. Vývojem morálních hodnot se zabýval americký psycholog Kohlberg (in Nakonečný, 1998), který vycházel z Piagetových názorů na vývoj morálního uvažování dětí. Podle této teorie lze chápat vývoj morálky jako postupné procházení třemi kvalitativními úrovněmi. Každou z nich rozdělil Kohlberg na další dvě. Rozlišuje tato stadia:

- prekonvenční úroveň – orientace na trest a poslušnost a instrumentálně-hédonistickou orientaci
- konvenční úroveň – orientace na interpersonální soulad a orientace na „právo a pořádek“
- postkonvenční úroveň – orientace na zákony a orientace na univerzální etické principy

V průběhu vývoje se u jedince rozvíjí schopnost chápat, posuzovat a řešit situace s ohledem na interpersonální vztahy, na potřeby ostatních, na společenské zákony a hodnoty, v nejvyšším stadiu na zvnitřněné morální principy. Jedinci se však od sebe liší jednak rychlostí, jakou procházejí jednotlivými stadii, jednak nejvyšším stupněm, kterého jsou schopni dosáhnout.

Na dosaženém stupni morálního vývoje pak nastává identifikace s morálními normami, které se stávají přirozenou složkou autoregulace osobnosti. Tato identifikace funguje jako vnitřní odměňování a trestání, nezávisle na vnějších odměnách a trestech. Ovlivňuje a usměrňuje chování

jedince i v situacích, kdy není sledován a kde se neuplatňují bezprostředně vnější sankce. Porušení těchto vnitřních norem je doprovázeno pocitem viny a narušením pozitivního sebeobrazu. Pocity viny sebou mohou přinést snahu o nápravu chování, ale zároveň zde hrají roli i mechanismy, které umožňují jedinci zachovat si pozitivní sebeobraz i při opakování chování, které je v rozporu se sociálními a právními normami. Netík (1994) uvádí mechanismy, které fungují u pachatelů trestných činů jako „omluvy“ chování. Patří mezi ně:

- racionalizace – zdůvodnění nepřijatelného chování prostřednictvím přijatelných motivů
- ideologizace viny – např. rasisticky motivované trestné chování, trestné činy z pocitu výjimečnosti apod.
- vytěsnění – traumatizující události spojené s porušováním norem jsou vytěsněny mimo vědomí
- svalování viny na druhého, na události, na věci, na oběť
- odčinění – morálně nepřijatelný čin nahradit chováním morálně žádoucím
- izolace – oddělení neúnosných emocí od reálného nemorálního chování

Mimo norem chování dochází v sociálním vývoji k osvojování **sociálních rolí**. Sociální role vyjadřuje způsob chování vztahující se k určité společenské pozici. Ve svém životě na sebe bereme sociální role, které nám předepisují, jak se máme chovat ve vztahu k druhým lidem, skupinám, společnosti. Sociální role se jedinec učí podle vzoru a osvojuje si je postupně. Člověk si obvykle osvojuje více rolí, nutných pro adekvátní a účelné chování v různých prostředích a společenských pozicích. Osvojování sociálních rolí probíhá v procesu sociálního učení. (Gillernová, 2000)

Sociální role se odehrávají v párech, protože svou roli hrajeme vždy ve vztahu k jiné osobě. Role, které hrajeme jako součást každodenního společenského života, se postupně zvnitřňují a nakonec se stávají součástí osobnosti. V životě se však neučíme jen vlastním rolím, ale také se hodně

dovídáme o rolích druhých lidí. Pozorujeme lidi kolem sebe a učíme se od nich. To, co se naučíme od druhých, nemusíme ihned využít, ale až ve vhodných situacích. Imitace a modeling hrají v sociálním učení důležitou roli. To nám umožňuje osvojit si celé vzorce sociálního jednání a naučit se příslušných rolím. (Bandura, A., Walters, R.H., 1973)

Socializační proces je třeba chápat velmi komplexně. Socializace může vyústit nejen ve zralého, sociálně adaptovaného a odpovědného jedince, ale i v člověka s rysy sociální patologie. Výrazné poruchovosti socializace, které je možné charakterizovat jako selhání socializačního procesu přikládá kriminogenní význam Čepelák. (Čepelák, J.: Kriminogenní význam selhání socializačního procesu a problematika penitenciární resocializace, in:“ Mikšík, O. a kol. Aktuální problémy psychologie osobnosti. Praha, Horizont, 1979). Čepelák zároveň poukazuje na to, že trestné činnosti se mohou dopustit také jedinci prosociálního typu, především pokud jsou emocionálně labilní a značně ovlivnitelní situačními činiteli.

1.3.3 Osobnost pachatele – popis chování

Veřejnost si často vytváří předsudky o osobnosti pachatele. Tyto předsudky většinou souvisí s pocitem životní spokojenosti, s určitými občanskými postoji, s vlastní zkušeností s pachatelem. Posuzování osobnosti pachatele je ale velmi často zkreslené i u personálu, který se pachatelem zabývá profesionálně. Časté negativní zkušenosti posilují u těchto lidí sklon k zjednodušeným zobecněním. Tato zjednodušení jsou také obrazem určitého stupně profesionální vyhořelosti.

Podle Matouška (1998) se nálezy o jedincích s kriminálním jednáním opírají především o tyto metody:

1. *testová vyšetření* – výsledky se porovnávají s nekriminální populační normou
2. *popis znaků chování* – výsledky se neopírají jen o testová vyšetření, ale i o anamnestická data, přímé pozorování, zprávy jiných osob

3. *studie delikventně jednajících osob* – v těchto studiích se hledají faktory, které vysvětlují variabilitu rozdílů mezi klienty

4. *případové studie*

Při zobecňování výsledků je nutné v těchto studiích počítat s faktem, že se šetření opírá jen o jedince, kteří byli z trestné činnosti usvědčeni. Množina pachatelů trestné činnosti je nepochybně větší. Matoušek (1998) zdůrazňuje, že **kriminalita je kategorie právní**, nikoli psychologická. Tato kategorie se vztahuje k chování pachatele, takže pro účely praktické práce s pachateli je **popis chování** poněkud lepším vodítkem než „pouze“ výsledky osobnostních testů.

Srovnávací studie založené na **popisu chování** se podle tohoto autora většinou opírají o následující znaky:

- projevy impulzivity v chování
- nereálné sebehodnocení
- nedostatečné komunikační dovednosti
- způsob řešení konfliktů
- morální usuzování

Projev impulzivity v chování souvisí se syndromem hyperaktivity, tedy se zhoršenou pozorností a kvalitou soustředění, neschopností odložit uspokojení a v orientaci na přítomnost. Mnoho studií prokázalo, že osoby které se chovají delikventně, dávají přednost okamžitému uspokojení před uspokojením vzdáleným a to i v případech, že odložené uspokojení přinese podstatně vyšší zisk.

Dalším znakem chování, který bývá zmiňován v souvislosti s kriminálním jednáním je sebehodnocení. Neadekvátní sebehodnocení brání k přijetí sebe sama, k přijetí společenských norem a tak je jednou z překážek resocializace odsouzeného jedince. Nerealistický vztah člověka k sobě samému a k vlastním možnostem vede ke vzniku vnitřních konfliktů. Nespokojenost

s vlastním životem může přerůst v konflikty v sociálních vztazích, v neschopnost adaptace sociálnímu prostředí a vyústit do nepřijatelného sociálního chování. Subjektivní vnímání vlastní schopnosti kontrolovat situaci a vyrovnávat se s požadavky prostředí dává jedinci pocit vlastní kompetence. Lidé se liší v tom, nakolik mají sklon přičítat vznik různých nepříznivých i příznivých situací někomu jinému, neosobním vlivům, či sami sobě. Člověk má potřebu zachovat si kladné sebehodnocení, má tendenci připisovat úspěch vlastním schopnostem a tomu podřizovat i svoje vnímání a atribuce. Dochází se k závěru (Matoušek, 1998), že větší skupina delikventů má negativní sebehodnocení, někdy se o této skupině uvádí, že nemají jasnou představu o své hodnotě, a že jejich sebehodnocení je plné protikladů. Riziko kriminálního chování u osob s nízkým sebehodnocením je způsobeno především jejich snadnou ovlivnitelností a manipulovatelností. Tito jedinci hledají často potvrzení vlastní hodnoty v delikventních skupinách, prostředky k získání sebeúcty získávají prostřednictvím účasti na trestné činnosti. Matoušek uvádí, že jedinci, kteří se dopouštějí trestného činu opakovaně, mají v průměru nižší sebehodnocení než ti, kteří se dopustili kriminálního činu jen jednou. Delikventní jednání bývá někdy vysvětlováno jako pokus jedince s nízkým sebehodnocením zvýšit pocit vlastní hodnoty kriminálním jednáním za podmínek, kdy mu běžná činnost nepotvrzuje vlastní hodnotu. Velmi často je rozhodující pro spuštění kriminálního jednání i aktuální prostředí v němž se jedinec nalézá nebo ve kterém vyrůstal. To, že si někteří jedinci zvyšují sebevědomí kriminálním chováním, se však nedá vysvětlit pouze povahou aktuálního prostředí. S nereálným sebehodnocením souvisí rovněž i tendence nerealistického očekávání do budoucna, s nereálným odhadem vlastních schopností a možností.

U menší skupiny delikventně jednajících jedinců je naopak zjišťováno sebehodnocení nerealisticky zvýšené. Riziko trestného jednání u nich nastane, pokud cítí, že jejich vysoká sebeúcta je ohrožena. Spáchání trestného činu je určitá kompenzace sníženého sebeobrazu. Tito jedinci jsou (Nakonečný, 1999) více rezistentní vůči trestům a vnějším snahám ovlivnit jejich jednání výchovnými prostředky.

Nereálné sebehodnocení a s ním spojené nereálné očekávání do budoucnosti souvisí u delikventů se sníženou motivací ke změně chování. Pro většinu odsouzených je obtížné nalézt důvody, proč usilovat o změnu, proč se po výkonu trestu nevrátit k původnímu problematickému chování. Odsouzení, kteří nepocítují vinu za spáchaný trestný čin a neuvědomují si své problémy, nevidí důvod ke změně. Pokud jedinec přisuzuje spáchání trestného činu vnějším okolnostem či událostem, nevnímá nutnost změny jako důležitou. Nepřijímá odpovědnost za své jednání a nevyužívá vlastních sil k řešení problémů.

Část odsouzených, která je schopna připustit, že příčiny kriminálního jednání jsou způsobeny jejich neodpovědností a nerozvážností, však toto deklaruje jen jako výmluvu či účelové získávání „výhod“ při zařazování do určitých programů zacházení v rámci výkonu trestu odnětí svobody. Jestliže klient sám necítí potřebu změny, je po dobu výkonu trestu v podstatě neovlivnitelný.

I když se ve vězeňských zařízeních používají různé motivační přístupy, ve kterých se k dosažení změny zapojují i vnější prostředky (sankce, sociální tlak, finanční odměny apod.), lze předpokládat, že jedinec se změní tehdy, jestliže se k tomu sám rozhodne z vlastní vůle a přesvědčení a uvědomí si, jakou úlohu hrál sám při vzniku vlastních problémů.

1.3.4 Typologie pachatelů

Pro vlastní práci s delikventními jedinci, ať v oblasti kriminologie, justice, penologie či probace, bylo důležité vytvořit typologii pachatelů trestné činnosti. Tyto typologie se v průběhu let opíraly o různá hlediska.

Typologie je určitou formou klasifikace osob. Typ bývá definován různě, např. Eysenck jej vymezuje jako pozorovanou konstelaci syndromů chování nebo rysů, které mají znaky umožňující zobecnění. (Eysenck, H. J., 1947) U nás Nakonečný pojímá typ jako určitý komplex vlastností, které sice nepostihují celou osobnost, ale jsou společné určité skupině lidí. (Nakonečný, M., 1973)

Vznik prvních kriminologických typologií byl spojen především se samotným kriminálním činem a jeho pachatelem, bez zohlednění podílu situace, úlohy oběti a vlivu širších společenských podmínek.

Problematikou klasifikace pachatelů trestných činů se zabývala od konce minulého století až do současnosti řada teoretiků i odborníků z praxe. Vývoj probíhal od „neformálních odhadů“, k více či méně přesným kritériím, založených na seriozních výzkumech. Klasifikační kritéria odrážejí svým způsobem vyspělost kriminologie a penologie jako vědních oborů v úrovni poznávání, diagnostiky, terapie a prognózy pachatelů trestných činů.

Typologií pachatelů bylo vytvořeno do současné doby velké množství. (Novotný, Zapletal 2001). Lze je rozdělit na typologie zdůrazňující:

1. převážně biologické charakteristiky osobnosti pachatele
2. převážně psychologické charakteristiky osobnosti pachatele
3. převážně sociologické charakteristiky osobnosti pachatele

Typologie zdůrazňující převážně biologické charakteristiky lze dělit na konstituční (Kretschmer, Sheldon) a neurofyziologické (Pavlov, Eysenck, Cloninger). Konstituční teorie vychází z korelačních vztahů mezi tělesnou stavbou a vybranými psychickými vlastnostmi. Neurofyziologické jsou koncipované na vazbě mezi psychickými rysy a vlastnostmi centrální nervové soustavy.

Typologie vycházející především z **psychologických aspektů osobnosti** jsou závislé především na úrovni zpracování poznatků psychologie osobnosti, klinické psychologie a psychopatologie. Zvláště závislé jsou pak na úrovni metodologie uplatňované při popisu a vysvětlování psychických jevů. Osobnost bývá popisována na základě psychologické teorie a v souladu se základní kriminologickou orientací osoby, která popis provádí. Jde obvykle o postižení struktury osobnosti.

Osobnost pachatele však není chápána jako pevná struktura určitých vlastností a schopností, které jsou v čase relativně neměnné, ale jako

dynamicky se vyvíjející stav určité specifické struktury. Součástí základního popisu osobnosti pachatele bývá také informace o úrovni jeho adaptace na vnější prostředí, respektive změny prostředí. U pachatelů trestných činů se často setkáváme s pojmem maladaptace, která je popisovaná tehdy, když není dosažen soulad mezi potřebami individua a podmínkami prostředí.

Typologie zdůrazňující převážně **sociologické charakteristiky osobnosti** vycházejí především z charakterizování sociálního prostředí pachatele, ze zkoumání procesu sociálního učení, hodnotových orientací a také se začleněním pachatele do sociálního prostředí. Jde o analýzu sociálního prostředí, které na pachatele působilo. Popírá se ve velké míře význam osobnostních rysů pachatele. Tato typologie vychází z názoru, že o každém pachateli nelze tvrdit, že by se jím stal v každé době a za každých okolností.

Typologický přístup bývá kritizován pro svá sporná teoretická východiska. Např. Cattell (Cattell, R.B., 1965) vytýká typologickým koncepcím, že neopodstatněně předpokládají diskontinuitu rysů při popisu lidské osobnosti. Jiní autoři poukazují na problematičnost typologické metody, zvláště pokud jde o různá pojetí typu, o kritéria, která umožňují přiřadit konkrétního jedince k určitému typu.

Empirické výzkumy poukazují na to, že „čisté“ typy neexistují, že mezi nimi jsou více méně plynulé přechody.

1.3.5 Typologie pachatelů trestných činů v ČR

Výzkumy pachatelů trestných činů byly prováděny Výzkumným ústavem penologickým v resortu MS ČSR, jehož činnost byla ukončena v roce 1980, pak Výzkumným ústavem kriminologickým při GP ČSSR – nyní Institutem pro kriminologii a prevenci.

Výzkumy byly prováděny u předem určených skupin pachatelů, kteří vykonávali trest odnětí svobody. Cílem bylo zkvalitnit vnitřní diferenciaci vězňených osob a rozšířit a zkvalitnit zacházení s pachateli v trestní praxi.

V roce 1986 byla kolektivem autorů Dobešová, Netík, Neumann, Suchý, Urbanová, Voňková publikována monografie “Osobnost pachatele“ , VÚK, Praha 1986, díl I. a II. Byla zde vytvořena typologie pachatelů trestných činů. Základem byl výzkum osobnosti mužů vězněných v tu dobu v ČSR.

Byly zkoumány čtyři rysy osobnosti vězněného pachatele: **emoční ladění, úroveň strukturace systému vnitřních regulativů chování, sociální reaktivita a prosazování se.**

Faktor 1 – emoční ladění

Tento faktor postihuje především emocionální stránku osobnosti pachatele. Jedinec s kladným skórem se vyznačuje emoční labilitou, dráždivostí, je nedůvěřivý, nepřátelský k okolí, v chování se projevuje sociální maladaptací, se klonem k explozivním reakcím.

Faktor 2 – úroveň strukturace vnitřních regulativů chování

Jedinec s kladným skórem se projevuje egocentričností, extravertí, sklonem k agresi, která je zaměřena navenek, je bez svědomí. Chybění vnitřních brzdících činitelů chování vede k rozvoji kriminální kariéry.

Faktor 3 – sociální reaktivita

Předpokládá se, že tento faktor odráží vlastnosti temperamentu tak, jak se projevují v sociální oblasti. Jedinec s kladným skórem je dynamický, hledá vzrušení, uspokojení, má zvýšené pudové napětí. Sociální skupinu potřebuje k potvrzení své sebekoncepce. Princip reality je oslaben, a protože vystupuje potřeba uznání a obdivu, je schopen použít i trestné činnosti.

Faktor 4 – asertivnost

Jedinec je bezohledně se prosazující. Je racionální, nekonformní. Nezáleží mu na lidech, ani na vlastní pověsti. Jde mu o vlastní prospěch. Intelekt využívá k prosazení svých zájmů.

Tyto čtyři bipolární vlastnosti osobnosti se staly základem psychologické typologie odsouzeného. Trsovou analýzou bylo získáno **osm typů osobnosti**:

1. socializovaný pachatel – společnou charakteristikou tohoto typu je poměrně dobře zformovaný systém vnitřních regulativů chování. Trestná činnost je podmíněna spíše situačně, je většinou epizodická, převážně majetková.
2. nesocializovaný pachatel – (nesocializovaný agresor) vyznačuje se defektním svědomím, nebrzděnou agresí a egocentričností, s výraznými psychopatickými rysy. Trestná činnost je zakotvená spíše v osobnosti. Kriminální chování tohoto typu nese výrazné znaky agresivity, která se projevuje i v nekriminálním jednání.
3. konformní moron (intelektově subnormální jedinec) - charakteristickým rysem je konformita, těžkopádnost, podřídivost. Jedinci jen s obtížemi mění životní styl. Při sníženém intelektu a submisivitě je zvýšená sugestibilita. Schopnosti a dovednosti jsou často omezené. Trestná činnost bývá snáze odhalitelná, dochází rovněž ke zneužívání dominantním jedincem právě při trestné činnosti.
4. nezdrženlivý – z osobnostních rysů zde dominuje dynamičnost, vzrušení, touha po uspokojení, slabá kontrola realitou. Kriminální chování je produktem spíše nevhodné konfigurace osobnostních rysů. Jedinec tohoto typu nedokáže odložit uspokojení svých bezprostředních potřeb, jedná jako jedinec sociálně nezralý.
5. neurotický – selhání vnitřních regulativů chování vzniká jako následek nevhodného řešení vnitřních konfliktů, protože schopnost adekvátně

řešit tyto konflikty je snížena. Kriminální chování může být jednou z alternativ řešení tohoto konfliktu.

6. **hostilní** – charakteristickou vlastností tohoto typu je zvýšená hostilita a poměrně dobře zformovaný systém vnitřních regulativů chování. Nepřátelské postoje vůči sociálnímu okolí ve spojení s emoční labilitou mohou vytvářet tendenci k určité explozivité. Ze své trestné činnosti bude vinit okolí.
7. **podrobivý** – u tohoto typu je nepochybná podobnost s typem 3. Je zde zvýšená afilience, submisivita, silné přijímání norem referenční skupiny. Kriminální chování je značné míry podmíněno vnějšími okolnostmi, zvláště sociálním prostředím, v němž se jedinec pohybuje.
8. **anxiózní manipulátor** – výrazné pro tento typ je obratné prosazování vlastní osobnosti (vzhledem ke zvýšené afilianci je osobnost prosazována jakoby v zájmu ostatních lidí.) Jde o jedince se schopností manipulovat s druhými, prosazovat své názory, pokud jde o jejich chování. Tato manipulace má charakter hyperkompenzace jako obranný mechanismus proti úzkosti.

Komplexním poznáním osobnosti pachatele včetně sociálního vývoje se v praxi zabývá ve většině případů penitenciární psycholog a to pro potřeby penitenciární praxe. Zaměřuje se především na strukturální a dynamické aspekty osobnosti, postoje, hodnotové hierarchie, eventuálně psychické poruchy a také na kvalitu a kvantitu sociálních vazeb pachatele. To vše ve vztahu k možným příčinám kriminálního chování a možnostem resocializace pro prevenci kriminálního jednání u již delikventně jednajících osob vykonávajících trest odnětí svobody.

Tato praxe není v justiční rovině běžně používána.

1.4 Zločin a trest

1.4.1 Trestní represe

Zločin a trest doprovázejí lidský rod od nepaměti. Po staletí přetrvává u pachatelů naděje, že spáchaný trestný čin nebude odhalen, že se pachatel vyhne spravedlnosti a tak i následnému trestu. Lidská společnost měla a má normy určující žádoucí chování lidí. V jednotlivých společnostech jsou tyto normy různé. Normy jsou rozsáhlý soubor psaných i nepsaných pravidel a zvyklostí. Normám jsou, podle důležitosti, připisovány sankce. Normám, na kterých společnosti nejvíce záleží, jsou přiřazovány sankce nejtvrděší.

Za nejzávažnější provinění jsou v současnosti považovány trestné činy proti zájmům státu, trestné činy proti lidem a trestné činy proti majetku

Novodobé státy si budují rozsáhlé aparáty na detekci kriminality, její prevenci a postihování. Tyto činnosti spadají nezřídka do sféry působnosti několika ministerstev (např. ministerstvo školství, spravedlnosti, práce a sociálních věcí, vnitra...) Ve sféře kriminality se angažují i nestátní organizace, jež v různé míře spolupracují s orgány státu.

Trestání přestalo být veřejné, **nejčastější formou trestání byl a zatím je trest odnětí svobody**. Podivným předstupněm dnešního trestu odnětí svobody byly nucené práce – galeje. Jednalo se o doživotní trest, který nahrazoval trest smrti. Trest galejemi se objevuje v Evropě kolem roku 1500. V mnoha aspektech byl tento druh trestu horší alternativou trestu smrti.

S myšlenkou humanizace trestu a trestání se setkáváme v dobách osvícenství.

Pro koncepci trestního práva byly vytvořeny dvě důležité zásady:

1. žádný trestný čin bez zákona (čin, který není uveden v zákoně není trestným činem)

2. žádný trest bez zákona (pachatel může být potrestán jen takovým trestem, který je uveden v zákoně)

Pojetí trestu odnětí svobody a věznic tak, jak to známe, přichází až s nástupem kapitalismu.

1.4.2 Funkce trestu

Jednou z funkcí trestní represe je uložení sankce. **Základním cílem trestního práva je ochrana společnosti před kriminalitou.** Ukládání trestů však přináší řadu otázek. Např. zda je trest cílem „sám o sobě“ nebo prostředkem k dosažení jiných cílů. Převýchova pachatele, odstrašení eventuálních pachatelů, přiměřenost trestu vzhledem k nebezpečnosti pachatele, k možnosti převýchovy aj.

V úvaze o účinnosti trestu je nutno brát v potaz bezprostřednost ukládání trestu po spáchání deliktu, jinak je přerušena vazba příčiny a následku a dochází k nedostatečnému učení správného chování, dále by měl být trest doprovázen odměnou, která se vztahuje k žádoucímu chování, protože samotný trest nemá vliv na změnu cíle a mění pouze způsoby chování vedoucí k témuž chybnému cíli. Další závažnou podmínkou pro účinnost trestu je individualizace. Ta je nutná především u recidivistů, kteří se stali v průběhu kriminální kariéry vůči represivním prostředkům imunní. A v neposlední řadě je to otázka stanovení délky trestu, za kterou je možno dosáhnout jeho účelu, protože neexistuje přímá úměra mezi přísností a délkou trestu a kriminalitou či recidivou. Rovněž samotný způsob výkonu trestu a prostředky, jimiž se v jeho průběhu na pachatele působí jsou důležité pro efektivnost uloženého trestu. Z kriminologického hlediska je trest sociální kategorií, i když jeho vymezení, podmínky a aplikaci stanoví trestně právní normy.

K přijímání právních norem, které povedou k ochraně společnosti a současně umožní pachatelům zařadit se zpět do společnosti, přispívají poznatky z různých vědních disciplín. Mimo kriminologie je zde velký podíl poznatků ze sociální a penitenciární psychologie, penologie, pedagogiky a sociologie.

Smyslem multidisciplinárního přístupu k této problematice je využití poznatků o důsledcích trestů, o účincích vězeňského systému na pachatele, o účinných formách trestu tak, aby byl vytvořen efektivní systém sankcí, který by vedl k resocializaci pachatele a zároveň k ochraně společnosti. Z hlediska společnosti má trest důležitou obrannou funkci před takovým chováním jejích členů, kteří ohrožují fungování společnosti a životy členů společnosti.

Trestní represe je v každém právním státě podrobně upravena zákony, protože tato represe velmi závažným způsobem zasahuje do života občanů. Na trestní represi se podílejí v rozsahu svých kompetencí všechny složky systému trestní justice v širokém pojetí. Spadá sem činnost policie zaměřená na odhalování trestných činů, činnost orgánů státního zastupitelství, projednávání trestné činnosti před soudem a rozhodování o vině, trestu nebo jiném opatření. Významnou složkou represe je výkon různých druhů trestů a činnost Probační a mediační služby, při výkonu nepodmíněných trestů odnětí svobody pak činnost vězeňství.

Činnost trestní justice nemá charakter výlučně represivní ve smyslu přímého potlačování kriminální činnosti. Uložený trest by neměl představovat jen újmu pro pachatele, ale předpokládá se, že přispěje k jeho nápravě a že ukládání trestů odradí od trestné činnosti i další potencionální pachatele. V tomto směru lze hovořit o *prolínání represe a prevence*.

Společnost vytvořila různé přístupy k trestání za přečiny při porušení zákonů. Z výčtu trestních sankcí můžeme vysledovat dva základní trendy. Styl trestající a styl nápravný. Z těchto přístupů vychází jednotlivé teorie používání trestů.

a/ odplatná /retributivní/ teorie

Považuje trest za přirozený důsledek kriminálního jednání. Trest musí znamenat pro pachatele **újmu** a to tak velkou, jaká byla závažnost trestného činu. V trestněprávní nauce byla na této teorii založena klasická škola trestního práva. Protože jsou trestný čin a trest spojeny, je třeba vyřešit zhodnocení závažnosti kriminálního jednání, přiměřenost újmy apod.

V posledním desetiletí prožívá tato teorie určitou renesanci. Růst zločinnosti ve většině zemí podlamuje důvěru občanů i politiků v možnost nápravy pachatelů, a trest má být proto pro pachatele "cenou za zločin".

b/ teorie odstrašení

Trest má mít ***odstrašující účinek*** na pachatele a stejný účinek i na ostatní potenciální pachatele. (individuální a generální prevence) Proces odstrašení je však velmi ***individuální*** záležitostí. Každý jedinec však jinak pociťuje újmu, která mu trestem vzniká. Jinak posuzuje újmu prvopachatel, jinak recidivista, který je ve vězení v důvěrně známém prostředí. Zde vzniká otázka, jak účinně trestat recidivisty. (v roce 1998 bylo 17,7% recidivistů z celkového počtu odsouzených osob) Tato teorie spoléhá spíše na generálněpreventivní význam trestu než na individuální význam. Je zde však problém v přeceňování významu právě u jednotlivců.

Rozhodnutí spáchat trestný čin je výsledkem vzájemného působení velkého množství sociálních, psychologických, etických a jiných faktorů, jejichž váhu nelze u širšího okruhu lidí přesněji odhadnout.

c/ nápravná (rehabilitační) teorie

Cíl trestání je v tom, aby bylo pachateli poskytnuto v rámci VTOS takové odborné zacházení které potlačí příčiny spáchání trestného činu. Tato teorie je zaměřena na osobu pachatele a posuzuje individuální příčinu kriminálního činu. Předpokládá, že kriminální chování konkrétního pachatele je důsledkem určitých nedostatků ve výchově, rod. prostředí, existenční nouze, psycholog. a biologických předpokladů apod. pachatel páchá trestný čin pod tlakem různých osobnostních a sociálních faktorů.

Rehabilitační teorie měla velký vliv na budování vězeňských zařízení a realizaci převýchovných programů za účasti odborného personálu. Rehabilitační teorie by měla být základem pro probační a postpenitenciární činnost.

d/ vylučovací (eliminační) teorie

Účel trestání se spatřuje v dočasné nebo trvalé izolaci pachatele od ostatní společnosti. Tato izolace má být nejen újmou pro pachatele, ale i nejlepší ochranou pro společnost. I když se zdá požadavek na izolaci pachatele jednoznačný, nalezneme i zde určitou gradaci přístupu. Mohou zde být eliminace na pomezí sociální exkomunikace – společenskou kritikou chování (často spojené s medializací), což někdy nebývá přiměřené závažnosti trestného činu, dalším stupněm může být např. vyhoštění, zákaz pobytu na určitém místě apod.

Uvěznění pachatele je účinnou ochranou společnosti, ale každý trest jednou končí a pachatel je propuštěn na svobodu. Problém ochrany společnosti se stává znovu aktuální. Krajnými prostředky pro eliminaci jsou doživotní trest odnětí svobody a trest smrti.

e/ teorie restituční

Tato teorie zdůrazňuje význam odstranění následků trestného činu a význam náhrady škody, kterou utrpěla oběť. Restituční teorie navazuje na viktimologické přístupy. Teorie restituční není jen zaměřena pouze na nároky oběti na úkor potrestání pachatele. Její nesporný význam má i v ovlivňování trestní politiky a soudní praxe.

Uvedené teoretické přístupy k trestání se obvykle v praxi nevyskytují v čisté podobě. Navzájem se prolínají a výsledkem bývá trestní politika určitého státu v určité době.

1.4.3 Účinnost trestního stíhání

Účinnost trestního stíhání souvisí s otázkou účinnosti trestu. V současné době se klade větší důraz na regulativní funkci trestu. Regulativní funkce trestu je především naplňována při penitenciárním působení. Tato funkce je více zaměřena do budoucnosti, zabývá se pachatelem a jeho budoucím chováním.

Ve vývoji vězeňského systému se upouští od funkce odstrašování a nahrazuje se zacházením s pachatelem, které mají způsobit změnu jeho chování.

Vlivem rostoucí kriminality se velmi často objevuje volání po zpřísnění trestních sankcí. Vlivem demokratizace společnosti a s ní humanizací vězeňství se však upřednostňuje humanizace výkonu trestu. Účinnost odstrašující funkce trestu je v určitých vrstvách společnosti přeceňována i přes opakovaně prokázanou jen částečnou účinnost v prevenci kriminality.

Ve funkci odstrašení by se měla promítnout především neodvratnost a spravedlivé uplatňování sankcí, nikoliv tvrdost sankce. Tvrdost sankce nesnižuje recidivu trestné činnosti. Odstrašující účinek trestních sankcí nespočívá v tvrdosti, ale spíše v psychologických a sociálních důsledcích pro jedince. Pocit studu, riziko ztráty zaměstnání, partnera, sociální stigmatizace apod. má pro normální jedince účinek generální prevence. Tento faktor působí především u prvovězňených pachatelů. (Karabec, Netík., 1992)

Regulační funkce trestu – penitenciární rovina

Na této rovině musí být orientace na změnu chování odsouzeného pachatele. Zabránit opakování trestné činnosti je v zájmu nejen společnosti, ale i samotného jedince. Opakování trestné činnosti vede k opakovaným sankcím a prohlubuje se tak narušení vztahu mezi ním a společností. Trest sám o sobě představuje pro pachatele určitou zpětnou vazbu.

Otázka tedy zní – „Jaký má být trest, aby zamezil opakování trestné činnosti?“

Při humanizaci vězeňství zde vystupuje problém charakteru trestu, aby ještě zůstal trestem. Základní podmínkou účinnosti trestu je jeho přiměřenost. Trest má být přiměřený míře provinění a osobnosti jedince.

Literatura zabývající se penitenciární problematikou zdůrazňuje velkou míru subjektivity trestu. To, co je pro někoho trestem, pro druhého být nemusí, či je pro něj „výhodou“. Je nutné si také uvědomit, že trest, který nezabrání recidivě trestného chování, je také svým způsobem nehumánní, především

z hlediska společnosti. Zároveň také z hlediska jedince, protože ho vystavuje opakovaným represím.

Právní úprava výkonu trestu odnětí svobody

Právní ustanovení trestu odnětí svobody obsahuje **Trestní zákon a Trestní řád**. Při změnách trestního řádu je v dnešní době nutné přihlížet ke Standardním minimálním pravidlům OSN pro zacházení s pachateli a k Evropským vězeňským pravidlům. Podrobnější úprava podmínek trestu odnětí svobody je uvedena v zákoně č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, jak vyplývá ze změn provedených zákonem č. 359/1999 Sb.

Tento zákon upravuje výkon trestu odnětí svobody ve věznicích a vazebních věznicích a zvláštních odděleních vazebních věznic. Trest odnětí svobody může být vykonáván pouze způsobem, který respektuje lidskou důstojnost. S odsouzenými se pak musí jednat tak, aby se podporovaly takové dovednosti a postoje, které odsouzeným pomohou při návratu do společnosti a umožní jim vést po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody život v souladu se zákonem.

Novelou zákona o výkonu trestu odnětí svobody dochází tedy ke změnám ve způsobu výkonu trestu odnětí svobody a také celého vězeňského systému. **Dochází k prohloubení diferenciaci VTOS, která je vypracovaná v závislosti na míře vnější ostrahy, zajištění bezpečnosti a dále na způsobu uplatnění programů zacházení – zde můžeme mluvit o vnitřní diferenciaci.** Důležitou podmínkou diferenciaci je to, aby skutečně nebezpeční vězni – asociální psychopati, sexuální devianti, zvláště nebezpeční agresori – kteří vyžadují speciální bezpečnostní opatření a zvláštní zacházení byli odděleni od všech ostatních vězňů.

Koncepce rozvoje vězeňství ČR předpokládá vybudování **čtyř základních typů vězeňských ústavů**. Toto rozdělení odráží do určité míry základní klasifikaci věznic – **věznice s dohledem, dozorem, ostrahou a zvýšenou ostrahou**.

Věznice zajišťují, aby trest odnětí svobody byl vykonáván v souladu se zákonem a současně zabezpečují plnění povinností, které s výkonem trestu ukládají naše právní předpisy. Speciální ústavy by měly zajišťovat zvláštní odborné služby pro odsouzené, jejichž fyzický a psychický stav vyžaduje mimořádnou pozornost.

O tom, do jakého typu věznice bude odsouzený zařazen, rozhoduje pouze soud. Do jednotlivých věznic na celém území ČR pak umisťuje odsouzené dispečer GŘ VS, bere ohled na místo sociální vazby odsouzeného, možnost pracovního zařazení v rámci VTOS a také na osobní žádost odsouzeného – jeli to možné.

VS ČR svou činnost opírá především o zákon o výkonu trestu odnětí svobody, řád výkonu trestu odnětí svobody, trestní řád a další zákony a předpisy, jejichž ustanovení respektují také vnitřní řády věznic, které vydávají ředitelé jednotlivých věznic a vazebních věznic.

Problematika výkonu trestu odnětí svobody – základní aspekty

Přes řadu pokusů o reformu vězeňství se ukázalo, že vězení má všude stejné a většinou předvídatelné následky - adaptaci vězněného na kriminální subkulturu koncentrovaně přítomnou v každé věznici. Což je samozřejmě důsledek pro společnost nežádoucí z dlouhodobé perspektivy. Tím se nepopírá fakt, že část pachatelů po pobytu ve věznici už v kriminální činnosti nepokračuje.

Základní myšlenkou pro humanizaci vězeňství je fakt, že trest odnětí svobody je trest již sám o sobě, a podmínky a režim ve vězení by neměly tento stav dále zhoršovat. O zabezpečení podmínek, které ve vězení respektují lidskou důstojnost se má hlavně zasadit změna přístupu k odsouzeným, a to profesionálním, kultivovaným přístupem pracovníků ve vězeňství. Jde o nahradit dřívější represivní postoje a zacházení pracovníků s odsouzenými za zacházení s respektováním lidských práv.

V nové koncepci se neklade důraz na řešení intrapsychických problémů jedince, ani se nesnažíme o absolutní převýchovu pachatele (což praktické zkušenosti ukázaly jako nemožné), ale klade se důraz na pomoc při opětném zařazení jedince do společnosti. Programy zacházení se tedy snaží o podporování rozvoje sociálních schopností, individuálních předpokladů a vnitřních zdrojů vězně.

Velký problém je věžňova ochota a motivace při plnění programů zacházení a schopnost spolupracovat. Ne všichni odsouzení mohou být reintegrovaní a proto je důležité, poskytnout co nejvíce příležitostí pro ty, kteří jsou ochotni a schopni využít nabízené příležitosti. (Karabec, Netík, 1992)

Psychologické aspekty výkonu trestu odnětí svobody

Nástup do výkonu trestu představuje (především u prvovězňeného) výrazný životní zlom. De iure je sice odmítnutím nebezpečného chování, ale svými sociálně psychologickými následky je často, především subjektivně, odmítnutím osobnosti odsouzeného.

Trest představuje jeden ze základních výchovných prostředků. Trest má blokovat nežádoucí chování, odměna má žádoucí chování posilovat. Ve výchovné praxi je nutné používat vždy oba prostředky.

I při uložení trestu odnětí svobody, má-li být sankce účinná, musí být individualizována. Klíčem k tomu může být individuální hierarchie hodnot. Hodnoty prakticky označují cíle motivovaného chování, ty které jedinec ve svém životě preferuje. Individualizace sankce je důležitá především u recidivistů, protože represivní prostředky jsou pro ně dobře známou zkušeností. Pouze represe je již neúčinná.

Sankce, má-li být účinná, musí následovat bezprostředně po provinění, jinak je přerušena vazba příčiny a následku a dochází k nedostatečnému učení. Je-li trest odložen, může u jedince dojít k řadě posílení nežádoucího chování. Nepochybně se v této době uplatní i racionalizace, která sama může působit jako zpevnění, vytěsnění pocitu viny, omlouvání trestného chování apod.

Trest odnětí svobody je ve své tradiční podobě fakticky trestem odnětí svobodného pohybu, trestem k zamezení příležitosti uspokojování řady biologických i sociálních potřeb. Představuje (především u prvovězňených) situaci s velkou psychickou zátěží. Někdy bývá tato situace označena „šokem z uvěznění“. Předpokladem účinnosti trestu odnětí svobody je jeho humánnost, která ale nesmí být na úkor jeho efektivity. Neúčinný trest je ve svém důsledku nehumánní, představuje nebezpečí recidivy a tudíž další represi v případě udělování nových trestů. Humanizace podmínek výkonu trestu odnětí svobody působí účinně především na pachatele, kteří vnímají trest jako přirozený důsledek svého konání. Problematická je u pachatelů, kteří nepociťují lítost nad způsobenými následky trestné činnosti a u pachatelů, kteří páchaní trestných činů mají zakomponováno do způsobu běžného života. Neméně podstatný je samotný výkon trestu odnětí svobody, prostředky a programy, se kterými se v průběhu výkonu trestu na pachatele působí.

Mezi náročné stresové faktory při uvěznění patří:

- Výrazná změna životních podmínek – neznámé, cizí, většinou nepřívětivé prostředí
- Jedinec se stává „objektem zacházení“, může dělat jen to, co je mu dovoleno nebo přikázáno, je více závislý, mění se jeho životní rytmus
- Sociální izolace je velmi závažným stresujícím faktorem – je tu ztráta možnosti zasahovat aktivně do dění v rodině, v blízkém sociálním prostředí, ztráta sociálních vazeb
- Je mu vnucen styk s neznámými lidmi, znemožněn výběr prostředí
- Dochází k poklesu sebedůvěry v důsledku toho, že jedinec je nucen dělat to, co nechce a nebo to, co neumí
- Je nucen se vyrovnat se stigmatizací, s pocitem odmítnutí společností

V penitenciární praxi by neměla platit zásada „primum non nocere“ v tom smyslu, že vedlejší negativní účinky sankce znehodnocují a podstatněji

snižují pozitivní účinky trestu odnětí svobody. Negativní důsledky uvěznění mohou dosáhnout takové intenzity, že představují sekundární příčiny recidivy trestního jednání. Následkem dlouhodobých trestů odnětí svobody postupně vyhasínají sociálně žádoucí vzorce chování, neboť jsou v podmínkách vězení neadaptivní a vynořují se vzorce chování takové, které jsou pro život na svobodě nevhodné.

Adaptace na život ve vězeňských podmínkách se nazývá prizonizací a má dvě složky – institucionalizaci a ideologizaci. Při procesu institucionalizace začíná jedinec organizovanosti života ve věznici postupně přivykat, znemožňuje se rozvoje zralých forem chování. Při ideologizaci probíhá přijetí subkulturního systému racionalizací a osvojení si specifického vězeňského argotu. Je projevem identifikace s kriminální subkulturou.

Prizonizace snižuje až znemožňuje reintegraci odsouzeného do společnosti po výkonu trestu odnětí svobody. Propuštěný z výkonu trestu odnětí svobody je schopen jen s obtížemi řešit problémy, které se „odnaučil“ řešit samostatně při výkonu trestu.

- Izolace v podmínkách vězení navozuje již zmíněné poruchy adaptace na podmínky života na svobodě, naopak jedinec přijímá normy vězeňské subkultury, která mu umožní přijetí a určité sociální zázemí.
- Proti úsilí o reintegraci do společnosti působí rovněž nahromadění více či méně narušených jedinců v omezeném prostoru.
- V procesu institucionalizace dochází ke ztrátě iniciativy, zužuje se zájmové pole jedince, jedinec začíná postupně přivykat určeným omezujícím pravidlům a řádu ve věznici, což v něm utlumuje schopnost samostatného, odpovědného chování a rozhodování a znemožňuje rozvoj zralých forem chování. Za jednu z příčin recidivy se považuje právě následná neschopnost žít v normálním prostředí díky adaptaci na institucionální život.

- V posledních deseti letech se rovněž velmi pečlivě sledoval **vznik a rozvoj psychických poruch vlivem uvěznění**. Přestože nálezy poukazují na zvýšenou frekvenci psychických poruch odsouzených především k dlouhodobým trestům odnětí svobody, nelze je zřejmě dávat do souvislosti s faktem délky trestu. Richards (1978, podle Netíka) provedl srovnávací studii dlouhodobě a krátkodobě odsouzených a zjistil, že jako problém nevystupovaly suicidiální myšlenky ani ztráta sebevědomí či nepřátelství vůči společnosti, ale pocit ztráty sociálního prostředí, pocit životní prázdnoty a sexuální frustraci. Obecně lze tedy konstatovat že uvěznění významně neohrožuje duševní zdraví odsouzeného, pokud duševně zdravý byl.

U trestů odnětí svobody musí platit základní cíl korektivní socializace - a to příprava na život na svobodě.

Trest odnětí svobody, jakkoliv se zdá nejvýhodnější a nejsnáze proveditelný, stává se finančně stále více náročnějším a nepřináší očekávaný efekt. Krom toho se ve výkonu trestu ocitá vězeň v prostředí, kde má méně sociálních stimulů k žádoucí činnosti a navíc je o něj plně postaráno i ve věcech, o které se musí běžně starat sám. Dochází k situacím, kdy ztrácí schopnost i motivaci starat se o věci běžného života, orientuje se na zjednodušené vztahy mezi vězni a personálem věznice a snižuje se jeho schopnost obstat v životě po propuštění. Cestu z této situace nalézali odborníci i praktici z oborů justice a penologie v alternativních trestech.

1.5 Alternativní tresty

Při vzrůstajícím počtu kriminálních činů vzrůstá zájem odborné i laické veřejnosti o kriminalitu jako sociální jev. Vzrůstá nejen zájem o práci institucí, které se kriminalitou zabývají, ale především o trestní politiku státu, která by měla dalšímu růstu kriminality rychle a účinně zabránit.

K obratu v trestní politice a k přístupu k výkonu trestu dochází v Evropě po druhé světové válce. Během sedmdesátých let se mění trestní politika evropských zemí a pozornost se obrací k jiným druhům trestů než

k trestu odnětí svobody, jakkoliv se zdál tento trest nejvýhodnější a nejsnáze proveditelný. Zprvu bylo východisko spatřováno v zásadní reformě vězeňství, spočívající zejména v jeho liberalizaci a humanizaci. Začaly se zavádět nové výchovné postupy, sociální a terapeuticky zaměřené způsoby práce s pachatelí, modernizovala se vězeňská zařízení. Výsledný efekt byl však menší než se očekávalo, míra recidivy se nesnižovala. Problematická zůstávala především resocializace odsouzeného.

Pobyt ve vězení je často spojen se ztrátou odpovědnosti za sebe sama, za své chování i za svou budoucnost. Ve výkonu trestu odnětí svobody je odsouzený v pasivní roli, která často navazuje na pasivní roli už ve fázi justiční, v níž očekává, že mu bude trestný čin dokázán. V této situaci je obviněný v obranné pozici, v níž dominující roli hrají psychické obranné mechanismy. Tyto mechanismy vedou později odsouzeného k omlouvání trestného činu, k podceňování jeho závažnosti, hledání příčin mimo sebe, což představuje počátek sociálně nezralého postoje k trestnému činu, k odmítání odpovědnosti za své chování.

Trest odnětí svobody považuje odsouzený nezdědka za neúměrnou křivdu a za ponížení jeho osoby. Ve vězení nastupuje často pocit sounáležitosti se „stejně postiženými“ – vytváří se falešná solidarita a vzájemné ovlivňování odsouzených, což má negativní vliv na rozvíjení nežádoucích postojů k ostatním lidem mimo vězení i k chování v souladu se zákonem. Dalším negativním jevem ve výkonu trestu odnětí svobody je tzv. „druhý život vězně“. Jde o souhrn asociálních aktivit, uplatňování specifické hierarchie a negativních způsobů chování vězňů v době, kdy nejsou v kontaktu nebo pod přímým dozorem pracovníků vězeňské služby. Zvýšenému riziku narušení jsou vystaveni především mladiství pachatelé, kteří se častěji než ostatní dostávají do role oběti latentní vězeňské kriminality. K tomuto ohrožení dochází ze strany starších vězňů nebo jedinců, kteří byli v minulosti chovanci výchovných ústavů. V neposlední řadě vede u velkého množství odsouzených klasický výkon trestu odnětí svobody k narůstání dluhů, zhoršování ekonomické situace nejen samotného odsouzeného, ale i jeho rodiny, zvláště nemůže-li odsouzený ve věznici pracovat. Při dnešní poměrně malé zaměstnanosti odsouzených,

kteřá dosahuje necelých padesáti procent, náklady na věznění odsouzeného a sociální dávky pro jeho rodinu zatěžují výrazně stát a daňové poplatníky.

Nelze pochybovat o tom, že právě ekonomické důvody připravily postupně obrat v trestní politice evropských států, jehož začátek nastal zhruba v polovině sedmdesátých let a trvá doposavad.

Vývoj se ubíral třemi základními směry.

První směr je založen na zmírnění intramurálního detenčního charakteru trestu odnětí svobody. Jde v podstatě o opatření, kdy odsouzení tráví jen část trestu ve věznicí, zatímco část doby strávené mimo vězení je věnována profesionálnímu výcviku, výkonu zaměstnání, léčení či nácviķu sociálně žádoucích aktivit. Tento směr představuje např. uvěznění po dobu víkendu nebo domácí vězení, kde se s pobytem v běžném vězeňském zařízení nepočítá.

Druhý směr se orientoval na klasické alternativní tresty, to znamená tresty, které již zcela vylučovaly intramurální detenci. Takovými typickými tresty jsou tresty peněžní, tresty obecně prospěšných prací a podmíněné tresty. Při udělení peněžitého trestu jde zejména o restituci utrpěné škody obětem trestní činnosti. Zároveň se usiluje o to, aby výše finančního trestu odpovídala závažnosti trestného činu a skutečným finančním možnostem pachatele. V případě nedobytnosti finančního trestu bývá náhradní trest odnětí svobody stále častěji zaměňován trestem obecně prospěšných prací.

Třetí směr v kategorii alternativních trestů spočívá v různém omezení práv pachatele. Jedná se například o zákaz činnosti, která bývá v souvislosti s činností, s níž byl trestný čin spáchán. Lze sem však zařadit i různá opatření výchovného donucení – povinnou návštěvu specializovaných středisek po dobu několika hodin denně, pochopitelně ve volném čase odsouzeného. Dále povinnost řídit se radami a využívat pomoci osoby, jež je k tomu určena soudem, povinnost denně se hlásit na policii, zákaz držet zbraň, zákaz opouštět bez závažného důvodu místo trvalého pobytu a podobně.

Nejstarší forma alternativního způsobu trestání je probace, jejíž používání se datuje už od první poloviny minulého století. O systému probační služby se zmíním v další části práce.

Při vymezení pojmu alternativní trest rozumíme takové opatření, které je zákonem danou možností volby trestu nespojeného s trestem odnětí svobody, kterou je oprávněn užít soudce, a to u takového pachatele, jenž by jinak byl odsouzen k trestu odnětí svobody.

Alternativní tresty jsou známé z praxe trestního soudnictví i z let minulých a nikdy zcela nevymizely. Vždy existovaly tresty peněžité, tresty ztráty titulů, tresty zákazu výkonu určitého povolání, ale nebyly to alternativní tresty takové, jak je chápeme dnes. Chyběl jim aktivní výchovný prvek, jak ho chápeme především z tretu probace či ochranných dohledů. Užívání alternativních trestů se opírá v kriminologii i justici o zásady tzv. **restorativní justice**. Tato justice má k trestnímu činu poněkud jiný přístup než justice trestající. V trestním procesu se klade důraz na roli obžalovaného, i na pozici a práva poškozeného, a jako hlavní cíl soudního jednání se stává urovnání vzniklého konfliktu, což je celospolečenský záměr. (Novotný, Zapletal, 2002)

Restorativní justice by měla vycházet především z těchto **principů**:

- trestný čin má být chápán jako škoda způsobená oběti a jako hrozba pro bezpečnost společnosti
- hlavním účelem společenské reakce na spáchaný trestný čin nemá být potrestání pachatele, ani jeho převýchova, ale vytvoření podmínek, aby mohly být odstraněny následky trestné činnosti
- tendence ke zpříšňování trestů je kontraproduktivní
- pachatel se má aktivně podílet na náhradě škody a mají mu být při tom zachována všechna práva jako ostatním občanům
- jestliže se pachatel nechce podílet na odstranění následků trestného činu, je k tomu donucen soudem

- orgány činné v trestním řízení se mají v systému restorativní justice angažovat pouze tehdy, jestliže vyjednávací postup selhává nebo jestliže spáchaný trestný čin je natolik závažný, že je nezbytný klasický trestní proces

Zastánci restorativní justice vycházejí z názoru že tradiční trestní politika vyčerpala možnosti a není schopna zabránit růstu kriminality, enormnímu zatížení soudů, přeplněnosti věznic, nedostatečné ochraně obětí apod.

V návaznosti na předchozí se používání alternativních trestů jeví jako pozitivně působící. Pachatel v tomto pojetí sice porušil zákon, ale stále je to člen společnosti, která by měla mít zájem na tom, aby si pachatel uvědomil svůj přestupek, pochopil negativní dopad svého trestného činu a sám se chtěl svým jednáním přičinit na nápravě škody. Sankce se tak stávají humánnějšími vůči pachatelům méně závažné kriminality, kteří mohou přijmout trest za svůj čin, aniž by se cítili vyloučení či ukřivdění ze strany společnosti. (Voňková, 1992)

1.5.1 Mezinárodní rezoluce a směrnice o alternativních trestech

Orgány OSN se problematikou alternativních trestů začaly intenzivněji zabývat zhruba od roku 1980. V obecné poloze to bylo právě roku 1980 na kongresu v Caracasu, kde probíhal 6. kongres OSN. Na dalším, 7. kongresu OSN byla přijata rezoluce číslo 16, která se zabývala snížením počtu vězňů, alternativami trestu odnětí svobody a společenskou reintegrací pachatelů. Bylo zde uvedeno, že trest odnětí svobody by se měl ukládat jen jako sankce poslední instance, při zohlednění povahy a závažnosti trestného činu a právně relevantních sociálních podmínek a jiných osobních specifíků pachatele. Členskými státy OSN bylo doporučeno, aby zvyšovaly úsilí o snižování negativních účinků trestu odnětí svobody a zintenzívnily zkoumání spolehlivých alternativních sankcí nespojených s odnětím svobody.

V rámci příprav na 8. kongres OSN se konal ve dnech 26. – 27. 9. 1987 v Helsinkách Evropský seminář o alternativách trestu odnětí svobody. Zde byl vypracován návrh „Směrnice stran alternativ trestu odnětí svobody“, v jehož úvodu se stanoví, že alternativa nesmí zahrnovat žádnou ztrátu svobody, pachatel musí být schopen vyhovět stanoveným podmínkám a délka alternativní sankce musí být úměrná trestnému činu a délce trestu odnětí svobody, který by jinak mohl být uložen. Za vhodné alternativní sankce byly označeny:

- podmíněné odsouzení nebo podmíněný odklad výkonu trestu odnětí svobody
- domácí vězení
- probace
- služba pro veřejnost
- náhrada škody
- práce ve společenském zařízení, jde-li o práci v denní době
- veřejná důtka, pokud neobsahuje veřejné zostuzení ne zesměšnění

Nucené ambulantní nebo ústavní léčení pachatelů narkomanů, alkoholiků nebo duševně chorých je přijatelnou alternativou trestu odnětí svobody, jsou-li splněny tyto podmínky:

- zdravotní nebo psychický stav pachatele musí být zjištěn autorizovanými lékaři či psychiatry na základě řádného vyšetření
- léčebný ústav musí zajišťovat takové léčení, které odpovídá zjištěnému zdravotnímu respektive psychickému stavu pachatele
- nikdo nesmí být odsouzen k takovému ústavnímu léčení, pro něž nemá příslušné předpoklady

- délka umístění v léčebném ústavu nesmí přesahovat dobu trvání trestu odnětí svobody, k němuž by pachatel byl jinak odsouzen ; jeví-li se nutným prodloužit ústavní léčení, musí být provedeno nové řízení

Za alternativy trestu odnětí svobody nelze považovat taková opatření, která jinak jako sankce přijatelná jsou:

- trest odnětí svobody s přerušováním – jedná se sice o žádoucí způsob jak minimalizovat negativní účinky trestu odnětí svobody, ale jde spíše o „jiný“ způsob výkonu trestu odnětí svobody než o jeho alternativu
- předčasné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody – podmíněné propuštění, propuštění za účelem vykonání určité práce, převedení z vězeňského ústavu do ústavu společenského jedná se o opatření ke zkrácení doby trvání trestu odnětí svobody, tedy ne o jeho alternativu

Na již zmíněném 8. kongresu OSN bylo přijato k otázce alternativních trestů několik rezolucí a pravidel. Šlo především o „Minimální pravidla pro vypracování opatření nespojených s odnětím svobody“. Tato pravidla vymezují a definují různé druhy opatření bez odnětí svobody a jejich aplikace. Další rezoluce se týkaly „Principů směrnic upravujících výkon trestů bez odnětí svobody“ a „Řízení trestní justice a vypracování principů v otázkách trestů vůbec“.

V návaznosti na tyto rezoluce, ale i v rámci vlastních aktivit, se problematikou alternativních opatření léta intenzivně zabývala Rada Evropy. V materiálech Evropského výboru pro kriminální problémy jsou alternativní opatření rozdělována do tří kategorií:

a/ do první kategorie jsou řazena opatření určená jen k úpravě trestu zajištění osoby pachatele ; patří sem částečná detence, víkendová detence, domácí vězení, nařízení ústavního léčení

b/ do druhé kategorie jsou řazena alternativní opatření, která jsou odlišná od trestů spojených se zajištěním osoby, peněžité a obdobné tresty, sankce omezující nebo zbavující určitých práv – zabránění řízení motorového

vozidla, odškodnění za ublížení na zdraví, konfiskace objektu deliktu, zákaz výkonu povolání, výchovná opatření u mladistvých, dohled, morální sankce, osobní omluva atp. – dále probace a obecně prospěšné práce

c/ do třetí kategorie jsou řazena opatření k vyhnutí se nebo zastavení uložení trestu, zajištění osoby nebo vazby – odklad výkonu trestu, podmíněný trest, odklon trestu, zproštění trestu.

Na území České republiky se konal v roce 1996 mezinárodní seminář Rady Evropy k problematice alternativních opatření. Seminář se zabýval přístupem k pachatelům trestných činů v zemích, ve kterých demokratické tradice nebyly přerušeny. Pokud šlo o Českou republiku, bylo zde konstatováno, že v trestně právní praxi je jen málo prostoru pro rozšíření škály trestů nespojených s odnětím svobody.

Pro celkový přehled uvádím klasifikaci alternativních trestů podle způsobu provádění a podle účelu výkonu trestu tak, jak jsou běžně užívány ve státech Evropy.

1. skupina – opatření modifikující výkon vězeňských sankcí

Je o nich rozhodováno v době, kdy je vynášen rozsudek. Cílem je minimalizovat zasahování do svobody pachatele. Odsouzený tráví část dne mimo věznici, je omezen vliv vězeňské subkultury, odsouzený se rovněž denně dostává do kontaktu s lidmi mimo věznici.

a/ částečná detence

Odsouzený je uvězněn část dne – minimálně 10 hodin - a to tak, aby nebylo ohroženo jeho stávající zaměstnání. Současně však musí navštěvovat kurzy nebo léčení. Tento způsob alternativního trestu je praktikován v Belgii, Itálii, Švýcarsku, Portugalsku, Francii a Nizozemí.

b/ uvolnění z výkonu trestu za účelem pracovní aktivity

Odsouzený může být zaměstnán mimo vězeňský sektor. Tento trest je v České republice využíván. Dále také ve Francii, Švýcarsku, Nizozemí.

c/ domácí vězení

Umožňuje vykonávat krátkodobé tresty (nepřesahuje 30 dnů). Odsouzený smí opustit své obydlí jen po dobu zaměstnání. Tento druh trestu byl u nás aplikován u vojenských osob z povolání do 60. let minulého století. Uplatňuje se v Turecku a Španělsku.

d/ výkon trestu v institucích mimo vězení

Osoba může být přijata do léčebny nebo může být dána pod dohled místního úřadu. Tohoto trestu lze užít především pro jedince, které by měli absolvovat spíše léčbu než pobyt ve vězení. Do této skupiny se zahrnují veškeré druhy dohledů nad odsouzenými, ať již jako samostatný trest, nebo jako součást podmíněného odsouzení popřípadě jako doplňkový trest po ukončení výkonu trestu odnětí svobody. Tyto tresty jsou realizovány v Německu, Švýcarsku a V. Británii.

Léčebná opatření, o jehož výkonu rozhoduje soud v průběhu trestního řízení, se blíží současnému §25 našeho trestního zákona. Tohoto ustanovení nelze použít, pokud si pachatel stav zmenšené přičetnosti navodí, byť z nedbalosti, vlivem návykové látky.

2. skupina – alternativní opatření, která jsou odlišná od vězeňských trestů

a/ peněžité tresty a tresty jim podobné

Jde o různé druhy pokut, které jsou prováděné systémem splátek, či jako pokuty jednorázové. Případné neplacení lze pak postihovat vězením. Tento alternativní trest se praktikuje ve všech evropských zemích a je prakticky v evropských zemích nejdéle používaný. Peněžité tresty mají různou modifikaci. Soud určuje, kam má určenou částku odsouzený poukázat – zda bude použita k odškodnění oběti, charitativní činnosti či na účet neziskové organizace apod. Součástí tohoto trestu je i propadnutí majetku nebo vrácení neoprávněně získaného majetku. Tento trest je u nás používán a je ukládán v různém rozmezí. Výměra peněžitého trestu, včetně případného povolení měsíčních splátek, musí být podložena zjištěním osobních a majetkových

poměru. Uložení tohoto trestu je vyloučeno, je-li zřejmé, že by byl nedobytný. Soud rovněž stanoví, pro případ nedobytnosti, náhradní trest odnětí svobody.

Poznatky z praxe ukazují, že značná část odsouzených se zaplacení vyhýbá, splnění této povinnosti různým způsobem zdržuje, ač jejich majetková situace jim umožňuje peněžitý trest zaplatit. V tomto směru může být inspirující právní úprava, která umožňuje stanovit výkon OPP jako alternativu k náhradnímu odnětí svobody.

b/ sankce omezující nebo zbavující určitých práv

Tyto sankce byly původně chápány jako doplňkové a v řadě případů jimi zůstávají. Nejpoužívanější z nich jsou: zákaz výkonu povolání, zákaz řízení motorových vozidel, výchovná opatření, odškodnění aj.

V naší republice těmto uvedeným sankcím odpovídají především tresty zákazu činnosti, zákazu pobytu, propadnutí věci a majetku, částečně i trest vyhoštění. Trest zákazu činnosti, v rozsahu jednoho až deseti let, spočívá v zákazu výkonu určitého zaměstnání, povolání, funkce nebo jiné činnosti, ke které je nutné zvláštní povolení. Trest zákazu pobytu spočívá v tom, že odsouzený se po stanovenou dobu nesmí zdržovat na určitém místě, nebo více místech, na která platí splnění všech podmínek pro uložení tohoto druhu trestu. Trest propadnutí věci nebo majetku může být uložen pro závažné trestné činy /např. ohrožení bezpečnosti vzdušného dopravního prostředku / zároveň i s nepodmíněným trestem odnětí svobody, nikoli vedle peněžitého trestu. Trest vyhoštění může být nařízen samostatně i s jiným druhem trestu, nikoli u jedince, kterému bylo přiznáno postavení uprchlíka.

3. skupina – probační opatření

V právní teorii i praxi se prosazovalo pojmání trestu jako prostředku nejen k ochraně společnosti, ale i k nápravě a resocializaci pachatele. V trestní justici ČR jsou trvale zakotveny různé hmotně právní a procesní přístupy, které lze označit za „probační v širokém pojetí“. Možno připomenout především institut podmíněného odsouzení spojeného s určitou formou kontroly

odsouzeného ve zkušební době. Kontrola a sledování chování odsouzených v průběhu zkušební doby je však v praxi vykonávána pouze prostřednictvím administrativních dotazů na policii a zjišťování pověsti odsouzeného v místě bydliště a má až dodnes formální charakter.

V 70. a 80. letech se projeví tendence posílit sociálně výchovný prvek při zacházení s pachateli trestných činů. V České republice byl vytvořen systém sociálních kurátorů působících v rámci okresních úřadů. Sociální kurátoři se věnují práci s tzv. sociálně nepřizpůsobenými osobami a poskytují jim různé formy pomoci a poradenství. V péči sociálních kurátorů jsou i osoby propuštěné z VTOS. Sociální kurátoři vykonávají řadu aktivit, které mají charakter probační činnosti. Významná je však skutečnost, že nejde o obligatorní probační dohled a pomoc. Kontakt jednotlivých osob se sociálními kurátory není uložen soudním rozhodnutím.

V 70. letech vznikl systém kurátorů mládeže, kteří pracují i v oblasti trestního řízení. Kurátoři pro mládež úzce spolupracují se soudními orgány, pro potřeby soudů podávají zprávy o rodinném a sociálním prostředí pachatelů z řad mládeže, zúčastňují se soudního projednávání a podílejí se na péči o mladistvé propuštěné z VTOS. Jako určitý pokus o další formu dohledu byl v 80. letech uplatňován tzv. „ochranný dohled“. Ten byl původně zamýšlen jako určitá formy probačního dohledu. Byl však prováděn policejními orgány a měl výlučně kontrolní, respektive represivní charakter. Tato forma byla v roce 1990 zrušena.

V roce 1993 (zákon č. 292/1993 Sb.) byla do trestního procesu zavedena možnost odklonu od standardního řízení tak, aby se méně závažné a skutkově a právně jednoduché věci vyřešily mimo hlavní líčení. Jedná se o institut podmíněného zastavení trestního stíhání (§ 307, 308 tr.ř.), který mimo jiné předpokládá, že obviněný uzavřel s poškozeným dohodu o náhradě způsobené škody a že obviněnému bude uloženo, aby ve zkušební době dodržoval přiměřená omezení směřující k tomu, aby vedl řádný život. /12/

Určitým přelomem v uplatňování alternativ v trestním zákonodárství ČR bylo zavedení trestu obecně prospěšných prací (§ 45-45a tr. zák.) s

účinností od 1. 1. 1996 (zák. č. 152/1995 Sb.) Zde se předpokládá rozsáhlé spolupůsobení probačního pracovníka a obce.

Významným odklonem v trestním řízení je institut narovnání (§309-314 tr. ř.), který s účinností od 1. 1. 1995 (zák. č. 152/1995 Sb.) umožňuje, aby soud rychle ukončil trestní stíhání, aniž bylo třeba případ vyřizovat v řádném formálně vedeném veřejném procesu.

V roce 2000 vešel s účinností od 1.1. 2001 v platnost Zákon o Probační a mediační službě (zák. č. 257/2000 Sb.). Tím byl završen vývoj nové instituce na poli trestní politiky, která se zaměřuje na zprostředkování alternativních způsobů řešení trestné činnosti.

1.5.2 Alternativní sankce – zahraniční zkušenosti

Ve většině západoevropských zemí se trestní zákoníky snažily v posledních třiceti letech reagovat na problémy předimenzovanosti vězeňských zařízení a také nedostatku financí v oblasti trestní justice. Tyto problémy souvisejí s narůstajícím počtem kriminálních deliktů a s tím souvisejícího vyššího počtu odsouzených k trestu podnětí svobody. Výsledkem byla řada reforem, jejichž cílem bylo snížení počtu ukládaných trestů odnětí svobody a maximální využití možnosti aplikace alternativních trestů.

Tato alternativní trestní opatření, vycházející z pojetí humanizace trestní justice, na jedné straně trestají méně závažné trestné činy plným nebo částečným omezením některých práv pachatele, ale ne přímo omezením jeho osobní svobody jako je činěno v případě trestu odnětí svobody, a na druhé straně umožňují pachatelům při výkonu trestu nepřerušit vztahy s rodinou a blízkými, udržet si zaměstnání a dále pokračovat v sebevzdělávání (u mladých pachatelů), které jim později pomůže lépe se integrovat do společnosti bez problematické stigmatizace.

Ze zkušeností zahraničních zemí vyplývá, že ačkoliv užití alternativních trestů představuje četné výhody a vysokou efektivnost měřenou mírou recidivy

po vykonání těchto trestů, přesto ještě nedošlo ke splnění původního předpokladu jejich užití, tj. **snížení počtu vězeňské populace.**

Příčina je spatřována především v nejasnosti formulace podstaty a cíle alternativních trestů. Není dost jasné, zda má být na ně pohlíženo jako na sankce s cílem trestu a odplaty, nebo zda je v tomto přístupu spíše důraz na „resocializaci“ pachatele. (Válková, 1995) Zde je rozdíl v chápání pozic pachatele justicí a probační službou. Pro činnost probační služby je punitivní význam trestu až sekundární. Primární je činnost zaměřená na usnadnění reintegrace odsouzeného do společnosti.

Přesto se ze strany soudců alternativním trestům nedostává takové důvěry jako osvědčenému vězeňskému systému. Z toho pramení fakt, že společnost je ochotna vynakládat finanční prostředky spíše na rozšiřování kapacity systému vězeňství, než financovat instituce pověřené výkonem alternativních trestů. Výsledkem toho stavu je rozporuplná skutečnost, kdy se instituce zabývající se alternativními tresty potýkají s nedostatkem finanční podpory od státu.

Nedostatek financí v této oblasti aplikace alternativních trestů je doprovázen omezenými možnostmi školení odborníků, kteří by se podíleli na kontrole plnění daných alternativních sankcí pachateli, což opět vede ke snížení důvěry trestní justice v tyto sankce. Na faktu, že se používání alternativních trestů neodrazilo ve snížení počtu odsouzených ve věznicích se kromě zmíněné nedůvěry trestní justice podílí i užití alternativních trestů současně s trestem jiným – peněžním, s výkonem trestu odnětí svobody namísto jeho úplné náhrady. Dalším významným faktem je v některých zemích (Francie, Portugalsko) velmi přísné postížení pachatelů neplnících alternativní sankce, což je bráno jako pohrdání soudem. To se pak projeví v uložení trestu odnětí svobody delším, než by tomu bylo u původního trestného činu.

Van Kalmthout (1997) upozorňuje ještě na jeden problém při užívání alternativních trestů a to je latentní produkt diskriminace a prohlubování stigmatizace pachatelů ve výkonu trestu odnětí svobody. Dochází k tomu tím, že společnost může chápat použití alternativních trestů pouze u pachatelů kteří

jsou „ještě schopni reintegrace do společnosti“, zatímco na pachatele ve výkonu trestu odnětí svobody pohlížet jako na „odepsané“ jedince bez možnosti nějaké alternativy pro normální život. Zmíněný autor je přesvědčen, že tyto negativní zkušenosti s aplikací alternativních trestů však nemají kořeny ve vlastním smyslu a účelu těchto trestů, ale v problematické podobě, v jaké jsou přijímány do trestních systémů západních zemí a která pak naráží na rozpory v jejich poslání a užití v praxi.

Lze konstatovat, že legislativní možnosti využívání alternativních trestů a alternativních druhů trestního řízení jsou u nás i v zahraničí srovnatelné. Škála projektů a možností alternativních trestů probace a veřejně prospěšných prací je prozatím v některých zemích Evropské unie, zejména v Holandsku, Anglii nebo severských zemích výrazně širší. Tento stav je způsoben nejen existencí těchto projektů samotnou, nýbrž i rozhodovací praxí soudů.

Zahraníční literatura zdůrazňuje při aplikaci alternativních trestů individuální přístup ke každému konkrétnímu trestnímu případu s přihlédnutím k osobnosti pachatele a jeho dosavadnímu životu a sociálnímu zázemí

1.5.3 Alternativní tresty v České republice

1.5.3.1 Právní zakotvení alternativních trestů

Alternativní tresty v našem trestním řádu lze definovat jako **zákonem danou možností volby trestů nespojených s odnětím svobody**, a to v případě pachatelů, kteří by byli jinak odsouzeni k nepodmíněnému trestu odnětí svobody.

V České republice je otázka alternativ k uvěznění chápána ve dvou rovinách:

A/ **hmotněprávní** – v pojetí alternativních trestů, které lze uložit jako samostatné tresty bez uložení trestu odnětí svobody

B/ *procesně právní* – spočívající v užití odklonů – v institutu podmíněného zastavení trestního stíhání a institutu narovnání, které však nejsou alternativou pouze k nepodmíněnému trestu odnětí svobody, ale jde o alternativy trestání vůbec. (Novotný, Zapletal 2002)

ad A/ nejužívanějšími alternativami trestu odnětí svobody spadajícími do této oblast jsou:

- trest obecně prospěšných prací
- trest peněžitý
- podmíněné odsouzení

Trest obecně prospěšných prací s účinností od 11. 1. 1996, může soud uložit pachateli za takový trestný čin, jehož zákonem stanovená hranice trestu odnětí svobody nepřevyšuje pět let, přičemž je tímto trestem uložena povinnost odsouzenému provést ve stanoveném rozsahu práce ve prospěch obce - např. při údržbě veřejných prostranství, úklidu a údržbě veřejných budov a komunikací apod. Tento trest může být soudem uložen v rozmezí od 50 do 400 hodin a může být doplněn o povinnost uhradit pachatelem způsobenou škodu vzniklou následkem trestného činu. Pokud odsouzený tento trest řádně nevykoná nebo nevede spořádaný život, přemění soud trest obecně prospěšných prací v trest odnětí svobody, a to tak, že každé dvě hodiny nevykonaného trestu se počítají za jeden den odnětí svobody.

Trest peněžitý je významnou alternativou k nepodmíněnému trestu odnětí svobody, neřeší pouze majetkové trestné činy, protože svou povahou představuje často citelnou sankci. Dovoluje to jeho velké rozpětí – 2000 – 5000 000 Kč. Je alternativou k trestu, která nepřesahuje horní hranici trestní sazby tři roky. V případě nezaplacení peněžitého trestu opět nastupuje náhradní trest v podobě odnětí svobody až na dva roky. době

Trest podmíněného odsouzení – soud vynese rozsudek a uloží trest odnětí svobody nepřevyšující dva roky, ale výkon trestu se odloží za podmínky, že odsouzený se ve stanovené bude řádně chovat a vyhoví

uloženým podmínkám, nahradí škodu, kterou **trestným činem** způsobil. Pokud pachatel stanovené podmínky nedodrží, trest se vykoná a to již v době zkušební.

Od 1.1. 1998 byl zaveden **trest podmíněného odsouzení s dohledem** - je pro pachatele trestných činů, kteří potřebují kontrolu, určité řízení svého chování a pomoc během zkušební doby.

ad B/ v procesně právní rovině se jedná o využití tzv. **odklonů** - vyřízení trestních věcí mimo hlavní líčení jde o zavedení **institutu podmíněného zastavení trestního stíhání** (§307 tr.řádu) a **institutu narovnání** (§308 tr. řádu) - u obou těchto alternativ horní hranice případně uloženého trestu odnětí svobody nepřevyšuje pět let. Soud také přihlédne k dosavadnímu životu pachatele a okolnostem případu. Zkušební doba může být stanovena v rozmezí 6 měsíců až 2 let. Doznání obviněného musí být učiněno v rámci výsledku a zachyceno v podobě, která je použitelná v případném řízení před soudem jako důkaz. Pokud se pachatel neosvědčí ve zkušební době a znovu se bude pokračovat v trestním stíhání pachatele.

Účelem **narovnání** není jen náhrada majetkové škody a urychlení trestního řízení, důležitým aspektem je i urovnání a vypořádání vzájemných vztahů obviněného a oběti trestného činu. Prostřednictvím složení částky na obecně prospěšné účely je navíc uspokojen i veřejný zájem, neboť tato částka může být použita ve prospěch financování kultury, školství, na účely zdravotnictví, sociální, charitativní apod. přitom je respektován výběr obviněného ohledně adresáta příjemce peněžité částky (Rizman, Sotolář, Šámal)

1.5.3.2 Mediace jako alternativa k naplnění trestní spravedlnosti

Mediaci lze definovat jako určitý způsob řešení jakéhokoliv konfliktu dvou stran za pomoci třetí nestranné osoby – mediátora. Cílem mediace je dosažení výsledné dohody, která je přijatelná a spravedlivá pro zúčastněné strany. Mediace je proces dobrovolný, tzn. Že obě strany mohou kdykoliv z tohoto jednání odstoupit. Konečná dohoda je konstruktivním řešením

několika sezení vedených mediátorem za účasti obou stran. Mediační činnost se v zahraničí uplatňuje v mnoha oblastech. Kromě řešení trestních konfliktů se této metody využívá v rozvodových řízeních, při obchodních sporech apod.

Obecně se mediace začala používat v občanskoprávních a obchodních věcech. Teprve na přelomu 70. a 80. let minulého století se začala ve větším rozsahu uplatňovat i v trestním řízení. Tato změna byla důsledkem nového pohledu na procesní postavení oběti trestného činu – poškozené osoby. Trestní justice se do té doby soustředila zejména na obviněné, ale otázce odškodnění či lidské satisfakce poškozených nevěnovala pozornost. Mnoho obětí trestného činu trpělo pocitem, že jsou i oběťmi trestního řízení. Nebylo jim umožněno vyjádřit se k rozhodování o trestu, ani nárokovat nahrazení způsobené škody. Až počátkem 80. let se tato situace začala měnit ve prospěch poškozených s cílem změnit tento přístup a postavení obětí v trestním řízení.

Mediační proces je výrazným prostředkem humanizace justičního systému. Umožňuje v rámci sezení vedených k tomu určeným kvalifikovaným pracovníkem osobní kontakt a dialog mezi obviněným a obětí. Poškozený má možnost mluvit o svých pocitech, strachu, vzteku, lítosti. Obviněný přestává být anonymní osobou z davu, má také možnost „vysvětlit“ své jednání, a odvést oběti finanční i morální satisfakci – v podobě upřímné omluvy a politování. Významným kladem této metody je důvěrnost celého řízení, kterého se, na rozdíl od veřejně přístupných soudních procesů, zúčastňují pouze přímí účastníci sporu a mediátor, který je vázán mlčenlivostí o průběhu procesu. Dosavadní zkušenosti ze zahraničí ukazují, že mediace je ve většině případů obviněnými i poškozenými vnímána jako spravedlivé řešení „jejich“ sporu, na kterém se mohou aktivně podílet.

V trestním právu České republiky se o možnosti využití mediace hovoří zejména v souvislosti s již zmíněnými odklony v trestním řízení: tzn. institutem podmíněného zastavení trestního stíhání a institutem narovnání. Oba tyto instituty předpokládají urovnání konfliktního vztahu mezi obviněným a poškozeným. V současné trestní praxi se v České republice postupuje způsobem, kdy mediátorům je soudcem či státním zástupcem podstoupen spis s objednávkou na mediaci. Základním kritériem pro výběr vhodného trestního

případu je přihlédnutí k dosavadnímu životu pachatele a ke specifickým okolnostem daného trestného činu s tím, že se bere v potaz i hodnocení ze zaměstnání či školy. Mediátor si po prostudování spisu pozve jednotlivé účastníky sporu a rozhovorem s nimi zjišťuje, v jaké podobě je daný konflikt a zda jsou obě strany na tento způsob řešení trestní věci připraveny. Při tomto rozhovoru se snaží stimulovat obě strany k hledání řešení, které by, dle jejich názoru, vyřešilo jejich konflikt. Pokud oba účastníci souhlasí se společným setkáním, uskuteční se první sezení, kde je velmi důležitá pozice mediátora, který dbá o vyváženost postavení obou stran a o dostatečný prostor ke vzájemné komunikaci obviněného a poškozeného. (Hrušková,1997)

Ideálním výsledkem celého procesu je dosažení oboustranně přijatelné dohody, která obsahuje konkrétní smlouvenou částku na odškodnění oběti a určitou částku na obecně prospěšné účely, kterou navrhuje státní zástupce či soudce k přihlédnutím k majetkovým poměrům pachatele. V této podobě se výsledek mediace dostává před soudce, který bývá o průběhu mediace průběžně informován. V případě, že soudce schválí narovnání, je zastaveno trestní stíhání obviněného a na účet vybraného adresáta je zaslána určená částka. Při řešení narovnání, je ideálním případem stav, kdy pachatel se cítí vinen a má zájem na odškodnění svého činu. Jsou samozřejmě pachatelé, kteří v mediaci vidí kalkul „menšího potrestání“. Ale i tento přístup nabízí určitý potenciál jak přispět k výchovnému efektu daného institutu, a to tím, že se pachatel podílí na urovnání konfliktu, např. omluvou a přímým setkáním s obětí musí reagovat na to, co mu poškozený říká v souvislosti s trestným činem.

Pocitovaným problémem z pozice probačních pracovníků jsou mnohde nedostatečné profesionální podmínky k výkonu probace a mediace. Ve srovnání se zahraničím, kde obvykle existují centra probační a mediační služby, která úzce spolupracují se soudy a sociálními službami, je situace u nás rozdílná. Dle vyjádření probačních pracovníků chybí mnohdy úzký kontakt mezi jednotlivými složkami, vzájemné konzultace daných případů a nacházení co nejvhodnějších způsobů řešení. Nedůvěra soudců k aplikaci probace a mediace, nedostatečný počet odborně vyškolených pracovníků a ne vždy

profesionální podmínky práce se podílejí na tom, že aplikace alternativních trestů není více efektivní.

1.5.4 Probační a mediační služba v České republice

Ministerstvo spravedlnosti zřídilo na základě vládního usnesení č 341 z roku 1994 v rámci programu „Prevence kriminality, současný stav a východiska do roku 2000“ s účinností od 1.1. 1996 místa probačních úředníků.

Zákonem ze dne 14. července 2000 č. 257/2000 Sb., o probační a mediační službě, bylo upraveno postavení organizace a působnost Probační a mediační služby.

Probační a mediační služba představuje systém řešení konfliktních stavů a opatření podkladů relevantních pro rozhodnutí v trestních věcech projednávaných soudy, a současně systém zaměřený na vytváření podmínek pro efektivní výkon alternativních trestů a poskytování psychosociálních služeb v trestní justici.

Prostřednictvím probace a mediace se podílí Probační a mediační služba na řešení sporů mezi obviněnými a poškozenými a svými činnostmi usiluje o urovnání konfliktních stavů a obnovení respektu k právním normám v souvislosti s trestním řízením. Nedílnou součástí poslání služby je prevence a snižování rizik opakování trestné činnosti. Probační a mediační služba chce usilovat na tomto poli o dosažení těchto cílů:

- **integrace pachatele** – začlenění pachatelů do života společnosti bez dalšího porušování zákonů; integrace je proces, který usiluje o obnovení respektu pachatelů k právnímu stavu společnosti, o jejich uplatnění a seberealizaci
- **participace poškozeného** – snaha o zapojení poškozeného do „procesu“ odškodnění, řešení následků trestného činu a obnovení jeho pocitu bezpečí a důvěry v systém trestní spravedlnosti

- **ochrana společnosti** – Probační a mediační služba chce přispívat k ochraně společnosti účinným řešením konfliktních a rizikových stavů spojených s trestním řízením a efektivním zajištěním realizace uložených alternativních trestů a opatření

Činnost Probační a mediační služby se opírá o následující **zásady a principy činnosti**:

- **respekt ke klientovi** – pracovník Probační a mediační služby má maximálně využít potenciálních možností klienta řešit problémové situace; odhalit tyto možnosti a podporovat klienta v jejich využití
- **ochrana společnosti** – práce Probační a mediační služby má vést ve svých důsledcích
- k ochraně stávající společnosti, resp. komunity, tedy všemi prostředky bránit recidivě trestné činnosti klienta
- **vyváženost** – princip vyváženosti lze vnímat ve dvou rovinách; jednak je důležité vyváženě věnovat pozornost oběti a pachateli, jednak vyváženě by mělo být zastoupení pomáhajících a kontrolních mechanismů zastoupených v probační činnosti
- **včasnost intervence** – je důležité, za účelem efektivní reakce na trestný čin a řešení daného případu, aby měl pracovník Probační a mediační služby možnost vstoupit v kontakt s klienty v co nejranější fázi trestního řízení
- **kontinuita** – důležitá je průběžná práce s klientem, s jeho rodinou, popř. s širším sociálním okolím během celého trestního stíhání včetně výkonu trestu; návaznost jednotlivých intervencí umožňuje efektivně posoudit možnosti působení na klienty zejména směrem ke snížení rizika opakování trestné činnosti
- **součinnost s dalšími organizacemi** – jde především o koordinační činnost probační a mediační služby při plnění ochranných nebo

resocializačních programů v případě, kdy státní zástupce či soudce tato opatření uloží

Plněním úkolů probačních pracovníků byli na většině okresních a na některých krajských soudech pověřeni pracovníci odborného aparátu soudu a vyšší soudní úředníci. Důraz byl kladen především na zabezpečení administrativně technického výkonu obecně prospěšných prací a kontrolu chování obviněných v rámci uloženého dohledu. Probační pracovníci měli získávat rovněž formální podklady pro aplikaci odklonů v trestním stíhání. Činnost probačních pracovníků byla vázaná především na porozsudkovou fázi trestního řízení, ve které byla zdůrazňována kontrola chování pachatelů v průběhu zkušební doby. Cílem činnosti pracovníků PMS je pomoci klientovi při řešení problémů při znovuzачlenění do společnosti, ztrátě zaměstnání, rozpadu vztahů, apod. I když se v části případů pracuje s motivovaným klientem a v práci se používají techniky terapie, nejedná se o klasickou psychoterapeutickou práci. Problematické bývá rovněž pozadí motivace pro spolupráci, kdy odsouzený nebo obviněný nevolí spolupráci z vnitřního přesvědčení, ale účelově, pro vyhnutí se stíhání, oddálení trestu, zmírnění trestu apod.

1.5.4.1 Organizační struktura Probační a mediační služby – aktuální stav

V čele Probační a mediační služby stojí ředitel, který je jmenován a odvoláván ministrem spravedlnosti. Ředitel zajišťuje chod po stránce personální, organizační, hospodářské, materiální a finanční.

Plněním úkolů ve vztahu k soudům, státním zastupitelstvím a Policii České republiky zajišťují střediska Probační a mediační služby působících v sídlech soudů. Podrobnosti pro vytváření středisek a jejich vnitřní organizaci je upraven Statutem Probační a mediační služby, který vydal ministr spravedlnosti s účinností od 21. 5. 2001.

1.5.4.2 Činnost Probační a mediační služby

Probační a mediační služba vychází ze součinnosti dvou profesí – sociální práce a práva, zejména trestního. Vyváženým spojením obou se vytváří nová multidisciplinární profese, která se podílí a přispívá k naplňování trestní spravedlnosti a očekává se, že přispěje k:

- efektivnímu řešení konfliktních stavů spojených s trestním řízením
- zefektivnění a zrychlení trestního řízení
- účinné prevenci a minimalizaci rizik další trestné činnosti a také k ochraně veřejnosti
- ochraně a zohlednění oprávněných zájmů a uspokojení potřeb poškozených
- motivování obviněných, odsouzených k aktivnímu přístupu při řešení následků trestné činnosti
- úspoře vynakládaných finančních prostředků spojených především s výkonem trestu odnětí svobody a umožnění jejich účelnějšího přesunu do jiných oblastí

Probační a mediační služba se ve své činnosti zabývá:

- **odborným vedením a pomocí obviněnému**, sleduje a kontroluje jeho chování a spolupracuje s rodinným a sociálním prostředím, ve kterém obviněný žije a pracuje; pro tento účel obstarává podklady k osobě obviněného a jeho zázemí, vytváří podmínky pro rozhodnutí o podmíněném zastavení trestního stíhání nebo pro schválení narovnání, zejména projednání a uzavření dohody mezi obviněným a poškozeným o náhradě škody, nebo dohody o narovnání, případně podmínek pro další takové procesní postupy či tresty nespojené s odnětím svobody; dále vykonává dohled nad chováním obviněného v případech, kdy bylo rozhodnuto o nahrazení vazby probačním dohledem; vykonává dohled

nad chováním obviněného v případech, kdy byl dohled uložen, ve sledování a kontrole obviněného v průběhu zkušební doby v případech

- **odborným vedením a pomocí odsouzeného**, v kontrole trestů nespojených s odnětím svobody, včetně trestu OPP, ve sledování výkonu ochranných opatření, sleduje a kontroluje chování odsouzeného v průběhu zkušební doby v případech, kdy bylo rozhodnuto o podmíněném propuštění odsouzeného z VTOS
- věnuje zvláštní péči **mladistvím obviněným a odsouzeným**, přispívá k ochraně práv osob poškozených trestnou činností
- podílí se na prevenci trestné činnosti, přispívá ke koordinaci sociálních a terapeutických programů, zejména jde-li o mladistvé uživatele omamných a psychotropních látek
- v rámci své působnosti provádí úkony na pokyn orgánů činných v trestním řízení a ve vhodných případech v oblasti mediace i bez takového pokynu zejména z podnětu obviněného a poškozeného, pokud s tím příslušný orgán činný v trestním řízení vysloví souhlas

Jak bylo dříve uvedeno, efektivita práce pracovníků PMS se zvyšuje, jedná-li se o dobrovolný vstup klienta do soustavy péče pracovníků PMS. Souhlas klienta se vstupem však často nevypovídá o skutečné motivaci při uskutečňování změny v životě odsouzeného či obviněného jedince.

1.5.4.3 Součinnost Probační a mediační služby se státními orgány a dalšími institucemi

V souvislosti s výkonem probace a mediace jsou úředníci a asistenti Probační a mediační služby oprávněni obracet se na státní orgány, fyzické i právnické osoby s dožádáním o sdělení potřebných údajů a tyto jsou povinny, pokud tomu nebrání zvláštní zákon, sdělit je bez zbytečného odkladu.

Při výkonu své práce spolupracuje v součinnosti s orgány sociálního zabezpečení, školskými zařízeními a zdravotnickými zařízeními, zájmovými

sduženými, nadacemi a registrovanými církvemi a institucemi sledujícími humanitární cíle. V případě potřeby koordinuje tuto činnost z hlediska využití probace a mediace v trestním řízení. Rovněž úzce spolupracují s orgány, kterým přísluší podle zvláštního zákona výkon sociálně-právní ochrany dětí.

Je-li vedeno trestní řízení proti jedinci ve výkonu vazby nebo ve VTOS, postupuje Probační a mediační služba při výkonu své působnosti v úzké součinnosti s Vězeňskou službou a justiční stráží České republiky.

Součinnost Probační a mediační služby s ostatními organizacemi vychází především z úkolů trestní politiky, které jsou na ní kladeny. Zejména jde o zlepšení situace v souvislosti s ukládáním alternativních trestů, účinného působení na pachatele trestné činnosti, zohledňování potřeb a zájmů poškozených, podílení se na částečném snížení vězeňské populace a prevence a minimalizace rizik opakování trestné činnosti. Součinnost Probační a mediační služby s ostatními organizacemi je důležitá především v přípravném a vykonávacím trestním řízení.

Činnost Probační a mediační služby v přípravném řízení

Koncepce Probační a mediační služby vychází z předpokladu, že klíčovou oblastí pro její účinné působení musí být přípravné řízení trestní. Vzhledem k tomu, že kontakty státních zástupců a probačních úředníků v době, kdy při okresních soudech působili jednotlivě, byly sporadické, otvírá se nyní široký prostor pro součinnost mezi státními zástupci a probačními pracovníky. Součinnost Probační a mediační služby a státních zástupců v přípravném řízení velmi důležitá pro uplatňování alternativních postupů a ukládání alternativních trestů v průběhu trestního řízení.

Probační a mediační služba by měla vytvářet předpoklady k tomu, aby trestní věc mohla být projednána ve vhodných případech v některém ze zvláštních druhů trestního řízení, nebo aby mohl být uložen a vykonán trest nespojený s VTOS, nebo aby vazba mohla být nahrazena jiným opatřením. Zákon o Probační a mediační službě umožňuje službě působit od počátku trestního řízení a v součinnosti s Nejvyšším státním zastupitelstvím posílit

možnosti pro širší ukládání především odklonů v trestním řízení a účinnější ukládání dalších alternativ.

- Probační a mediační služba tedy může v přípravném řízení přispívat k naplňování především odklonné funkce přípravného řízení a svou činností vytvářet podmínky a možnosti pro uplatnění odklonů v trestním řízení a umožnit tak státním zástupcům rozhodování o podmíněném zastavení trestního stíhání a také navrhování a rozhodování o narovnání
- Dále může Probační a mediační služba v průběhu přípravného řízení připravovat písemné podklady (tzv. zprávy soudní pomoci). Ty obsahují informace o sociální situaci obviněného, jeho postoji k řešení škod, jeho zájmech a potřebách i o postoji poškozeného a jeho zájmech a potřebách v rámci kompenzace škod. Tyto informace jsou součástí trestního spisu a mohou být použity při rozhodování o návrhu odklonu, mediace, ochranných opatřeních nebo trestu.
- Probační a mediační služba může přispět svou činností při rozhodování o nahrazení vazby jiným opatřením.

Činnost Probační a mediační služby ve vykonávacím řízení

Probační a mediační služba provádí zejména činnosti spojené s probací, která integruje represivní složku trestně právních opatření se složkou podpůrnou a preventivní. Probační činnosti by měly v zásadě plynule navazovat na práci služby v přípravném řízení, měly by vycházet především ze zpráv soudní pomoci. Rozhodování a ukládání příslušných sankcí by tak mohlo být rychlejší a příslušné středisko by mohlo např. pouze aktualizovat zprávu nebo další informace o vývoji případu a dát ji soudu k dispozici.

- Pracovníci Probační a mediační služby působí v rámci výkonu trestů nespojených s odnětím svobody. Jedná se zejména o kontrolu a realizaci trestů a opatření spojených s „probačním dohledem“ (§ 26 a § 60 trestního zákona), podmíněného odsouzení pokud jsou uloženy povinnosti a omezení vymezující působení Probační a mediační služby.

- Probační a mediační služba působí při zajištění trestu obecně prospěšných prací (§45, 45a trestního zákona), v souvislosti s novelou trestního zákona zodpovídá probační služba v součinnosti s obecními úřady i za kontrolu tohoto trestu.
- Probační a mediační služba působí při zajišťování podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Jedná se o tzv. systém PAROLE, kdy je odsouzenému umožněno vykonat zbytek trestu mimo věznici na základě soudem stanovených podmínek. Zde je nezbytná součinnost s odborným personálem Vězeňské služby ČR při přípravě odsouzeného na podmíněné propuštění.
- V souvislosti s plněním úkolů v oblasti probace je nutné vytvářet a rozvíjet podpůrné programy, které budou navázány na působení úředníků a asistentů v trestním řízení. Tyto tzv. probační realizační programy bude nutné rozvíjet a podporovat nejen metodicky, ale i finančně. Postupně by měla být v rámci resortu ministerstva spravedlnosti případně v součinnosti s ministerstvem práce a sociálních věcí vytvořena kritéria dotačních řízení pro organizace, které se na realizaci zmíněných programů budou podílet.

Alternativní tresty nelze brát jako zcela nový způsob řešení kriminality, nýbrž je třeba chápat jejich aplikaci pouze jako určité doplnění trestních postupů, se kterými jsou spojena jak četná pozitiva, tak i některé negativní důsledky. Alternativní tresty mají být účinné v posílení odpovědnosti pachatele za trestný čin, který má možnost vlastními silami napravit. Zaváděné změny v systému trestů nepochybně vyvolávají kritiku té části veřejnosti, která v souvislosti s registrovaným nárůstem kriminality volá po zpřísnění represe důslednějším využíváním nepodmíněných trestů odnětí svobody. Úkolem státních orgánů uskutečňujících novou trestní politiku by mělo být i vysvětlování podstaty a smyslu reformy systému trestů.

2. EMPIRICKÁ ČÁST

2.1 Východisko a pojetí studie, cíl studie

Studie vychází z faktu současných změn společensko-ekonomických, které jsou prováděny novými pohledy na kriminalitu a novými způsoby zacházení s pachateli trestných činů. Problematika alternativních sankcí při řešení kriminality (respektive řešení prevence kriminality) je tématem u nás stále závažným, i když zatím málo propracovaným. Studie byla z toho důvodu pojata jako mapující, aby přinesla pokud možno určité množství informací a případných podnětů pro další výzkumnou práci v této oblasti a byla podkladem i podnětem pro další kladení otázek Studie neusiluje o reprezentativní vzorek odsouzených mužů s touto problematikou. Skupinu tvoří odsouzení muži do 35 let, kteří se trestného činu dopustili poprvé nebo vícekrát, ale byli poprvé odsouzení k VTOS. Trest odnětí svobody vykonávají ponejvíce ve věznici s dozorem, ale také ve věznici s režimem ostrahy. Výběr a charakteristika skupiny je popsána na jiném místě práce.

Ze získaných dat lze pozorovat a zkoumat řadu dalších aspektů podrobněji, např. vliv sociokulturní úrovně rodiny, vliv etnika, vliv vzdělání na selhání při výkonu alternativních trestů, vývoj kriminální kariéry a další.

Úlohou soudů a Probační a mediační služby (PMS) jakožto klíčových faktorů ovlivňujících výkon alternativních trestů se zabývám okrajově.

Cíl studie

Obecným cílem studie bylo přispět k řešení problematiky alternativních trestů v ČR prostřednictvím mapující studie zaměřené na vzorek odsouzených prvovězňených mužů, kteří selhali ve výkonu trestu OPP.

Vlastním cílem studie je vytvořit psychosociální profil prvovězňených mužů, kteří selhali při výkonu OPP: Co představuje nejvíce problematickou či přímo narušenou oblast těchto mužů, hrající roli při selhání výkonu OPP. Studie je zaměřena na jádro sociálního selhání a příčiny trestného jednání. Rovněž je určitým souhrnem faktorů psychologické povahy v jednání těchto odsouzených, které měly hrát roli při rozhodování pro udělení alternativního trestu OPP.

Pro vypovídající kvantitativní zpracování sebraných výsledků považuji skupinu 79 odsouzených za malou. Výsledky jsou proto zpracovány procentuálně, bez použití jiných statistických metod. V tomto ohledu považuji za důležité uvedení deseti podrobných kazuistik. Závěr studie představuje spíše úvahu a zdroj námětů, které mohou být použity pro další zpracování a to v kriminologické nebo justiční oblasti.

2.2 Použité metody

S ohledem na stanovený cíl práce byly použity metody zachycující skutečný stav v určitých charakteristikách osobnosti odsouzeného, **zvláště v oblasti jeho postojů. Zaměřila jsem se proto na postoje, které hrály podstatnou roli při spáchání trestného činu.** Jsou to postoje k lidem, společnosti jako celku, ke vzdělávání, k práci, k využívání volného času. Za důležitý považuji postoj k trestnému činu samotnému a pak postoje k vlastní osobě – tedy sebehodnocení. Za další důležité faktory ve vývoji kriminální kariéry, které jsem sledovala, byl věk, ve kterém se poprvé odsouzený dopustil trestné činnosti, jeho zakotvení v rodině a obvyklý způsob trestů pro závadové chování.

Sbírání dat probíhalo v několika etapách.

1. Vytypování respondentů na správním oddělení věznice – proměna OPP na nepodmíněný trest odnětí svobody. Vytypováno celkem 117 mužů ve věku do 35 let.

2. Eliminace jedinců se subnormální inteligencí – byl použit výsledek vstupního psychologického vyšetření při nástupu odsouzeného do výkonu trestu odnětí svobody, eventuálně bylo doplněno.. Tímto výběrem bylo vyřazeno 20 mužů.
3. Seznámení vybraných odsouzených s významem a průběhem práce a požádání o spolupráci. Odmítlo 18 odsouzených. Výsledná skupina čítala 79 odsouzených, 27 z věznice s ostrahou, 52 z věznic s dozorem.
4. Studium spisů a osobních karet – sebrání základních informací o osobní, rodinné a kriminální kariéře odsouzeného. Výpis z psychologického vyšetření prováděného při nástupu do VTOS.
5. Vlastní vyšetření probíhalo ve dvou krocích a to především z organizačních důvodů:
 - a/ skupinově probíhala administrace předložených posuzovacích škál a doplnění psychologických testů, jestliže nebyly tyto testy již sejmuty dříve psychologem věznice
 - b/ individuálně pak následoval řízený rozhovor a vyplnění exploračního schématu

Použité metody jsou popsány níže.

2.2.1 Anamnestický rozhovor

Důležitou metodou vyšetření byl **podrobný, volně strukturovaný rozhovor**. Schéma rozhovoru bylo rozděleno do několika základních oblastí. Jednak zachytil osobní a vývojová data. Individuální rozhovor s každým odsouzeným navazoval na anamnestický dotazník a jeho cílem bylo doplnit uvedené údaje o vybrané kvalitativní charakteristiky a případné upřesnění odpovědí uvedených v anamnestickém dotazníku.

Rozhovorem jsem se snažila postihnout důležité „*negativní znaky*“ z období primární, sekundární a terciární socializace odsouzených mužů. Údaje

z anamnézy měly poskytnout obraz o stavu osobnosti odsouzeného, o struktuře a dynamice motivů osobnosti a příčinách kriminálního jednání odsouzeného.

V **osobní anamnéze** jsou sledovány individuální faktory vývoje a formování odsouzených v rodinném prostředí, sociální vývoj pod vlivem přátel, školy, zaměstnání.

V **rodinné anamnéze** jsem se zaměřila na sledování celkové rodinné atmosféry a základní vztahy v rodině. Dále o postavení odsouzeného v rodinné struktuře a o charakter výchovných vlivů, zvláště o jejich nedostatky.

V **oblasti sekundární socializace** jsem věnovala pozornost závadovému chování v průběhu školní docházky, způsobu trávení volného času a analýze prvního styku s policií v kontextu se závadovým chováním odsouzeného.

V **oblasti terciární socializace** jsem sledovala profesní kariéru odsouzeného, jeho vztah k práci a k pracovním povinnostem, sociální vztahy v dospělosti a „sociální adresu“ odsouzeného před nástupem do VTOS.

Při studiu kriminální kariéry jsem se zabývala především otázkou **formování postojů ke spáchanému trestnému činu a sebehodnocením odsouzeného.**

Poslední sledovanou oblast tvořily otázky zaměřené na budoucnost odsouzeného po propuštění z VTOS.

Je nutné brát v potaz subjektivitu prožívání životních událostí a věrohodnost informací mnohdy ověřovat, ale fakta získaná v rozhovoru podávají sebeobraz odsouzeného a obraz o jeho postojích. Je také možno usuzovat, které události považuje odsouzený sám pro sebe za důležité pro jeho dosavadní život.

Anamnestický rozhovor předcházelo vyplnění **postojových škál**, které byly převzaty z Bulletinu č.3 z roku 1977 Výzkumného ústavu penologického SNP. Ty ve svém výzkumu použila dr.Urbanová pro výzkum efektivity penitenciární resocializace. Byly použity postojové škály charakterizující

sebehodnocení, tedy postoj k vlastní osobě a stupnice pro měření **postoje k trestnému činu**. Dále nás zajímalo očekávání odsouzených po výkonu trestu odnětí svobody – což bylo zjišťováno předloženým dotazníkem.

Škály a dotazník jsou uvedeny v příloze.

2.2.2 Test intelektového potenciálu

T. I. P. je neverbální metoda, která se snaží minimalizovat úlohu prostorového faktoru a maximalizovat význam nalézání pravidel při řešení jednotlivých úloh, které jsou velmi rozmanité. Svoji konstrukcí se snaží postihovat převážně fluidní inteligenci, nezávislou na vzdělání.

Použití testu je výhodné především časově, snímání trvá 12 minut. Vyhodnocení testu je rovněž rychlé a jednoduché – podle šablony sečteme počet správných řešení a hrubý skór převedeme buď na stenové normy nebo na IQ. **T. I. P.** je určen pro mírně podprůměrnou až průměrnou populaci dospělých a pro děti od 12 let výše. K zařazení **T. I. P.** do baterie metod použitých v této práci nás vedla potřeba eliminovat ze souboru jedince subnormální inteligence bez dalšího posuzování výkonových funkcí.

2.2.3 SPARO

SPARO je metoda diagnostiky struktury a dynamiky bazální autoregulace a integrovanosti vnitřních i vnějších aktivit osobnosti a její psychické odolnosti v zátěžových podmínkách.

SPARO je dotazníková metoda, která operacionálně vymezuje a odhaluje strukturu behaviorálně definovaných vlastností osobnosti které podmiňují kvalitu a dynamiku interakce osobnosti v zátěžových situacích.

Dotazník metody **SPARO** obsahuje 300 tvrzení, u kterých proband zaškrťává souhlas či nesouhlas. Představuje souhrn vrozených i osvojených strategií, jimiž se jedinec ve svém reálném životě dynamicky vyrovnává s různými variantami situací. Autor zdůrazňuje, že jde o subjektivně

příznačnou kvalitu pohotovosti k určitým způsobům reagování s prostředím. Interakce osobnosti s různými situacemi je charakterizována ve čtyřech základních dimenzích. Každá z těchto dimenzí je utvářena individuálním spojením několika osobnostních rysů, které se promítají do výsledné, celkové podoby projevu dané dimenze. SPARO postihuje čtyři základní komponenty psychické integrovanosti : KO – kognitivní integrovanost, která informuje o schopnosti zpracovávat situační proměnné ,myšlenkovými procesy dostatečně pružně, EM – emocionální variabilnost, která nás informuje o prožívání situačních změn, RE – regulační variabilnost, zjišťuje schopnost autoregulace v zátěžových situacích, AD – adjustační variabilita, která podává informace o schopnosti přizpůsobit se účinně v měnícím se prostředí, tedy – držet se naučených schémat nebo přizpůsobit se nové vzniklé situaci. Jednotlivé komponenty jsou navzájem nezávislé. Při hodnocení dat je východiskem vztah mezi komponentou prožitkovou a regulativní. Povaha a míra maladaptivního chování je funkcí specifického uspořádání těchto rysů u daného jedince.

SPARO postihuje tyto osobnostní profily a dimenze:

1. Základní komponenty bazální psychické integrovanosti

- kognitivní variabilnost – postihovat a zpracovávat situační proměnné
- emocionální variabilnost – sklon prožívat situační napětí nebo snížená emocionální
- vzrušivost
- regulační variabilnost- cílesměrnost, ovládání aktivit
- adjustační variabilnost – vpravování se do nových podmínek života a činností

2. Bazálnější škály obecné variability

- spontaneita, obecná hladina vnitřní vzrušivosti

- regulování vnější motorické hybnosti

3. Jednotlivé osobnostní profily

- typ klidný
- typ vzrušivý
- typ prožitkový
- typ reaktivní

4. Rysy normality osobnosti

- vztahovačnost
- psychická labilita – stabilita
- anomálie osobnosti
- extremita – extrémní výpovědi o sobě

5. Optimální hladina stimulace

- smyslová imprese – míra vyhledávání dojmů
- intenzita vnitřního prožívání – autostimulace
- pohybový neklid – míra potřeby či tendence k situačnímu uvolňování vnitřního napětí
- dynamičnost interakce s prostředím
- sociální disinhibice – míra sociální nevázanosti
- obecná stimulační hladina – úroveň nabuzování a hladina potřebné stimulace

6. Individuální tendence riskovat

- úroveň aspirace
- hladina anticipace
- tendence spoléhat na náhodu
- míra sociálního exhibicionismu
- obecná míra přijetí či zamítnutí rizikových aktivit

7. Účinná integrovanost osobnosti

- úzkostnost
- emocionalita
- účinná kapacita rozumu- schopnost využívat tuto kapacitu k adekvátnímu rozhodování a konání v emocionálně vyhrocených životních okolnostech
- hladina rezistence vůči rušivým podnětům – schopnost realizovat v nově vzniklých
- emociogenních okolnostech dříve přijaté struktury chování na integrované úrovni
- účinná integrovanost osobnosti

8. Interpersonální vztahy a vazby

- uzavřenost – kontaktivnost – snadnost navazování kontaktů, pružnost při jejich vyhledávání nebo interpersonální opatrnost
- hladina benevolence a tolerance
- míra konformity

- tendence k nezávislosti nebo submisivitě

9. Vnitřní korekce a regulovanost interakcí

- rigidita - flexibilita
- lehkomyšlnost - odpovědnost
- nevázanost – usedlost – míra bezstarostnosti či ustaranosti ve vztahu k ostatním lidem
- frustrovanost – cílesměrnost
- korigovanost – impulzivnost

10. Sebeprosazování

- sebejistota
- trdomyslnost – optimismus
- prožitkový či reagující přístup k životní realitě
- nenápadnost – sebeprosazování
- femininní – maskulinní typ interakce – ženské či mužské přístupy k životní realitě

2.2.4 Test smyslu života P-I-L

Potřeba smyslu života – její znalost u klientů- je důležitý faktor při terapeutické i výchovné práci s odsouzenými, ale lze z této znalosti vycházet i při vysvětlování vzniku trestné činnosti. V případech pochybností nebo ztráty smyslu své existence mluvíme o existenciální frustraci. Kompenzací existenciální frustrace může být za určitých okolností nebo podmínek i kriminální činnost. (Čepelák, J., Urbanová, M., 1979) Při psychologickém vyšetření delikventních jedinců je účelné zjistit jejich názor na život a také

v čem vidí konkrétní smysl života. PIL je empirické zpracování Franklovy koncepce potřeby životního smyslu, jehož autory jsou američtí psychologové Crombach a Maholic.

Test (dotazník) má podobu sebeposuzovací stupnice s dvaceti dvěma položkami, které vyjadřují postoje, názory a pocity, které vystihují stupeň uspokojení smyslu života. Vyšetřovaná osoba má na sedmistupňové škále, spojující krajní body každé položky, označit jedno číslo na základě hodnocení vlastního postoje. Součet bodových hodnot všech položek testu se považuje za míru uspokojení smyslu života. Čím vyšší je součet, tím větší je uspokojení potřeby smyslu života. Čím je skóre nižší, tím rozsáhlejší je frustrace této potřeby.

U nás byl test P-I-L poprvé použit při studiu delikventních mužů ve VÚP (studie Čepelák, Urbanová: Problém smyslu života v diagnostice a psychoterapii delikventů, VÚP SNV ČSR,1979) Dle očekávání byly potvrzovány rozdíly mezi kriminálními skupinami a skupinou kontrolní. Kriminální skupiny dosahovaly nižšího průměrného globálního skóre PIL.

P-I-L jsem použila z toho důvodu, že poskytuje o delikventovi informace pro posouzení jeho názorů na smysl dosavadního života. Hodnocení výsledků v jednotlivých položkách poskytuje podrobnější obraz o jednotlivých faktorech uspokojení potřeby smyslu života delikventního jedince.

2.2.5 Chromatický asociační experiment

Cílem testu je poznání jedince v jeho psychosociálním kontextu. Lze zjišťovat nejen osobnostní rysy, ale také oblast vztahů, postojů a aspirací, především k důležitým aspektům životní reality. Obtíže s přijatelným sociálním přizpůsobením jsou bodem, který skupinu delikventů spojuje a proto jsem ho zařadila do skupiny diagnostických metod.

CAE kombinuje několik způsobů zachycení posuzované reality. Využívá slovního inventáře – soubor má 49 podnětových slov – a barev jako diagnostického prostředku. Použitím slov se blíží slovním asociačním

experimentům, použitím barev se blíží principu tzv. barvových testů. Spojením dotazníkového a projektivního principu se snažil autor eliminovat nedostatky obou metod. Doplňkový subtest připomíná techniku volných asociací, která je známá z psychodynamicky orientovaných terapeutických směrů.

Seznam podnětových slov je předkládán tak, aby co nejlépe zastupoval životní realitu. Jde především o tyto oblasti:

- sebehodnocení
- percepce rodičovských autorit, problematika rodiny, představy o rodině
- ideál osoby opačného pohlaví – partnerská problematika
- obecné sociální vztahy
- emocionální ladění, vnitřní konflikty, úzkosti, aktuální psychický stav
- dimenze asertivita – agresivita
- problematika pracovních aktivit
- aspirační úroveň

Na podkladě analýzy postojové a vztahové sféry osobnosti přispívá k diagnostice osobnostních charakteristik, psychických funkcí a jejich případných poruch:

- emotivita – emoční plochost, adekvátnost emocí, převaha emotivity nad racionem
- asertivita - agresivita a její socializovanost
- myšlení a inteligence
- oslabenost nervové soustavy – snížená odolnost vůči zátěži, hypersenzitivita, zvýšená unavitelnost

- sociální role, sociální percepce, sebereflexe – dominance, submisivita, nerealistická sociální percepce, egocentrismus, neadekvátní sebereflexe
- volní vlastnosti
- osobnostní charakteristiky – extraverte, introverte, infantilní rysy osobnosti, histriónské rysy osobnosti, schizoidní rysy osobnosti.

2.2.6 EXPLORAČNÍ SCHÉMA

Psychosociální profil odsouzených je vytvořený na základě souhrnného exploračního schéma. Schéma je sestaveno tak, aby vystihovalo vzájemnou součinnost formujících faktorů v životě jedince, snaží se postihnout jádro sociální maladaptace. Kategorie popisují výraznější rysy osobnosti, které se pravděpodobně uplatnily při vzniku trestné činnosti. Trestnou činnost odsouzeného se snaží zachytit v psychosociálním kontextu. Tím rozumíme úroveň socializace, sociální vztahy, pracovní zakotvení, možnosti uplatnění odsouzeného při výkonu OPP apod.

Konkrétní okruhy a formulace otázek v exploračním schématu vychází z praxe penitenciární problematiky odsouzených mužů ve věznicích s režimem dozoru a ostrahy. Schéma nekopíruje kategorie testové.

Otázky v exploračním schématu jsou formulovány tak, vystihovaly šest základních okruhů:

1. rodinná anamnéza – charakter výchovného a vzdělávacího prostředí
 - základní informace o socio-kulturní a ekonomické situaci výchovného prostředí
 - průběh socializace, socializační činitelé, kdo a co se podílí na výchově a vzdělávání osoby

- hodnotový systém rodiny, zájmové zaměření, identifikační vzory, vztah k sociální realitě, společnosti, vztah k sociálním formám
 - funkčnost rodiny, kvalita výchovného a vzdělávacího prostředí
 - případná ústavní a náhradní výchova
 - subjektivní vztah odsouzeného k rodinnému prostředí, subjektivní hodnocení vlastního dětství a dospívání
2. osobní a kriminální anamnéza – charakter trestné činnosti v širším psychosociálním kontextu
- průběh vývoje, dospívání a zrání osobnosti
 - postupné vytváření životního stylu, čím a jak byl směřován, sociální zakotvení
 - dosavadní život osoby – zlomy a životní události, ve kterých životních oblastech nejvíc selhává a které naopak fungují dobře
 - kriminální anamnéza – v kolika letech první trestný čin, příčiny, proč recidiva, charakter trestné činnosti, provázanost trestné činnosti a životního stylu
3. sociální zakotvení a životní styl – sociální role, síť sociálních vztahů, životní styl
- zvládání jednotlivých sociálních rolí
 - bývalé a současné zaměstnání
 - sociální a materiální zázemí
 - subjektivní postoj k vlastnímu životu – subjektivní spokojenost, touha po změně životního stylu, smysl života, seberealizace, způsob trávení volného času

4. osobnostní profil odsouzených mužů
 - použité diagnostické metody jsou uvedeny v následujícím textu
5. trestné jednání a postoj odsouzeného k trestnému činu
 - postoj odsouzeného k trestné činnosti a postoj k trestu odnětí svobody
 - adaptace a spolupráce odsouzeného ve VTOS
 - udržování vztahů s rodinou
6. příčina selhání při výkonu OPP
 - důvod proměny OPP v nepodmíněný trest odnětí svobody
 - příčinu selhání při výkonu trestu OPP

Záznamový arch uveden v příloze.

2.2.7 Kazuistické studie

Podrobné kazuistické studie považuji v praktické části práce za velmi důležité. Kazuistiky jsou vybrány tak, aby reprezentovaly podobnost problematiky u jednotlivých osob v popisované skupině. Kazuistiky umožňují nastínit čím jsou si popisované osoby relativně podobné a souhrnu různých faktorů při vzniku jejich trestné činnosti a posléze příčiny selhání v OPP. Kazuistiky mohou být i kvalitním zdrojem podkladů pro další práci s vězňenými osobami ve VTOS, pro rozhodování soudců při udělování OPP a vedení těchto jedinců probačními pracovníky.

Studie svým zaměřením vychází z pohledu kriminologického, ptá se po příčinách trestného jednání odsouzených mužů, respektive především po příčinách selhání v OPP. Studie by měla být jistou bilancí faktorů psychologické povahy, které tvořily jádro sociálního selhání a příčiny trestného

chování odsouzených. Zachycuje také body, o které by se mělo opírat rozhodnutí při udělování OPP.

2.3 Charakteristika souboru odsouzených mužů

Kritéria, jimiž se řídil výběr odsouzených mužů byla ovlivněna především praktickými požadavky práce. Konkrétní osoby jsou pak do vzorku zařazeny náhodně.

Ze spisů ve věznicích Ostrov, Kynšperk a Teplice bylo vybráno 117 mužů. Určujícími faktory byla proměna OPP, věk do 35 let, první nástup do VTOS a délka trestu do 18 měsíců. V Teplicích byli vybráni muži, kteří pracují v kuchyni a ve skladu. Jejich počet z jednotlivých věznic byl různý. Z celkového počtu 79 mužů (následně zařazených do studie) bylo 52 z věznice s dozorem (Kynšperk, Teplice) a 27 osob z věznice s ostrahou. Nepoměr mezi skupinou „dozor“ a „ostraha“ není pro účely této práce podstatný. Ve věznicích s režimem ostrahy se nachází více odsouzených s proměnou OPP, ale nesplňují podmínku prvovězněných. Z celkového počtu 117 mužů, kteří byli vytypováni na správních odděleních věznic, bylo 18 vyřazeno pro neochotu spolupracovat, 20 pro nevyhovující intelektovou kapacitu zjištěnou vstupním psychologickým vyšetřením do VTOS.

Studijní skupinu tedy tvořilo 79 osob. Určujícími znaky byl charakter trestného činu, první pobyt ve výkonu trestu odnětí svobody, věk do 35 let, úroveň inteligence a délka nepodmíněného trestu odnětí svobody.

U 57 odsouzených se jednalo o souběh trestů. Během určené doby, po kterou měl odsouzený odpracovat určený počet hodin, se dopustil další trestné činnosti, většinou majetkového charakteru. Tato skutečnost (delší doba VTOS) je ve věznici paradoxně „výhodou“. Odsouzení muži mohou být vybráni pro práce ve vězeňských provozech (kuchyně, sklady, dílny apod.) nebo ve firmách, jejichž provozy jsou umístěny uvnitř vězeňského areálu.

Horní věková hranice - byla stanovena na 35 let. Tato věková kategorie představuje v našich věznicích nejpočetnější skupinu osob. Námí sledovaný vzorek 79 osob zahrnoval 53 mužů do věku 26 let, tedy skupinu mladých dospělých, kteří jsou si „podobní“ fyzickými, psychickými i sociálními zvláštnostmi.

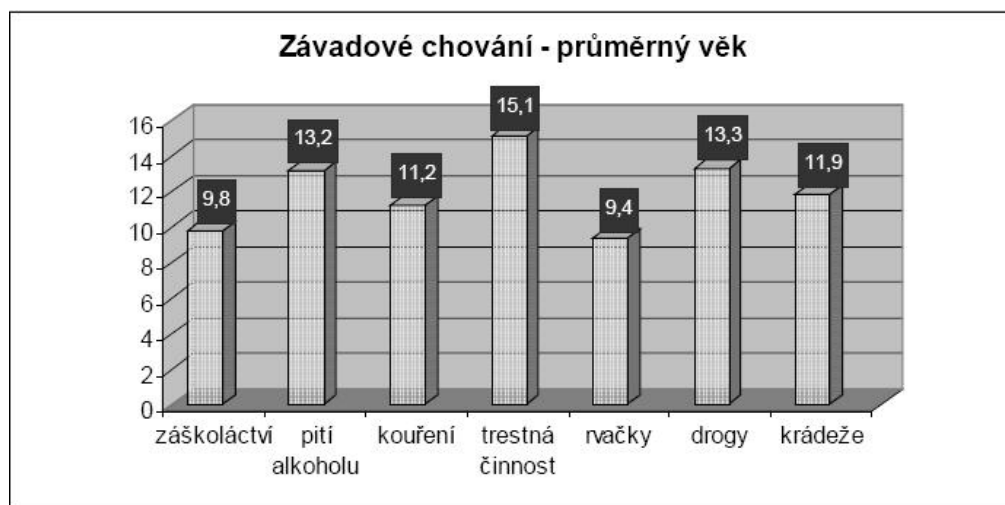
Charakter trestného činu – zcela zásadním požadavkem byla proměna alternativního trestu OPP v nepodmíněný trest odnětí svobody. „Původní“ trestné činy lze charakterizovat Hlavou devět trestního zákona – trestné činy proti majetku, krádež - § 247, zpronevěra - §248, neoprávněné používání cizí věci - §249, podvod - §250, a také výtržnictví - §202.

S charakterem trestné činnosti souvisí nastartování kriminální kariéry u vězněných osob. Velmi často se závažné závadové chování objevuje už ve školním věku. Před desátým rokem věku se u námí sledovaných mužů objevilo záškoláctví a rvačky. Před patnáctým rokem uváděli sledovaní muži kouření, občasné pití alkoholu a setkání s drogou, které nezůstalo jen u jednoho pokusu „užití ze zvědavosti“. Někteří uvádějí drobné krádeže, především ve školních budovách nebo obchodních domech.

Závadové chování ve školním věku

	počet odsouzených	v %
záškoláctví	34	43
<i>v kolika letech poprvé</i>	<i>9,8</i>	
pití alkoholu	11	13,9
<i>v kolika letech poprvé</i>	<i>13,2</i>	
kouření	41	51,9
<i>v kolika letech poprvé</i>	<i>11,2</i>	
trestná činnost	24	30,4
<i>v kolika letech poprvé</i>	<i>15,1</i>	
rvačky	28	35,4
<i>v kolika letech poprvé</i>	<i>9,4</i>	
Drogy	17	21,5
<i>v kolika letech poprvé</i>	<i>13,3</i>	
Krádeže	18	22,8
<i>v kolika letech poprvé</i>	<i>11,9</i>	

Graf č.1

Úroveň inteligence – použili jsme T.I.P. Říčanův test intelektového potenciálu. Ze skupiny byli eliminováni jedinci se subnormální inteligencí. Převážná většina vytypovaných jedinců spadala do 5. stenu, 12 odsouzených do stenu 6, 11 do stenu 9. Naopak do stenu 4 spadalo 21 odsouzených v naší sledované skupině. Celková charakteristika skupiny z hlediska inteligence představovala průměr až mírný podprůměr. Eliminovali jsme jedince s podprůměrnou intelektovou kapacitou.

Toto omezení jsme přijali především z praktických důvodů a to především vzhledem k intelektově i časově náročné baterii psychologických testů, která byla v práci použita.

Délka trestu – byla do rozmezí 18 měsíců. Nutno konstatovat, že doba trestu po selhání OPP bývá nižší, než běžně udělované tresty. Jak už bylo poznamenáno výše, větší množství osob s přeměnou OPP vykonává souběhy trestů. (Eventuálně čekají další soudní jednání.) V době, kdy odsouzení měli vykonávat OPP, pokračovali v páchání jiné trestné činnosti.

Souběh trestů je pak „praktickou výhodou“ pro zařazení těchto odsouzených do práce při VTOS.

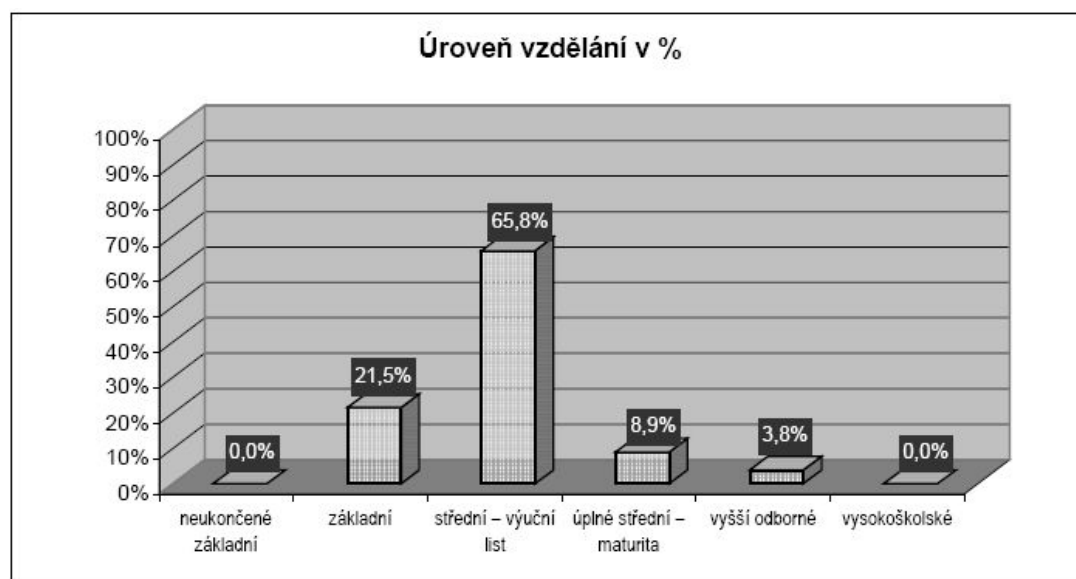
Charakter skupiny z hlediska dosaženého vzdělání – více než polovina sledovaných mužů ve skupině měla ukončené odborné vyučení a získala

výuční list. Všichni sledovaní měli ukončené základní vzdělání, nikdo z nich nezískal nižší ani vyšší vysokoškolské vzdělání.

Úroveň vzdělání ve skupině – viz tabulka.

Vzdělání	počet odsouzených	v %
neukončené základní	0	0,0
základní	17	21,5
střední – výuční list	52	65,8
úplné střední – maturita	7	8,9
vyšší odborné	3	3,8
vysokoškolské	0	0,0

Graf.č.2

Jako velmi důležité faktory pro nastoupení a vykonání OPP se jeví **postoj odsouzeného k trestnému činu, sebehodnocení a hodnotový systém jedince.**

2.4 Přehled získaných výsledků a informací, psychosociální profil sledované skupiny

2.4.1 Postoj k trestnému činu

Postoje řídí specifickým způsobem chování a jednání člověka. Postoj se vždy k něčemu vztahuje, vyjadřuje určitou kvalitu a má intenzitu. Ve své konkrétní podobě je postoj polární kategorií. Z postojů můžeme poznávat zařazení jedince do společenských podmínek. V praxi však věnujeme více pozornosti vnějšímu chování jedince, přičemž toto chování v mnoha případech nekoresponduje s jeho základními postoji. Znat postoj odsouzených, znamená možnost předvídat a regulovat jejich jednání. Především z těch postojů, které souvisejí s trestnou činností.

Vznik postoje předpokládá, že se jedinec nachází v určité situaci a přijímá úkoly, které v ní vznikají. Protože u pachatelů trestných činů existují určité odchylky v oblasti postojů, ptáme se po zdrojích, z nichž se utváří vnitřní dispozice k chování. Jednou z nejčastějších příčin (mimo dalších) je nereálné měřítko hodnocení vlastního chování. Toto subjektivní hodnocení se ve většině případů nekryje se společensky uznávaným hodnocením.

Poruchy a odchylky postojových orientací u odsouzených se koncentrují do určitých oblastí a mají své specifické podmínky vzniku. Analýza postojů odsouzených - ke společnosti, k lidem, k sobě samému, k etickým normám, k vlastnímu trestnému činu – je jedním ze základních faktorů, které přispívají ke správnému rozhodnutí při udělování alternativních trestů.

To, co je důležité pro postoj k trestnému činu je především **vědomí viny ze spáchaného trestného činu.** Tento postoj jsem sledovala jednak

v rozhovoru, jednak jsem použila bipolární škálu /viz záznamový arch/, kterou sestavila a použila dr. Urbanová ve výzkumu efektivnosti penitenciární resocializace. Podrobně je výzkum popsán v Bulletinu Výzkumného ústavu penologického SNV ČSR č 3/1977. K formování postoje ke spáchanému trestnému činu dochází už před odsouzením, především v průběhu trestního řízení. Kritický postoj k trestnému činu se objevuje spíše sporadicky a i v těchto případech je problematická trvalost a stabilita tohoto postoje. I v těchto případech jde spíše o **formálně zaujatý kritický postoj a formálně projevenou lítost.**

Většina odsouzených svůj čin bagatelizovala a omlouvala - postoj k vlastnímu trestnému činu koreluje s postojem k trestnému jednání jako celku. Jako příčinu a také běžnou „omluvu“ trestného činu uvádějí nepříznivé společenské poměry, touhu po luxusnějších věcech, užívání drog, nezaměstnanost. Objevuje se i mínění o „zavinění trestného činu obětí.“

Zhruba čtvrtina odsouzených uvádí jako příčinu rozvrácené rodinné poměry, někteří odsouzení uvádějí alkoholismus otce či matky. Rovněž negativní vliv kamarádů z party a navádění k trestné činnosti. Polovina odsouzených, především do věku 25 let, neshledávají na svém jednání nic špatného, připisují trestný čin své impulzivě, relativnímu mládí, „nic si neužili, měli smůlu, že byli dopadeni, většina politických představitelů je podvodníků.....“

Spáchání trestného činu a následný trest nepovažují za významnou životní událost. Pouze v případě uložení nepodmíněného trestu odnětí svobody prožívají újmu na svých právech a zásah do života či osobní integrity. V postoji k trestnému činu je zahrnuto i vědomí viny za spáchaný trestný čin. Necelá polovina odsouzených připustila, že nejednala správně a vyjadřovala určitý pocit viny. Pocit viny však neprožívají, neuvažují o své odpovědnosti za jednání nebo o svých chybách. Kriminální jednání racionalizují, hledají omluvy a polehčující okolnosti. Celková úroveň právního vědomí je na velmi nízké úrovni, společenské normy a zákony neakceptují.

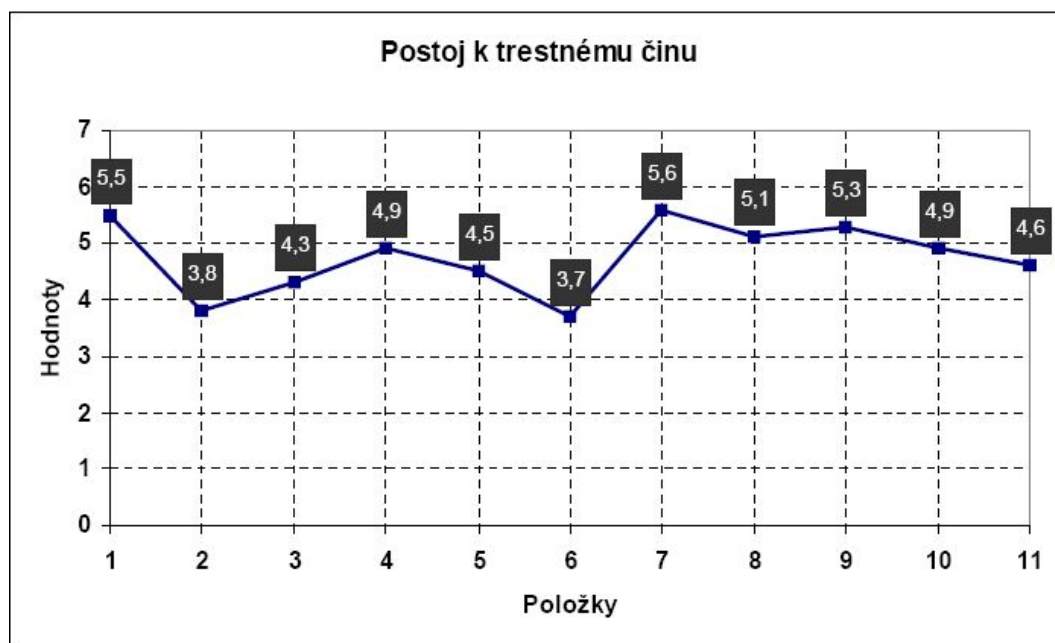
Svůj trestný čin považuje téměř polovina odsouzených za lehký, nikdo ze sledované skupiny nepovažuje trestný čin za těžký. Téměř dvě třetiny mužů ze sledované skupiny neoznačuje trestný čin za správný nebo nesprávný. Asi polovina považovala trestný čin za zbytečný, ale zároveň značně nepoškozující, v rozhovoru ho označila jako „úlet“, „svou blbost“ – „dají se věci zařídit jinak“.....Nepřijetí trestu a pocit neadekvátnosti trestu vedlo často k nenastoupení alternativního trestu vůbec nebo jen k částečnému vykonání.

V rozhovorech s odsouzenými se velmi často objevuje představa o „odpykání trestu bez potřeby něco na sobě měnit.“ Tuto představu zcela jasně vyjadřuje poměrně rozšířený slogan v našich věznicích – **„Chci si to v klidu odsedět.“** Budou se snažit odpykat uložený trest bez konfliktů, ale také bez snahy a potřeby něco na sobě měnit

Rovněž neprojevují snahu nikterak odčinit následky trestného činu směrem k poškozeným ani formou omluvy ani finančním odškodněním. Trestný čin zůstává pro pachatele v neosobní rovině, nedochází ke konfrontaci s následky trestného jednání. V praxi to znamená neangažovanost, plnění pouze základních povinností, popřípadě jejich obcházení únikem do nemoci, poukazováním na nejrůznější potíže i ve výkonu trestu odnětí svobody v kolektivu ostatních odsouzených, podáváním žádostí o přemístění na jiný kolektiv či jinou věznici apod.

Problémy, které mají ve výkonu trestu odnětí svobody odmítají řešit vlastní iniciativou či změnou sociálních postojů. Mají je vyřešit specialisté nebo vedení oddělení výkonu trestu. V podstatě jde o pokračování v jednání před nástupem trestu odnětí svobody. V těchto případech je, dle mého názoru, velmi důležitý správně vytvořený program zacházení v rámci výkonu trestu odnětí svobody a následně spolupráce s pracovníky PMS.

Graf č.3

Celkově lze shrnout, že nezáměr o vlastní angažování v nápravě trestné činnosti či chybějící snaha k přehodnocení postoje k trestnému jednání

je kontraindikací k uložení trestu OPP. Uložení OPP je u těchto jedinců více než problematické z hlediska efektivnosti pro ně samé i společnost. Trest není akceptován, pachatelé se odmítají ztotožnit s reakcí společnosti na své jednání a k vykonání alternativního trestu nenastupují.

2.4.2 Sebehodnocení, postoj k vlastní osobě

V sebehodnocení vyjadřuje jedinec míru sebedůvěry, sebeocení a sebekritiky.

Jde o osobní mínění, které jedinec vyjadřuje v postojích k sobě. Je to zároveň uvědomování si vlastní role mezi ostatními členy skupiny v návaznosti na percepci vlastních kvalit a hodnot. Sebehodnocení závisí na konkrétních mezilidských vztazích, jak jedince vidí osoby, které ho obklopují. **Je vždy subjektivní.**

Nerealistický vztah k sobě samému a k vlastním možnostem vede ke vzniku vnitřních konfliktů. Nespokojenost s vlastním životem může přerůst v konflikty v sociálních vztazích. Lidé se liší v tom, nakolik mají sklon přičítat vznik různých nepříznivých i příznivých situací někomu jinému, neosobním vlivům, či sami sobě. Člověk má potřebu zachovat si kladné sebehodnocení. Sebehodnocení představuje určitý stupeň v sebepoznání a je důležitým prvkem ve formování osobnosti. Vytvořením kritického vztahu k sobě je jedním ze základních podmínek úspěšné sebevýchovy.

Údaje k charakteristice sebehodnocení jsou čerpány z řízeného rozhovoru s odsouzeným a s využitím bipolární škály, kterou ve své práci konstruovala dr. Urbanová při zkoumání efektivity penitenciární resocializace.

U pachatelů trestných činů je známo, že odchylky v sebehodnocení jsou velmi časté a vyskytují se ve dvou rovinách. Při hodnocení vlastní osoby můžeme pozorovat nekritické, přehnané sebevědomí a sebedůvěru a na druhé straně se často setkáváme s podceňováním sebe sama, s nedostatkem sebedůvěry a s různými sociálními komplexy.

První odchylka v sebehodnocení se projevuje ve snaze po nepřiměřeném sebeprosazení a uplatnění, často až v egoismu a agresivitě. Druhá odchylka pak brzdí vytváření přirozených sociálních kontaktů a přiměřené uplatnění v sociální i výkonové oblasti. Většina odsouzených se hodnotí pozitivně, považují se za pracovité, přátelské, napravitelné. Skutečnost, že sebehodnocení je u odsouzených převážně pozitivní, svědčí o zkresleném pohledu na sebe. Zároveň se však necítí šťastní a vůči ostatním cítí často nenávisť.

Tendence pozitivního sebehodnocení je přičítána snaze zachovat si pocit vlastní ceny. Zároveň tato obrana vlastního „já“ ještě více prohlubuje a upevňuje vzniklý rozdíl mezi reálným a nereálným sebehodnocením a zhoršuje integraci odsouzeného se sociálním prostředím.

Při vedení rozhovorů se ukázalo, že sebehodnocení je pro odsouzené velmi obtížné ke zpracování. Z toho pramení i jistá nechuť vypovídat o sobě

samých. Ve většině rozhovorů, které vede psycholog s odsouzenými ve výkonu trestu, se objevuje neschopnost reálného náhledu na sebe sama, na povrchnost hodnocení svého chování s absencí pevně stanovených hranic akceptovatelného chování. Za své neúspěchy obviňují „nespravedlivou společnost“, nechápající rodiče, skupinu vrstevníků, drogy..... Je zřejmé, že za těchto okolností budou odsouzení stavět svou budoucnost na nereálných základech a jednání zatěžovat dalšími neúspěchy.

Při vedení rozhovoru jsem se zaměřila na sebehodnocení s perspektivními plány. Můžeme konstatovat, že obraz o sobě v budoucnosti je ještě více nereálný než obraz o sobě v minulosti a přítomnosti. Odsouzení převážně vyjadřují přesvědčení o dalším životě v souladu se zákony, o rozvážnějším a odpovědnějším chování a protože považují za příčinu svého selhání velmi často kamarády, chtějí se chovat méně důvěřivě a méně přátelsky v sociálním kontaktu.

Vliv na formování sebehodnocení má i hodnocení sociálním okolím, především významnými členy jejich sociálního prostředí. Můžeme konstatovat, že odsouzení mají reálnou představu o hodnocení, které bývá negativnější, než jejich sebehodnocení. Nejsou však ochotni toto hodnocení akceptovat a považují je za nepřiměřené, poškozující a za nepochopení sebe ostatními.

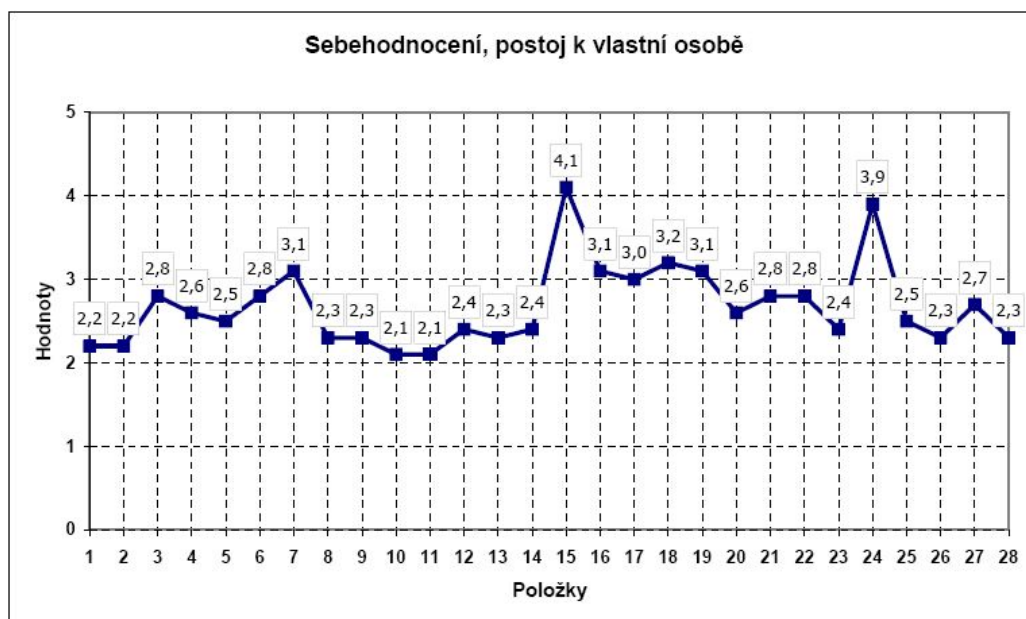
Neadekvátní sebehodnocení činí osobnost odsouzeného sociálně špatně přizpůsobivou a je často příčinou anomálního chování. Kolize představ o sobě a reálné skutečnosti může přerůst v konflikt sociální. Tito jedinci nejsou schopni či ochotni akceptovat kritická hodnocení svého okolí, naopak je považují za nepochopení a křivdu. Uložený alternativní trest pak hodnotí pod tímto úhlem pohledu a odmítnou realizaci stanovených rozhodnutí. Buď do výkonu uloženého trestu nenastoupí nebo při nastoupení do výkonu OPP pak velmi krátce pro „nepochopení jejich potřeb na plnění OPP probačními pracovníky a pracovníky obecních úřadů“ nepokračují v přidělené činnosti a v důsledku nesplnění alternativního trestu nastupují k proměně do VTOS.

Sebehodnocení se úzce dotýká adaptace odsouzeného na podmínky běžného života a může být jedním z prognostických faktorů při posuzování vhodnosti uložení alternativního trestu.

Tabulka č. 3 . přehled globálních škálových průměrů sebehodnocení

Položky	Průměrné škálové profily	Položky	Průměrné škálové profily
<i>1</i>	2,2	<i>15</i>	4,1
<i>2</i>	2,2	<i>16</i>	3,1
<i>3</i>	2,8	<i>17</i>	3,0
<i>4</i>	2,6	<i>18</i>	3,2
<i>5</i>	2,5	<i>19</i>	0,1
<i>6</i>	2,8	<i>20</i>	2,6
<i>7</i>	3,1	<i>21</i>	2,8
<i>8</i>	2,3	<i>22</i>	2,8
<i>9</i>	2,3	<i>23</i>	2,4
<i>10</i>	2,1	<i>24</i>	3,9
<i>11</i>	2,1	<i>25</i>	2,5
<i>12</i>	2,4	<i>26</i>	2,3
<i>13</i>	2,3	<i>27</i>	2,7
<i>14</i>	2,4	<i>28</i>	2,3

Graf č.4 – sebehodnocení, postoj k vlastní osobě

2.4.3 Formování hodnotové orientace

Proces seberealizace člověka je spjatý s vytvořením přiměřené hodnotové orientace a s ní s více méně pevně fixovaným hodnotovým systémem.

Hodnotový systém je spjatý se smyslem života. Prostředkuje vztah člověka k podstatným otázkám jeho existence. V tomto smyslu se hodnotovou kategorií může stát mnoho faktorů ekonomického, sociálního i kulturního života. Hodnotou se stává ten faktor, který má určitou kladnou či zápornou hodnotu a je měřítkem, který ovlivňuje naše snažení. Hodnoty jsou nestejnou mírou zvnitřňovány a vcelku pak vytvářejí individuální systém hodnot.

Individuální hodnotový systém nemusí být stále jednoznačný a neměnný. Jednotlivé složky hodnotového systému dosahují podle okolností různých hodnot. Na tom je založena specifická hierarchie v systému hodnot, která umožňuje volbu mezi alternativami, umožňuje výběr a řešení konkrétních situací. Hodnotový systém se vytváří v průběhu socializace a slouží jako mechanismus řízení sociálního chování. Souvisí s obsahovou náplní smyslu života. Je závislý na řadě objektivních i subjektivních faktorů.

Sociální prostředí a osobnost jedince jsou ve vzájemné funkcionální závislosti. Změny prostředí se nutně projeví v reagování osobnosti a naopak. U řady odsouzených dochází ke konfliktu vnitřního hodnotového systému s obecně platnými normami společnosti a chování jedince se pak projeví nerespektováním sociálních norem a platného právního systému společnosti. Souvislost s nekritickým postojem k trestné činnosti se projevuje i ve vztahu k hodnotám, k vlastním perspektivám a možnostem uplatnění ve společnosti. Potvrzují to zjištěné postoje k vlastnímu trestnému činu i k trestné činnosti vůbec. Formování hodnotových orientací a životních perspektiv souvisí s úspěšností jedince v normálních podmínkách společenského života. Úzká orientace jen na hodnoty konzumního charakteru brání rozvoji jiných hodnot, např. estetických a morálních.

Z penitenciární praxe je známo, že perspektivy odsouzených jsou vytvářeny na osobních egoistických potřebách a jsou často uskutečňovány s pomocí nezákonných prostředků. Perspektivy jsou většinou nereálné a neodpovídají jejich možnostem a schopnostem.

Hodnotovou orientaci jsem zjišťovala pomocí individuálního rozhovoru a metodou P.I.L.

Průměrné globální skóre skupiny sledovaných mužů v metodě P.I.L. dosahovalo **96,56**. Skupina jako celek se vyznačovala mírně sníženou úrovní naplnění potřeby životního smyslu. **Nejvyšší dosažené skóre dosáhlo hodnoty 119, nejnižší 54. Vůbec nejnižší skóre získala položka VIII.** „V cestě za životními cíli jsem: nedosáhl žádného úspěchu 1.....7 jsem dosáhl úplného splnění svých přání“. **Dosažené skóre skupiny bylo 2, 68.**

Další položka s nízkým skórem:

V – „Každý den je stále stejný – je stále jiný, nový“. Dosažené skóre skupiny bylo **3,18**.

XXI – „Moje denní úkoly jsou pro mne trapnou a nudnou záležitostí – zdrojem radosti a uspokojení“. Dosažené skóre skupiny bylo **3, 98**.

XI – „Při přemýšlení o svém životě se často divím, proč vlastně žiji – vždy vidím důvod pro svou existenci“. Dosažené skóre skupiny bylo **3,79**.

VI – „Kdybych si mohl vybrat, raději bych se vůbec nenarodil – přál bych si takový život, jaký mám“. Dosažené skóre skupiny bylo **3,71**.

Vůbec nejvyšší skóre dosáhla položka III: „V životě nemám žádné cíle 1...7 mám jasné cíle a plány.“ **Dosažené skóre skupiny bylo 5,36.**

Další položky s vyšším skóre:

XIII – „Jsem velmi zodpovědná osoba – jsem velmi nezodpovědná osoba“. Dosažené skóre skupiny bylo **5,16**.

XXII – „V životě jsem našel jasné cíle a uspokojující lidský smysl– nenašel jsem žádné poslání nebo smysl“. Dosažené skóre skupiny bylo **5,71**.

Tabulka č. 4 globální skóre souboru

průměrné globální skóre	<i>96,56</i>
nejvyšší glob. skóre	<i>119</i>
nejnižší glob. skóre	<i>54</i>

Tabulka č. 5 – Nejvyšší skóre dle položek

III	<i>5,36</i>
XIII	<i>5,16</i>
XII	<i>4,71</i>

Tabulka č. 6 nejnižší skóre dle položek

VIII	<i>2,68</i>
V	<i>3,18</i>
VI	<i>3,71</i>

Míra uspokojení smyslu života dosahuje vcelku příznivou úroveň. Na globálním skóre se položky podílejí nestejnou měrou. Převažují položky jejichž hodnota se pohybuje kolem neutrálního středu. Nejvyšších hodnot dosahují položky, které se nějakým způsobem pojí s budoucností a perspektivami.

V individuálních rozhovorech však bylo zjištěno, že konkrétnost životních cílů je vyjádřena především v přání „nevrátit se do kriminálu“. O praktické realizaci tohoto cíle však neměli odsouzení konkrétní představu.

V představě o budoucnosti jsou přesvědčení, že znají způsob jak překonat překážky, ale dospěla jsem k poznání, že v budoucnu budou spoléhat na náhodu nebo budou požadovat po společnosti „postarání se“ – v otázce bydlení, práce, peněžní podpory apod. Rovněž také spoléhají na konsolidované rodinné vztahy po propuštění z VTOS.

Hodnota prožívání přítomnosti se pohybovala kolem neutrálního středu. (Skoro polovina odsouzených vykonávala ve VTOS buď pravidelnou práci v režii věznice nebo pracovala více či méně pravidelně pro potřeby určitých organizací.) Nenachází se u nich pocit monotónnosti a nudnosti vězeňského života. Nepracující odsouzení však považovali svou situaci za nepřírozenou a vzdálenou „normálnímu“ životu. Negativní hodnocení nacházíme u položek, které vyjadřují vztah k minulosti. Položka VIII vyjadřuje pocit „nedosažení žádných úspěchů v cestě za životními cíli“. Přestože míra uspokojení smyslu života dosahuje vcelku příznivé úrovně, obsah a cíl můžeme charakterizovat určitou nespokojeností a bezvýchodností. Odsouzení jsou přesvědčení, že případné selhání v budoucnu nemohou ovlivnit, že selhání bude spíše spočívat v nepříznivých okolnostech. Společnost jim (podle nich) neposkytuje záruky pro „klidný“ život. Tento jejich postoj souvisí s jejich nekritickým sebehodnocením, neschopností učit se z vlastního selhání a omylů.

Hodnotový systém je sice tvořen na základě obecně uznávaných hodnot, ale preference těchto hodnot neznamena pro odsouzené jejich uplatnění v jednání. Některé obecně uznávané hodnoty (odpovědnost, úspěch) jsou uplatňovány pouze za určitých okolností. Převážná většina životních hodnot je orientovaná konzumně. Sebehodnocení, které je převážně pozitivní, svědčí o zkresleném pohledu na sebe. Postoje k lidem a ke společnosti jako celku vykazují nezáměr a lhostejnost k potřebám druhých. To vyjadřuje orientaci na uspokojování osobních egoistických potřeb. Životní orientaci a nezvnitřnění sociálních norem dokresluje i postoj k vlastnímu trestnému jednání.

Způsoby realizace životních cílů a znalost uspokojivého řešení obtíží a konfliktních situací je často v rozporu s běžně uznávanými, sociálně přijatelnými způsoby. Kritické hodnocení jejich osobnosti a trestného jednání nejsou ochotni akceptovat, natož se s nimi identifikovat.

Uložení OPP u jedinců, kteří vykazují obdobně vytvořený systém hodnot považují za problematické, přestože oni sami deklarují uspokojení se svým životem. Preference obecně uznávaných hodnot není pro ně závazná, nemají vybudovaný hodnotový systém, který je vlastní společnosti.

2.4.4 Psychosociální profil odsouzených mužů sledované skupiny

Postoj k trestnému činu, sebehodnocení a formování hodnotové orientace se v průběhu práce projevily jako faktory, mající velkou váhu při zvažování vhodnosti u pachatelů, kterým je ukládán alternativní trest OPP. Proto jsou zpracovány mimo tuto kapitolu. V části této kapitoly jsou v hodnocení osobnosti sledovaných pachatelů použity zjištění o těchto faktorech zároveň s výsledky získanými metodami SPARO a CAE.

Kapitola je členěna dle bodů, kterých bylo použito v jednotlivých kazuistikách.

Úvod a základní údaje

Do sledované skupiny byli vybráni muži ve věku 19-35 let, kteří vykonávali poprvé TOS. 72% mužů bylo ve věkovém rozmezí 21-23 let.

Převážná většina trestného jednání se týkala §247 – krádeží, §202 – výtržnictví a §118 – nedovoleného podnikání. Všichni odsouzení byli vícetrestaní, podmínkou zařazení do sledované skupiny byla proměna OPP za nepodmíněný trest odnětí svobody. Mimo jednoho odsouzeného, jehož kazuistiku uvádím v jiné části práce, (kazuistika č. 10) OPP buď vůbec nenastoupili, nebo odpracovali do 8 hodin, tedy 1 den.

Uložené OPP se pohybovaly v rozsahu 200 – 400 hodin.

Rodinná anamnéza, výchovné a vzdelávacie vlivy

Jako prvý údaj o rodině jsem sledovala, kým byli odsouzení vychováni. Výsledek lze vyčíst z následující tabulky.

Kdo vychovával	oba rodiče	matka	otec	jiní příbuzní	adoptivní rodiče	Ústav
Počet odsouzených	55	21	0	2	0	1
Počet odsouzených v %	69,6	26,6	0	2,5	0	1,3

- k údaji „oba rodiče“ odpovídali odsouzení kladně v případě, že v rodině existoval do jejich 18. roku věku v rodině partner matky nebo otce, ke kterému měli vytvořený vztah a který představoval vzor chování
- 1 odsouzený byl vychován do dospělosti v ústavě, neměl žádný kontakt s rodiči

Ve sledované skupině se u 19 rodin našly závažnější zatěžující znaky.

Mezi nejzávažnější pozorované znaky patří v 15 rodinách trestná činnost otce nebo bratra. Dalším znakem je alkoholismus otce a matky a to vždy ve dvou případech. Žádný z rodičů nebyl léčen pro toxikománii, o zneužívání léků rodiči někteří odsouzení uvažovali, popřeli jejich léčení na psychiatrii.

Ekonomická úroveň rodin sledované skupiny je zhruba u poloviny průměrná až nižší. Většina odsouzených však vyrůstala v bytě nebo domě s běžným sociálním zařízením, měli k dispozici svůj pokoj nebo ho sdíleli s jedním sourozencem. Většina rodičů pracovala, ve 23 případech uváděli odsouzení, že měli rodiče potíže sehnat práci. Je nutno uvést, že v 17 případech měli rodiče základní vzdělání. Převážná většina rodičů byla vyučená nebo si

později doplňovala vzdělání různými kurzy nebo rekvalifikací. V 7 rodinách byl některý z rodičů vysokoškolsky vzdělán.

Rodinná anamnéza sice nepředstavuje přímý zdroj příčin trestného jednání – nejednalo se o rodiny z typické kriminální subkultury, mimo jeden případ nešlo o děti těžce citově deprivované, těžce tělesně týrané a sexuálně zneužívané a pod. - rodina je však jedním z faktorů formující výrazné osobní rysy a ty se později uplatní v součinnosti s určitými okolnostmi při vzniku trestného jednání.

Jedním ze závažných znaků, kterým je ovlivněna povaha osob ve sledované skupině je **uplatňování disciplíny v rodině a kvalita rodičovského dohledu**.

U sledované skupiny pozorujeme dvojí styl v uplatňování disciplíny. Jednak je to **nekonzistentnost** – za stejné chování je dítě trestáno i netrestáno, což neumožní vytvoření vnitřních zábran k závadovému chování, jednak je to **přísná, citově chladná výchova s tělesnými tresty**. Velmi často při tomto stylu výchovy dochází paradoxně k posilování způsobů chování, kterým má výchova zabránit. Tělesný trest u odsouzených vyvolával spíše vzdor a touhu jednat také agresivně. 48 odsouzených udává, že byli alespoň 1x za měsíc tělesně trestáni.

Rodinné vazby ve sledované skupině nebyly narušené především k matce. K matce existovala u odsouzených poměrně silná emocionální vazba s kladným postojem. Poněkud jiný postroj vyjadřovali odsouzení k otci. V polovině případů označili odsouzení vztah k otci jako vztah s nepochopením, neustálou kritikou nebo jistou lhostejností. Jen 6 odsouzených označilo vztah s otcem za velmi dobrý.

Zároveň odsouzení informují o častém nezájmu rodičů o trávení jejich volného času či o nezájmu o jejich dětské potřeby. Považují proto uvedení velmi kladného emočního vztahu /především k matce/ spíše za jejich přání než realitu. Rovněž je nutné zmínit mnoho otevřených konfliktů mezi rodiči, kterým byli odsouzení běžně přítomni.

Mimo dvou odsouzených, jejichž kasuistiky jsou uvedeny podrobněji, vyrůstali odsouzení s vlastní matkou, převážně v úplných rodinách. Za úplnou rodinu považuji i soužití jednoho vlastního a jednoho nevlastního rodiče. Pro zajímavost připomínám, že odsouzený, který jediný nevyrostal s nikým z původní rodiny a v útlém věku byl vychováván v kolektivním zařízení odpracoval nejvíce hodin uložených v OPP. (kasuistika č. 10)

Mimo rodinu se výchovně podílí na rozvoj dětí a posléze mladých lidí **škola**.

Žádný odsouzený ve sledované skupině neabsolvoval studium na vysoké škole. Oproti tomu 17 z nich mělo základní vzdělání. Všichni tito sledovaní nastoupili po absolvování základní školy na učiliště nebo střední odborné školy, někteří z nich byli z různých důvodů vyloučeni. Nejčastějším důvodem selhání bylo **závadové chování**, které odsouzení odůvodňují nezájmem o školu z hlediska zajímavosti vyučované látky, nespravedlivostí posuzováním ze strany učitelů, „nepotřebností vzdělání pro další život“, ale také nezájmem o školu ze strany rodičů. Pouze ve dvou případech uvedli odsouzení, že nestačili na výukové požadavky střední průmyslové školy a odmítli nastoupit do učiliště. Nedostatek vlastní píle a neodpovědné chování nezvažovali.

23 sledovaných navštěvovalo během školní docházky pedagogickopsychologickou poradnu pro určité výukové obtíže, hyperaktivitu, poruchy soustředění.

27 sledovaných zmiňuje experimentování s drogami, ale popírají závislost nebo potřebu léčby. Trestného jednání se nedopouštěli pod vlivem drogy nebo pod vlivem alkoholu.

U 56 sledovaných odsouzených najdeme během školní docházky potíže s dodržováním školního řádu, porušování nařízení a sníženou známku z chování nebo alespoň důtku. Přehled o závadovém chování během školní docházky podává tabulka na str.

34 odsouzených uvedli, že první kontakty s policií pro závadové chování bylo během školní docházky, většinou mezi 14. – 16. rokem.

Většina z nich se zúčastnila závadového chování ve **vrstevnické partě**. Šlo většinou o drobné krádeže nebo výtržnictví. Sami odsouzení hodnotili tyto party jako důležité pro trávení volného času i pro poskytování přiměřené podpory, kterou nenalézali v rodinách. Většinou to byli mladí lidé ze stejné školy, učiliště nebo pracoviště.

Školu považují mladí delikventi za instituci, která je pro život nepřipravila tak, jak „by potřebovali“, zároveň však nemají představu, o tom, jak by je škola měla pro budoucí život připravit.

Ze zjištěných výsledků je zřejmé, že rodinné i školní prostředí bylo pro tyto mladé muže rizikovým činitelem ve vývoji. Včasné odhalení a adekvátní řešení většiny přestupků, kterých se odsouzení dopouštěli ve školním věku, mohlo zabránit velmi často nastartování kriminální kariéry.

Osobní anamnéza, dosavadní životní styl

Převážná část odsouzených ve sledované skupině vedla životní styl, který nebyl na první pohled nápadný pro běžné sociální prostředí. Základní prosociální zaměření je ale ve většině případů nestabilní a není možné hovořit o zvnitřnění sociálních norem a principů.

Zhruba polovina sledovaných mužů před nástupem do VTOS víceméně pravidelně pracovala. Z celé skupiny nebyli registrovaní 4 na ÚP vůbec, ostatní jen do 2 měsíců a to s různou frekvencí /častěji měnili pracoviště/. Další polovina sledovaných pracovala spíše sporadicky nebo přiznávala nelegální zaměstnání v souběhu se sociálními dávkami.

Pro mnohé byla práce pouze zdroj určitého (často nepostačujícího) množství peněz bez jiného uspokojení. **Trestná činnost nebyla pro většinu z nich jediným zdrojem obživy. Zároveň zhruba 75% odsouzených ve sledované skupině uvádí, že trestná činnost byla „součástí“ jejich života.**

Životní styl sledovaných mužů je však často doprovázený neurovnaným osobním životem, osobní nestabilitou nebo zhoršenou adaptabilitou. Jen 14 sledovaných žilo v manželství, které označovalo za stabilní, ostatní jedinci uváděli nestabilní, konfliktní partnerské vztahy nebo neuváděli partnerský vztah. Uspokojivý vztah s rodiči uvedlo aktuálně 34 odsouzených.

Trestné jednání není pro sledovanou skupinu jediným zdrojem obživy, ale je odrazem celkové nestability a zhoršené adaptability v životě odsouzených, psychosociální nezralosti a nezvnitřněných sociálních norem. Mnozí odsouzení považují trestnou činnost za „součást“ svého života. Trestný čin, kterého se dopustili, nepovažují za závažný a poškozující. (Podrobněji viz kapitolu o hodnocení trestného činu.)

Kontakt a spolupráce během vyšetření

Všichni odsouzení se vyšetření zúčastnili dobrovolně. Postoj k vyšetření se nelišil u odsouzených z věznice s dozorem a z věznice s ostrahou. Lišil se u jednotlivců tak, jak je běžné u standardních psychologických vyšetření prováděných ve věznicích. Oproti běžné populaci předpokládám ve větší míře opatrnost a větší snahu podávat o sobě informace souhlasné s běžnou sociální normou.

Struktura a charakter osobnosti odsouzeného

Psychologické vyšetření je prováděno při nástupu odsouzeného do VTOS pro penitenciární potřeby při stanovení programu zacházení, zařazení do práce, při udělování volného pohybu či přerušení VTOS. Výstupní zpráva z psychologického vyšetření vypracované při nástupu do VTOS má „pracovní charakter“, používá i více „laickou terminologii“. Je součástí komplexního hodnocení odsouzeného, které má část psychologickou, pedagogickou, sociální a zdravotní.

Jak bylo již zmíněno, do skupiny byli zařazení jedinci s normální inteligencí, vyšetření bylo provedeno pomocí testu TIP nebo RAVEN (v

případě, že bylo provedeno vyšetření při nástupu do VTOS – podrobněji v charakteristice skupiny).

Pro vyšetření osobnosti byly u všech sledovaných použity metody CAE a SPARO.

V protokolech CAE nacházíme znaky **rozlad, impulzivity, nezralosti, nedostatečného náhledu na vlastní postoje**. Obtíže s přijatelným sociálním přizpůsobením tuto skupinu spojuje. V hodnocení jednotlivých slov je v superiorní kladné pozici zábava, rvačka, muži. Rovněž kladnou hodnotu vykazuje slovo matka a budoucnost. Negativní hodnotu mají slova otec, dětství, práce, nadřízený, často je záporně nebo ambivalentně hodnocena minulost. Narušené asociační řetězce nacházíme u asociace s JÁ. **JÁ** bývá asociováno více než u normy s agresí a nudou. Neshody s vědomým a nevědomým hodnocením se nachází u slov budoucnost, dětství, život, radost. Vědomé sebehodnocení bývá často horší než barvové. Lze z toho usuzovat, že sebekritika má účelový charakter nebo odsouzení „přistupují“ na hodnocení druhých lidí a přijímají roli s negativním hodnocením osobnosti. Při výběru barev se setkáváme s výběrem spíše tmavých barev, oranžová se objevuje často ve spodní části výběru. Objevují se také stereotypie, které signalizují rozlady nálad. Můžeme konstatovat, že sociální nepřizpůsobivost je jedním z centrálních problémů této skupiny.

Strukturu osobnosti jsme dále sledovali pomocí metody SPARO. V námi sledované skupině se převážně objevily základní osobnostní profily označené B3 a B4. **Oba tyto profily jsou charakterizovány především vysokou emocionální vzrušivostí se spontánním a rychlým reagováním na vzniklou situaci**. V zátěžových situacích prožívají tito jedinci vzrušení nebo tenzi, na kterou odpovídají impulzivním až zkratkovitým jednáním, s použitím nepružných schémat. Vykazují zvýšenou nervozitu, emocionální labilitu a rovněž depresivitu. Objevuje se pasivní i aktivní agrese, snaží se okamžitě uspokojit své nároky a potřeby bez ohledu nato, že odložení okamžitého uspokojení přinese v budoucnu vyšší zisk. Jsou nespolehliví, chování je aktuálně málo ovlivněné následky, které se mohou v budoucnosti objevit. Vykazují sníženou míru sebeovládání. Zhruba dvě třetiny sledovaných mužů

vykazují profil označený B3 – se schopností postihnout situační podněty, ale s neadekvátním a neefektivním způsobem řešení problémů. Typ označený B4 – se vyznačuje s nižší schopností postihnout a zpracovat kognitivně situační proměnné. Jejich chování je pak zkratkovité, reagují často únikem ze situace ať už za pomoci agrese nebo stažením. Psychosociální nezralost můžeme považovat za obecný rys vyšetřovaných mužů. U sledované skupiny nacházíme normální rozlišení „správného a nesprávného“ chování. Cítí však malé zábrany k provedení trestného činu, velmi malé nebo žádné pocity viny nebo studu (postoj k trestnému činu je zpracován podrobněji na jiném místě práce). Způsob řešení konfliktů je málo konstruktivní, často agresivní nebo zkratkovitý. Všechny druhy konfliktů řeší stejně nebo velmi podobně. Je zde nižší schopnost vnímat signály sociálního chování a rozumět jim. I když poměrně rychle navazují kontakty, cítí se ve vztahu snadno ohrožení. Na domnělé ohrožení pak reagují bez respektu k druhému, bez schopnosti vcítění. Obě metody prokázaly ve struktuře osobnosti jako charakteristické : **emocionální vzrušivost se znaky impulzivitu a agrese, emocionální labilitu, snížené sebeovládání, neschopnost empatie, neschopnost pocitů viny, zkreslený náhled na vlastní postoje, používání nepružných schémat v řešení zátěžových situací.**

S delikventním jednáním souvisí sebehodnocení (podrobněji zpracováno na jiném místě práce). Můžeme konstatovat, že odsouzení nemají o své hodnotě jasnou představu. Sebehodnocení je často plné protikladů, u jednoho odsouzeného lze nalézt aktuální negativní sebehodnocení a zároveň nerealistické očekávání pozitivního hodnocení v budoucnu.

Schopnost objektivního usuzování a náhledu na realitu je značně ovlivněna popisovanými osobnostními rysy. Téměř ve všech protokolech vyšetření osobnosti se objevila sociální nezralost, emocionální labilita a střídání nálad, používání nepružných schémat v jednání, s použitím pasivní nebo aktivní agrese, nedostatečný náhled na vlastní postoje a chování. Rozumové schopnosti jsou u této skupiny v pásmu populačního průměru, výrazně tedy nezhoršují schopnost myšlení a rozhodování

odsouzeného. Často však nebyla kapacita intelektového potenciálu využita při vzdělávání.

Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu

Kriminalita není kategorie psychologická, ale právní. Primárně se vztahuje k chování pachatele. Popis postupů které ovlivňují chování a popis chování samého je pro praktické účely uchopitelnější než výsledky psychologických testů. U převážné většiny sledovaných odsouzených se rizikové chování objevilo ve školním věku a vyústilo v trestné jednání ve věku dospělém. Jak bylo již několikrát zmíněno, trestná činnost u této skupiny odsouzených se týkala majetkové trestné činnosti, nedovoleného podnikání a výtržnictví, ale nebyla jediným zdrojem obživy. Trestná činnost však se u většiny sledovaných stala „součástí“ jejich životního stylu. V úvaze o selhání při výkonu trestu OPP lze námi sledovanou skupinu rozdělit na dvě části. Zhruba dvě třetiny odsouzených mužů k plnění uloženého trestu vůbec nenastoupily. Zbývající část mužů do výkonu OPP nastoupila, ale odpracovala jen poměrně malou část uložených hodin. Tato skupina se od první liší především v těchto charakteristikách :

- v zátěžových situacích se chovají méně agresivně, reagují spíše únikem, jejich trestná činnost byla i v minulosti méně násilná
- mají schopnost empatie
- postoj k vlastní osobě je více realistický
- mají vytvořeno stabilnější sociální zázemí a více sociálních vztahů mimo kriminální populaci
- vývoj v dětství a ve školním věku byl méně defektní

Klíčovým důvodem, proč u těchto mužů došlo k selhání při plnění OPP se jeví druh uložené práce a způsob kontroly během výkonu OPP. Nižší adaptabilita a neschopnost postihnout a rozumět podnětům sociálního okolí (např. hodnocení, kontrola) byly v rozporu s postojem vůči jejich vlastní osobě

a nekorespondovaly rovněž s již vytvořenými pracovními návyky u těchto jedinců.

Přesto je možné pozorovat u obou skupin řadu výrazných rysů osobnosti, v některých případech možné říci poruchových či anomálních, které se značně podílejí na řadě osobních životních problémů, narušeném, ne plně adekvátním vztahu ke společnosti a ztížení individuální sociální adaptace a orientace v sociální realitě. Osobnost nese známky neurovegetativního napětí, emoční lability, sklony k rozladám. Často jde o osoby hůře odolné vůči zátěžovým situacím, s nízkou frustrační tolerancí. (podrobněji je struktura osobnosti popsána na jiném místě) V interpersonálních vztazích je pak možné pozorovat zvýšenou potřebu obrany vlastního já, vztahovačnost, egocentrické zaměření, snahu po dominanci a prosazování se. U některých osob můžeme pozorovat vyhraněnější důraz na nezávislost, samostatnost, soběstačnost, vyjadřující negativní zkušenost v předchozích sociálních vztazích. Závažnými rizikovými faktory ve vývoji se jeví nekonzistentní, často trestající výchova, bez respektování potřeb dítěte. Dále závadové chování, které se objevilo ve školním věku a často mělo charakter trestné činnosti, bez odpovídajícího řešení. V dospělém věku chybělo většině sledovaných mužů fungující zázemí, stabilní pracovní návyky a obvyklé znaky odpovědnosti v chování a jednání. Trestnou činnost přijímají jako součást svého životního stylu, bez reálného negativního hodnocení a prožitků viny.

Pro ukládání alternativního trestu OPP považují tyto faktory za vysoce rizikové:

- asociální poruchy osobnosti
- v jednání se objevuje výrazná agrese na zátěž
- chybí schopnost empatie
- asociální postoje k dodržování právních a sociálních norem
- defektní výchova a vývoj v dětství

- sociální vztahy nejsou vytvořeny mimo kriminální populaci

2.5 Kasuistické studie

V následující části práce přináším deset kasuistických studií. Jednotlivé popisované případy ilustrují (přes rozmanitost osob umístěných do OVT) určité podobné rysy v osobnostech jedinců, kteří vykonávají trest odnětí svobody po selhání v alternativním trestu OPP.

Kazuistické studie zde umožňují vhled do individuální problematiky jedince a souhru faktorů, které hrají roli při vzniku trestného činu a následně nedodržení alternativního trestu. Popisují problémová místa v osobnosti a životě pachatele. Výběr konkrétních uvedených případů vychází ze zkušenosti a praxe s odsouzenými nejen mojí, ale i ostatních psychologů ve věznicích Ostrov nad Ohří a Kynšperk.

Každá kazuistika obsahuje podrobnou anamnézu odsouzeného, popis chování a trestného jednání a příčinu selhání v OPP, úvahu o vhodnosti uložení OPP. Ke každé kazuistice je připojený výstup z psychologického vyšetření, ze kterého se vychází při stanovení programu zacházení s odsouzeným. Toto vyšetření je vypracováno při nástupu do VTOS, program zacházení se však dle potřeby během VTOS zhruba po 3 měsících upravuje. Zde předkládané kazuistické studie jsou vytvářeny speciálně pro účel této práce. Běžný výstup z psychologického vyšetření, který je přístupný pro potřeby specialistů a ostatního personálu a je zakládán do karet odsouzených, má odlišnou formu. Ta není zdaleka tak podrobná a používá spíše laickou terminologii. Jednotlivé kazuistiky jsou vybrány tak, aby ilustrovaly dvě skupiny odsouzených. První z nich (kazuistiky č. 1, 4, 6, 8) dokumentuje odsouzené muže, jejichž osobnostní struktura a sociální vývoj je nejzávažnější příčinou selhání v OPP a uložení tohoto alternativního trestu je nevhodné. Velmi názorná je kazuistika č. 8. Druhá skupina obsahuje kazuistiky odsouzených u nichž osobnostní struktura a sociální vývoj s vytvořením sociálních vztahů není v přímém rozporu s charakterem OPP . Pro selhání v OPP měly značnou váhu i faktory

zevního prostředí, zejména nevhodně zvolená činnost a problematické vedení těchto odsouzených sociálním pracovníkem probační služby či pracovníkem obecního úřadu.

Rozdělení kazuistiky do částí

1/ Úvod

Obsahuje stručné informace o případu, seznamuje s osobou odsouzeného, jejím trestním jednáním a eventuálně významnou informací, která měla vliv na přijetí do VTOS.

2/ Základní údaje

Základní údaje se týkají konkrétních údajů o odsouzeném – věku, vzdělání, povolání, způsobu života před nástupem do VTOS a kriminální anamnézy. Je popsáno trestní jednání a výše trestu, který jí byl udělen při selhání plnění OPP.

3/ Rodinná anamnéza, výchovné a vzdělávací vlivy

Zde je zdůrazněno období školní docházky, způsob trávení volného času v období dospívání a první kontakt s policií ohledně závadového chování.

4/ Osobní anamnéza, dosavadní životní styl

Důraz je kladen na informaci o životě v dospělém věku a jeho vztahu s rodiči a partnery před nástupem do VTOS.

5/ Kontakt a spolupráce během vyšetření

Zde je popsáno chování odsouzeného během vyšetření, jeho ochota a postoj, jaký projevil k vyšetření a úroveň projevu.

6/ Struktura a charakter osobnosti odsouzeného

Vychází z odborného psychologického vyšetření.

7/ Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu

Jde o kriminologické charakteristiky případu, postoj odsouzeného k trestnímu jednání, stručné shrnutí hlavních příčin vzniku trestní činnosti a selhání, možnosti opakování trestné činnosti.

8/ Úvaha o vhodnosti alternativního trestu

Představuje úvahu o vhodnosti alternativního trestu pro konkrétního odsouzeného z výstupu psychologického vyšetření a z posouzení podmínek pro výkon OPP tohoto odsouzeného.

Odsouzený č. 1

Jde o případ jedince s problematickým životním stylem. Trestná činnost je projevem narušené vazby k sociálním principům a normám běžných ve společnosti. Zprvu nespolupracující odsouzený, po kratší adaptaci je ochotný spolupracovat, některé údaje o trestné činnosti odmítá sdělit, považuje je za naprosto „soukromou záležitost, která se vyřídila VTOS.“ Preventivní účinek trestu je problematický. Celkově jde o jedince s řadou problematických osobnostních vlastností, které mohou stát i za recidivou trestného jednání.

Základní údaje: odsouzenému je 27 let, je svobodný, 1 nemanželské dítě, s ním ani s matkou dítěte se nestýká. Nepovažuje se za vhodného pro vychovávání dětí, partnerka údajně věděla, že nemá zájem o rodinu, těhotenství považoval za nátlak, okamžitě se s ní rozešel. Zprvu odmítal platit výživné, „věděla, že dítě nechci, je to její věc.“

Je vyučený klempířem, povolání se věnoval s přestávkami, dle údajů ho bavilo tehdy, když „dělali ve výškách na vysokých stavbách, kostely apod....“ Je potřetí soudně trestán, ve VTOS poprvé. První trest z roku 1997 podmíněný,

ve zkušební době se osvědčil. Nyní vykonává souhrnný trest, 16 měsíců, za neplacení výživného na syna a nedodržení trestu 250 hodin OPP za výtržnictví.

Má problémy s dodržováním VR věznice, chová se dle svého uvážení, nechce se nikým a ničím omezovat. Raději přijímá kázeňské tresty, proti kterým však často protestuje. Nepočítá s podmíněčným propuštěním.

Rodinná anamnéza, výchovné a vzdělávací vlivy: o sobě a rodině mluví nerad, považuje toto období „za vyřízenou kapitolu“, přesto uvádí, že „měl normální dětství“, prostě takové, „jako většina harantů“.

Projevy osobnosti a testová vyšetření naznačují spíše konfliktní, problémové dětství. Usuzují spíše na nepřijímající výchovu, především ze strany matky. Odsouzený přiznává také určité výchovné i výukové potíže ve škole, vzdorovitost, rvačky, neprospěch v jazykových předmětech. Několikrát měl sníženou známku z chování pro rvačky a záškoláctví. Trestnou činnost v partě neprováděl, neměl zájem „někomu se přizpůsobit ani někoho vést“. Nekouří, drogy zásadně odmítá, považuje jejich užívání za projev slabosti.

Osobní anamnéza, dosavadní životní styl: samostatný život je propojený především s neuspokojivými vztahy. Navázal několik přechodných vztahů s ženami, ale jakmile by ho měl vztah, dle jeho mínění, omezovat, zrušil ho. Před nástupem do VTOS navázal vztah s vdanou ženou, chce v něm pokračovat po propuštění, uspokojuje ho sexuálně. S rodiči ani se dvěma sourozenci se nestýká, považuje to za normální, „každý má svůj život“.

Struktura a charakter osobnosti: jde o osobnost s rysy anomálie, nápadně vystupuje citová oploštělost, impulzivita a egocentrismus. Odsouzený je málo vázán sociálními konvencemi, je omezená schopnost adaptace. Většinou se odmítá i povrchně přizpůsobit a „hrát určitou roli“ a tak získat výhody. Uchovává si vnitřní nezávislost a odtažitost, je egocentrický s rigidními postoji.

Síť sociálních vztahů je chudá, vůči druhým je nedůvěřivý a kritický. V projevech a postojích je patrný sklon k aktivní i pasivní agresivitě.

V konfliktních situacích vystupuje jako dominantní, jsou možné projevy agresivity. Obhajuje vlastní zájmy bez ohledu na potřeby druhých.

Kontakt a spolupráce během vyšetření: souhlasil sice s vyšetřením, ale odmítal se vyjádřit k některým skutečnostem, odmítal především rozhovor o dětství a rodině.

Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu: (§ 202, §213) pokud jde o trestnou činnost, připouští, že činy spáchal, ale nepřipouští, proč by se měl chovat jinak (v souladu se zákony). Podle něho se choval dle svých zájmů, dítě odmítal (neplacení výživného), při výtržnictví „se choval jako chlap“. Postoj k alternativnímu trestu vyjádřil prohlášením „ raději si to odsedím, zavřít mě mohou, pustit musí“.

Úvaha o vhodnosti alternativního trestu: konkrétní jedinec je nevhodnou osobností pro výkon OPP pro psychopatickou strukturu osobnosti. Není ochoten přijmout šanci alternativního trestu.

Odsouzený č. 2

Jde o disharmonickou, psychicky labilní osobnost, se sklonem k impulzivnímu chování a neodpovědnému jednání. Je v zásadě schopný vytvářet sociální vztahy, má potřebu emočního navázání, rychle naváže vztah, ale bez odpovědnosti a schopnosti plnit slíbené. Trestné jednání provádí jako člen party, nikdy nebyl vůdce. Šlo o rvačky na diskotékách a vandalismus při cestě z těchto akcí. Nástup k plnění alternativního trestu „odkládal tak dlouho, až bylo pozdě“. Ve skutečnosti se s partou dopustil dalšího výtržnictví a napadení dvou mladých lidí. Následoval nepodmíněný trest.

Základní údaje: odsouzený je jednadvacetiletý mladý muž, vyučený v oboru kuchař-číšník nedokončil nástavbové studium s maturitou. Před nástupem do VTOS žil společně se svými rodiči a mladší sestrou v okresním městě. V minulosti měl vždy určité potíže s chováním, ale během školní docházky neměl nikdy sníženou známku z chování – rodiče se školou úzce spolupracovali a protože byl vedený v pedagogicko psychologické poradně pro poruchy chování, snažili se jeho přestupky ve škole „omluvit“.

V učilišti navázal kamarádství s mladíky, kteří propagovali skinheadské myšlenky a s nimi se zúčastňoval výtržností a vandalismu. Podle obžaloby měl společně s několika členy party fyzicky napadnout skupinu mladíků, kteří vyjadřovali nesouhlas se skinheadským hnutím, přičemž došlo k poranění dvou mladých lidí. V té době měl nastoupit k plnění 200 hodin OPP, s probačním pracovníkem se přes výzvu nespojil. Je prvovězněný, výše trestu z proměny je 100 dní, celková výše trestu je 36 měsíců ve věznici s ostrahou.

Rodinná anamnéza, výchovné a vzdělávací vlivy: oba rodiče mají středoškolské vzdělání, pracují ve svém oboru- techničtí úředníci, sestra studuje střední školu. Odsouzený je mírný dyslektik, vždy měl potíže s výukou jazyků, pedagogicko psychologickou poradnu však navštěvoval pro poruchy chování – impulzivnost, nesoustředěnost, konflikty se spolužáky, které řešil ne vždy v souladu se školním řádem. Měl spoustu kamarádů, „byl vždy v nějaké partě“, navštěvoval několik sportovních klubů, nikdy ale nevydržel pravidelně trénovat. K rodičům i k sestře má vytvořený kladný citový vztah, ve věznici ho pravidelně navštěvují, jeho trestnou činnost v podstatě omlouvají nevhodnou partou. Po VTOS se bude vracet domů. Vyučil se v oboru kuchař-číšník, pak nedokončil nástavbové studium. Uznává, že selhání mrzí hlavně rodiče, do školy nastoupil proto, aby nemusel na vojnu. Během studia se stal vyznavačem skinheadského hnutí, v té době začaly jeho potíže s nedodržením zákonů. Trestnou činnost prováděl v partě, dle jeho názoru šlo často zprvu o „legraci, která se stupňovala“ - ve výtržnictví či napadání jiných. Dle jeho názoru mu ani nešlo o propagaci hnutí, ale o to, „že se něco dělo“.

Osobní anamnéza, dosavadní životní styl: jak bylo již dříve zmíněno, odsouzený má vytvořený kladný citový vztah k rodičům i k sestře, ale je zvyklý spoléhat se na jejich všestrannou pomoc a pochopení svého chování. Nepocituje odpovědnost vůči rodičům, v době, kdy nepracoval, byl zvyklý na podporu rodičů a zároveň u nich bydlel zcela zdarma. Udává, že má spoustu známých, ale nedovede označit skutečného přítele. Vážnější vztah s dívkou neměl. Nyní si krátí čas odpovídáním na některé inzeráty.

Kontakt a spolupráce během vyšetření: vyjadřoval ochotu spolupracovat, během vyšetření však klesalo soustředění, během hovoru ventiloval své požadavky na zacházení.

Struktura a charakter osobnosti odsouzeného: odsouzený je osobností s disharmonickou strukturou, s rysy iritability, nestálosti a nezdrženlivosti v projevech a jednání. Psychomotorické tempo je nevyrovnané, cítí se rychle vyčerpaný, jsou zjevné poruchy koncentrace pozornosti. Temperamentově je odsouzený vyhraněný extravert, emočně labilní. Má potřebu kontaktu s lidmi, sociální vztahy navazuje povrchně, mimo rodinu v nich není schopen zakotvit, vyžaduje pouze plnění svých požadavků bez ohledu na potřeby partnera. Frustrační tolerance je nízká, rovněž tak odolnost vůči zátěži i v běžných situacích. Má sklon ke zkratkovitým reakcím, v afektivně nabitých situacích není schopen racionálně uvažovat a jednat. Je choulostivý v prožívání nudy v kontaktu s druhými lidmi, činnostmi či prostředím a má tendenci si navozovat intenzivní emociogenní prožitky. Vyhledává spíše dynamičtější prostředí, zážitky, změny a tam kde nejsou, je sám stimuluje. Změnám je schopen se přizpůsobit, nevyžaduje-li situaci vytrvalost. V menší míře anticipuje a má tendenci spoléhat na náhodu. Ve vztazích k lidem je lehkomyšlný a egocentrický. V interpersonálních vztazích preferuje své zájmy, jakmile nemůže vztah využívat pro prospěch či zábavu, ztrácí pro něj význam. Pracovní návyky má jen omezeně vytvořeny.

Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu: (opakovaně §202) jedná se o kriminálně nezkušeného jedince, který má zázemí. Trestné jednání zlehčuje, považuje ho za mladickou nerozvážnost, později prohlašuje, že oběť provokovala deklarácí „jiných“ názorů. OPP by „samozřejmě“ odpracoval, „kdyby mi dali příležitost slušné práce“ pak prohlašuje, že se přece nemá trestat prací. Vinu neprožívá, jen ho mrzí, že zklamal matku, ale to všechno „v budoucnosti napraví.“

Možnost opakování trestné činnosti je reálná. Odsouzený je nevyzrálá osobnost s neschopností odpovědně jednat, se sklonem parazitovat v povrchních sociálních vztazích. Struktura osobnosti neodpovídala výchova v rodině, přes snahu rodičů.

Úvaha o vhodnosti alternativního trestu: u odsouzeného s dobrým zázemím jsou OPP vhodné, zde, u tohoto konkrétního pachatele, je trest OPP nevhodný. Znamenalo by to pečlivou přípravu a pak důsledné vedení a kontrolu po celou dobu OPP. Jiný způsob při plnění OPP u jedince s touto osobnostní strukturou selhává. Struktura osobnosti a jeho sociální vývoj neskýtá záruky pro řádné plnění trestu OPP.

Odsouzený č. 3

Mladý muž, který je určitým „prototypem“ jedince, (určité skupiny odsouzených-vysvětleno později v celkovém hodnocení) často přijímaného do VTOS po proměně OPP. Intelektová kapacita je v pásmu normálu, výkon je nevyrovnaný. Dosavadní způsob života vykazoval rychlé střídání činností, sociálních prostředí i sociálních vztahů. Sociální role plnil od dětství s určitými obtížemi, ale chování nemělo hrubé patologické poruchy. Trestné jednání bylo u tohoto jedince téměř plynulým pokračováním rizikového jednání, které se u něho objevovalo prakticky od mladšího školního věku.

Základní údaje: odsouzenému je dvacet tři let, je vyučeným kuchařem, pracoval v různých zařízeních, před nástupem do VTOS bydlel s kamarádem v podnájmu v Olomouci, ale trvalé bydliště měl u rodičů na vesnici blízko Olomouce, má tam samostatný pokoj, udává, že se občas vracel bydlet i k rodičům. Požaduji vysvětlení, dozvídám se, že si vybíral bydlení podle výhodnosti, také dle finanční možnosti – „někteří kamarádi nebyli spolehliví, jak se zdálo“....Posléze uvádí, že u rodičů má psa, kterého koupil, je čistokrevný, vyžaduje péči, kterou mu nemůže ve městě v podnájmu poskytnout. Trest OPP v délce 200 hodin měl nastoupit pro zpronevěru, nevrátil kamarádovi půjčené peníze, na které podepsal doklad o vrácení. Na upomínky buď nereagoval, při pohrůžce soudem určitou částku vrátil. V době, kdy měl vykonat OPP, neměl údajně čas, uvádí, že měl možnost nastoupit do výhodného zaměstnání, kde by si hodně vydělal. Předpokládal, že zbytek peněz zaplatí a že tedy by nemusel OPP vykonat. O nereálnosti tohoto počínání se nepřesvědčil. Vínou neprožívá, ačkoli v době neplnění OPP se dopustil dalšího trestného jednání, vykradl s pomocí známého byt v domě, kde měl podnájem.

Tento čin zatvrzele popírá, ačkoli ze spisů je jasné, že existovaly důkazy přímé, nikoli nepřímé, jak odsouzený tvrdí. VTOS vykonává ve věznici s dozorem. Souhrnný trest činí 23 měsíců.

Rodinná anamnéza, výchovné a vzdělávací vlivy: pochází z úplné rodiny, má dva sourozence, odsouzený je prostřední. Kladný vztah má vytvořený k matce, o otci uvádí, že „ho neměl moc rád“, později vyplývá, že mu nevyhovovala otcova přísnost, „nikdy mu nebylo nic dobré, co jsem udělal“.....“uznával bratra a sestru měl rád, je to holka“...

Odsouzený neměl potíže s výukou, nejhorší známky na základní škole byly trojky, učit se moc nemusel. Vyučil se kuchařem. Měl potíže s dodržováním školního řádu, 2x měl sníženou známku z chování, pro neomluvené hodiny a kouření. Otec ho často tělesně trestal, ale ne surově. Matka ho vždy ochraňovala, kryla občas jeho prohřešky. Uvádí, že měl vždy dost přátel, scházeli se v partě, připouští, že ho často kamarádi „svedli k nepravostem“. On však byl občas původcem plánů. Nepravidelně kouřil, zkusil i drogy, nic mu to neříkalo. První kontakt s policií pro závadové jednání ve 14 letech, kradli v chatové oblasti v sadech ovoce, lidé je poznali.

Osobní anamnéza, dosavadní životní styl: po vyučení vystřídal několik zaměstnavatelů, v práci se mu docela líbilo, většinou mu nevyhovovala pracovní doba, a také pracoval ilegálně při podpoře, když se to otec dozvěděl, pohádali se tak, že raději odešel z domova a našel si podnájem. To udělal vícekrát, ale už o tom věděla jen matka. Ve VTOS s ním otec kontakt neudrží, s matkou má písemný, ta ho informuje i o sourozencích. Sourozenci a přítelkyně ho přijeli navštívit při volné vycházce.

Kontakt a spolupráce během vyšetření: je ochotný spolupracovat, po krátké době prohlašuje, že „si trest odsedí, ale je to v naší společnosti na nic....policie mi nic nedokázala“. Verbální projev je srozumitelný, živě gestikuluje, rozhovor ho zřejmě baví. Na všechny otázky odpovídá bez latence.

Struktura a charakter osobnosti odsouzeného: celkový projev odsouzeného koresponduje s jeho dobrou intelektovou kapacitou, s dobrou verbální pohotovostí a rychlým usuzováním. V osobnostní struktuře jsou

zvýrazněny disharmonické osobnostní rysy, tendence k riskantnímu a „dobrodružnému“ jednání. Potřeba vzrušení, nových neobvyklých podnětů. Je poměrně dobrá schopnost zvládat stres a anxieta. V pracovních návycích se projevuje nedůslednost a povrchnost. Na svou osobnost má poměrně dobrý náhled, chybí však dostatečná sebereflexe, sebekontrola a sebedisciplína. V interpersonálních vztazích je otevřený, přátelský. Temperamentově je orientovaný extravertně, kontakty navazuje snadno. Ve společnosti je rád středem pozornosti a rád zaujímá dominantní postavení ve skupině. V interpersonálních vztazích je rovněž výrazná potřeba soupeření a úspěchu, potřeba sebepřekonání.

Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu: (opakovaně §247) odsouzený je osobností, u které byl od dětství patrný sklon k rizikovému jednání. Výchova v rodině neposkytla prostor pro vývoj správného náhledu na jednání odsouzeného. (Nevyvážený postoj otce a matky k jednání syna.) Závadové jednání se postupně stávalo závažnější, přerostlo v trestnou činnost, protože však chybí u odsouzeného sebekontrola a sebedisciplína, není schopen využít možnosti alternativního trestu. Sám se rovněž vyjádřil, že je pro něj „příjemnější být v kriminále, než zametat v parku“. Tato práce je pro tuto osobnost nepřijatelná z hlediska sebeúcty. VTOS vykonává ve věznicí s dozorem, délka trestu je 17 měsíců, je zde pracovní zařazen v kuchyni, protože je šikovný, má určité výsadní postavení v kolektivu vězňů. Pod kontrolou pracuje spolehlivě.

Úvaha o vhodnosti alternativního trestu: u tohoto odsouzeného by bylo vhodné uložit alternativní trest v případě, že by se vytvořily odpovídající podmínky jeho schopnostem a zároveň zabezpečena pravidelná kontrola jeho vykonávání. Při neznalosti osobnosti odsouzeného je předpoklad selhání.

Odsouzený č. 4

Jde o svobodného muže, věk je 35 let, je nejstarší ve vybrané skupině. Od školního věku se dopouštěl drobných krádeží, neoprávněného užívání cizích věcí, poškozování cizích věcí. Do VTOS byl 4x soudně trestán, vždy podmíněný

trest, osvědčil se. Aktuální trest odnětí svobody je za nenastoupení k OPP, bylo uloženo 400 hodin OPP, odsouzený neodpracoval ani jedinou.

Základní údaje: odsouzený je svobodný, bezdětný, pochází z úplné nukleární rodiny ze tří sourozenců jako druhý v pořadí. Před VTOS žil aktuálně u rodičů. K rodičům i k sourozencům má vytvořený kladný, vztah, ale styk s nimi udržuje pouze písemně, nechce, aby za ním jezdili na návštěvy – bude se s nimi stýkat po propuštění, teď nemají nic společného. Nikdo z rodiny nebyl trestán. Většinu dospělého věku pracoval jako tiskař v tiskárně, práce ho prý docela bavila, pracoval především na nočních směnách což mu vyhovovalo. Nebyl spokojený s výdělkem, tím vysvětluje /spíše racionalizuje/ drobnou trestnou činnost. V rozhovoru přiznává, že měl občas větší finanční nároky, než odpovídalo jeho výdělečným možnostem. Prohlašuje, že by nařízené hodiny – 150 hodin – odpracoval, ale v zápětí po vynesení alternativního trestu se dopustil závažnějšího trestného činu, pozměnění lékařského posudku a tak byl odsouzen k VTOS. Nežádal o odklad vykonání OPP a tak vykonává trest souhrnný v délce zhruba 26 měsíců.

Rodinná anamnéza, výchovné a vzdělávací vlivy: školní prospěch byl u odsouzeného průměrný, nikdy neměl vážné výukové potíže, po základní škole se vyučil tiskařem. Potíže měl v chování, občasné záškoláctví, konflikty s učiteli při neplnění úkolů, které ho nebavily. Rodiče ho nikdy netrestali, tvrdili, „že ho život naučí, když nebude dělat dobrotu a nechá se chytit“. Měl spoustu volného času, neměl doma žádné pravidelné povinnosti. Byla zde pravděpodobně absence identifikačního vzoru, v kolektivu vrstevníků bez zjevné sociální pozice. Přiznává, že ve škole občas něco ukradl, byl to spíše školní majetek, něco v dílnách apod. ale nikdy nebyl přistižen při činu. První kontakt s policií pro majetkovou trestnou činnost měl v 17 letech, dostal podmínku, osvědčil se.

Osobní anamnéza, dosavadní životní styl: po vyučení nastoupil do práce, práce mu vyhovovala, především noční směny, často však utrácel více peněz než měl k dispozici a tak si „zvyšoval příjem“ drobnými krádežemi, kradené věci prodával. Dával pozor, aby kradené věci měly jen „určitou hodnotu“. Předpokládal, že poškozený nebude ani škodu hlásit. Podmíněný

trest se snažil vždy vykonat. Připouští, že rodiče mohli vědět o jeho činnosti, protože u nich většinou bydlel, ale na nic se neptali. Vztahy se ženami navazoval nezávazně, údajně nebyl nikdy zamilovaný.

Kontakt a spolupráce během vyšetření: spolupracoval klidně, bez zjevného zájmu, ale odpovídal na všechny otázky. Projev byl přiměřený intelektu.

Struktura a charakter osobnosti odsouzeného: obecná inteligence se pohybuje v horním pásmu populačního průměru. Je ctižádostivý, má potřebu uplatnění, získání vyššího sociálního statusu, hledání úspěchu. Jde o pragmatický typ, má tendence ke stabilizování života a činnosti, reálně orientovaný. Na některé výzvy bude reagovat s podnikavostí – chce zažít úspěch a vidět výsledky. Má však sklon k pohodlnosti, má pomalejší psychomotorické tempo i při pragmatickém nastavení je brzděn svou vlastní rigiditou. Může mít umíněné a přehnané nároky. Překážkám se spíše vyhne.

Je spíše uzavřenější, protože nechce být závislý na žádné citové vazbě. Nepotřebuje stimulované prostředí (méně zaměřen na vnější svět), jedná nezávisle na ostatních – zůstává „svůj“. Navázat běžné sociální kontakty však nedělá potíže. Chce být respektován jako osobnost, chová se proto někdy trochu samolibě. Vnucená situace jej utlačuje (nechce být omezován), proto odmítá ovlivňování. Pak se mohou objevit problémy s adaptabilitou a přijímáním norem.

Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu: (§247,§248,§249) trestná činnost byla téměř vždy majetková, krádeže v obchodech, ve veřejných dopravních prostředcích, na pracovišti apod. Nebyla páchaná v partě ani pod vlivem alkoholu. Odsouzený přiznává, že v poslední době kradl častěji, spotřeba peněz rostla , proto se také nechal přemluvit k „jiné trestné činnosti než obvykle“. Za peněžní úplatu pozměnil v tiskárně lékařskou zprávu. Při rozhovoru o OPP nakonec doznává, že by bylo obtížné je odpracovat, nerad se nechá někým řídit a vzhledem k noční práci dopoledne spí. Pochybuje o tom, že by je mohl odpracovat pro něho vyhovující době. Pocit viny vzhledem k trestnému jednání nepocítuje.

Úvaha o vhodnosti alternativního trestu: pro specifickou strukturu osobnosti odsouzeného a opakování trestné činnosti nepovažují OPP za vhodné, ačkoli předchozí podmíněné tresty byly odsouzeným vykonány.

Odsouzený č. 5

Drobný, nenápadný mladý muž, celý dosavadní život prožil na vesnici blízko Prahy, kam se bude ke své manželce vracet. Jak mohu posoudit, rodinné vztahy se VTOS nerozpadly, manželka odsouzeného pravidelně navštěvuje. Dcera předškolního věku jezdí na návštěvu jen tehdy, má-li odsouzený vycházku mimo objekt věznice. Až do uvěznění byl odsouzený zaměstnán, je vyučený „řezník-uzenář“, pracoval buď v profesi nebo jako kuchař po absolvování kurzu v restauraci. Protože ještě s jedním pracovníkem podniku nedostali slíbenou mzdu, odnesli z podniku zboží a neodevdali tržbu v plné výši. Vzhledem k dosavadnímu bezúhonnému životu měl odpracovat odsouzený 200 hodin OPP a nahradit určitou sumu peněz. Odsouzený nastoupil na OPP, ale odpracoval pouze 8 hodin. Peněžitý trest byl vykonán v určené lhůtě a výši. Za nedodržení OPP nastoupil odsouzený na 96 dnů nepodmíněného trestu odnětí svobody do věznice s dozorem.

Základní údaje: odsouzenému je 31 let, je poprvé vězněný, odsouzený k nepodmíněnému trestu pro neodpracování OPP. Je ženatý, má dceru, která žije s manželkou odsouzeného, manželství se nerozpadlo, už také vzhledem ke krátkému trestu a typu trestné činnosti.

Rodinná anamnéza, výchovné a vzdělávací vlivy: odsouzený vyrůstal v úplné rodině, měl 5 sourozenců, on byl třetí v pořadí, na dětství má dobré vzpomínky, otec pracoval často mimo domov (montáže), matka chodila do práce jen sporadicky, většinou se starala o děti a malé hospodářství. Soužití rodičů považuje za dobré. Výchovu otce za přísnou, ale jak sám říká „neměl na nás čas, tak přísný musel být“. Ve škole měl průměrný prospěch, nikdy neopakoval ročník, ale škola ho nebavila, raději pomáhal doma matce, měl občas neomluvené absence a pro ně sníženou známku z chování. Na učilišti už bez problémů, předměty ho bavily, vyučil se v oboru „řezník-uzenář“ a pak ještě absolvoval kuchařský kurz. Pracoval buď v oboru nebo vařil ve vesnické

restauraci. Během školní docházky i v dospělém věku neměl potíže s dodržováním zákonů, nyní poprvé trestán.

Osobní anamnéza, dosavadní životní styl: vypovídá, že byl vždy zaměstnán, neměl potíže najít si práci, téměř tři roky pracoval legálně v zahraničí jako kuchař v závodní dělnické jídelně. Práce ho baví. Se sourozenci se stýká běžně, tři z nich bydlí ve stejné vesnici jako on, otec před rokem zemřel, matka žije nyní sama v domku ve stejné vesnici, běžný vztah s pomocí. Jeho uvěznění hodnotí sice negativně, ale vztah se nepřerušil, ve věznici ho nenavštěvuje. Vztah s manželkou popsán výše.

Kontakt a spolupráce během vyšetření: je rezervovaný, zdrženlivý, je potřeba většího množství verbálních stimulů pro rozhovor, introverzi potvrzují i testová vyšetření.

Struktura a charakter osobnosti odsouzeného: intelektová kapacita je v horním pásmu populačního průměru, myšlení ucelené, psychomotorické tempo přiměřené. V kontaktu je rezervovaný, zbytečně na sebe neupozorňuje, proměnlivost podnětů ho ruší, vyhledává spíše prostředí situačně klidné. Citová účast se zdá být omezená, přístup k životu převážně věcný a funkcionalistický, avšak pravděpodobně se bude jednat o vytvořenou obranu neurotického charakteru – lze usuzovat na vnitřně výraznější senzitivitu a oslovitelnost, než jaká byla získána posouzením dotazníků. Na racionální kontrolu emotivity a mštnání afektů poukazují i projektivní techniky. V náročných životních situacích proto předpokládám chování zprvu výrazně stažené a zatvrzelé, posléze však může propuknout v nečekanou zlost, vztek a sebelítost. Chování odsouzeného je možné charakterizovat jako obezřetné, kalkulující, snaží se věci dopředu promýšlet, vyčkává a taktizuje, nedokáže se však zcela oprostit od emočních doprovodů, které se ve výsledném jednání nakonec odrazí. V přístupu k životu jsou obsaženy sklony k pesimismu a nedůvěře, což má negativní dopady v oblasti sociální, na druhé straně je poměrně ctižádostivý, s vyššími ambicemi. Agresivita jako rys osobnosti nezjištěna. Za největší hodnotu v životě považuje zdraví a rodinu.

Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu: (§247) odsouzený vinu uznává, trestního jednání lituje. Při rozhovoru se k činu ale nechce příliš vracet, po stimulaci hovoří spíše o selhání v OPP. K trestu nastoupil, s dalšími pěti muži měli pracovat na úpravách cest a kanalizace ve vesnici a v bezprostředním okolí vesnice, představoval si náročnou tělesnou práci, spíše stavebního charakteru. Při nástupu jim však starostka přidělila košťata a háky na čištění a zametání. Vzhledem k určitému postavení jeho rodiny ve vesnici a poznámkách známých se rozhodl v OPP nepokračovat. Jak uvádí, nepodmíněný trest odnětí svobody je pro něho přijatelnější. Nepředpokládám opakování trestného jednání.

Úvaha o vhodnosti alternativního trestu: tento muž představuje vhodného jedince pro OPP z hlediska trestné činnosti, osobnosti i rodinného zázemí. Druh OPP byl ale pro něho zvolen nevhodně především z hlediska sebeúcty odsouzeného a jeho sociálního postavení v bydlišti.

Odsouzený č. 6

Odsouzený je jeden z nejmladších z posuzované skupiny. Je mu osmnáct let. Vypadá ale starší a především tělesně vyspělejší. Svě životní problémy řešil obvykle závadovým chováním, občas alkoholem a kouřením marihuany, nikdy sebepoškozením či pokusem o sebevraždu. Trestnou činnost začal ještě před 15 rokem, kdy kradl v obchodě, prý proto, „že se mu líbilo krást“. V současné době je ve VTOS pro napadení hlídky PČR, když měl být dodán na protialkoholickou záchytnou stanici. Zároveň má proměnu OPP. Měl odpracovat 400 hodin OPP pro výtržnictví, které se dopustil v partě mladíků na taneční zábavě.

Základní údaje: velmi mladý muž, svobodný, bezdětný, nikdy legálně nepracoval, udává, že občas pracoval ilegálně na stavbách jako dělník. Pobíral sociální podporu a dále se živil majetkovou trestnou činností. Alespoň 2x do měsíce bývá opilý. V poslední době (zhruba rok) užívá občas i Pervitin, nepravidelně. Častost nespecifikuje. Při vzetí do věznice neměl abstinenci příznaky. Celkový trest je zhruba 18 měsíců ve věznici s ostrahou.

Rodinná anamnéza, výchovné a vzdělávací vlivy: odsouzený vyrůstal v neúplné rodině, s vlastním otcem se během dětství setkával sporadicky, matka střídala partnery. Má 1 vlastního, 2 nevlastní sourozence. Výchovu sám označuje za velmi nedůslednou, matka jim prakticky hodně povolila, podle jeho mínění se „nechtěla zdržovat s nepříjemnými věcmi“, přesto k ní má odsouzený poměrně kladný vztah. Dětství považuje za hezké, „mohli si dovolit víc než jiné děti“. Ve škole měl potíže především v chování, míval sníženou známku, později se přidaly i potíže s prospěchem, ale nakonec nikdy neopakoval třídu. Konflikty si vždy vyřizoval agresí, často se pral, „prostě si nenechal nic líbit“. V partě vrstevníků byl často vůdcem. Považuje se za tělesně silného a také dost chytrého, aby mohl partu ovládat. Kázeňské přestupky se týkaly záškoláctví, kouření, rvaček, často neměl do školy potřebné věci a splněné úkoly. První kontakt s PČR byl po vykradení obchodu před jeho patnáctým rokem. Škoda údajně nebyla veliká a matka jí uhradila, nechtěla, aby „šel do past'áku“. Na otázku, zda mají jeho sourozenci podobné potíže s dodržováním zákonného jednání, odpovídá, že starší bratr je ve VTOS za loupežné přepadení. Mladší sourozenci údajně potíže nemají, prý se i mnohem lépe učili.

Osobní anamnéza, dosavadní životní styl: nastoupil do stavebního učiliště, ale byl vyloučen v prvním ročníku pro neomluvené hodiny a opakované kouření ve školní budově, pak několikrát pracoval ilegálně na stavbách, ale jinak pobíral sociální podporu. Bydlel v bytě u matky. Stýkal se s vrstevníky se stejným životním stylem, zatím neměl vážnější vztah s dívkou, uvádí, že vlastně s žádnou nikdy nechodil, nikdy nebyl zamilovaný. Je heterosexuálně zaměřený, náhodné sexuální styky po zábavách.

Kontakt a spolupráce během vyšetření: k vyplňování dotazníků přistoupil formálně, proto získané výsledky nutno posuzovat opatrně a komplexně. Sám sebe prezentuje v lepším světle než je skutečnost. Některé informace nesouhlasí se spisovým materiálem. (údaje o trestné činnosti)

Struktura a charakter osobnosti odsouzeného: intelektová kapacita je v pásmu populačního průměru, je zde naznačená výchovná a výuková zanedbanost. Jedná se o extravertně laděného jedince, se sklonem

k prosazování vlastních zájmů, v chování se rovněž odráží touha po respektu druhých, s projevy přímé agresivity. (Sám se jako agresivního neoznačuje). Chování a jednání je až rigidně přímé, podmíněné emočním rozpoložením. Agresivita se stupňuje při požití alkoholu. Projevují se tendence k impulzivité, nezdrženlivosti a malé ochotě slevit ze svých často neoprávněných požadavků. Jednání chybí dlouhodobá cílenost, zodpovědnost a je zaměřeno na aktuální cíle. Emoční oploštělost a poruchy chování v dětství ústící do kriminálního selhávání, signalizující poruchu disociálního typu. Na podmínky VT se adaptuje vcelku bez obtíží.

Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu: (§247, §202, §155) i když je odsouzený z penologického pohledu prvovězňný, jedná se v podstatě o recidivistu, jehož jednání bylo od školního věku v rozporu s obecně uznávanými pravidly a normami. Předpokládám, že vrozené dispozice byly zvýrazněny nesprávnou výchovou a chyběním identifikačního vzoru. Závadové jednání a později kriminální jednání se týká zatím především majetkové činnosti, ale odsouzený se pod vlivem alkoholu dopouští závažné trestné činnosti – výtržnictví, napadnutí veřejného činitele. Při rozhovoru odsouzený přiznává, že OPP „nebral jako trest na vědomí“. V podstatě vůbec nechápal smysl alternativního trestu. Recidiva trestné činnosti je pravděpodobná.

Úvaha o vhodnosti alternativního trestu: odsouzený je nevhodnou osobou pro OPP. Jeho struktura osobnosti, dosavadní způsob jednání, problematické zázemí je, dle mého názoru, kontraindikací k udělení OPP.

Odsouzený č. 7

Odsouzený vedl do svých 28 let řádný život v souladu s běžnými společenskými normami. Při trestném jednání šlo o převážení kradeného zboží z místa úkrytu na místo prodeje. Odsouzený se vlastní krádeže nezúčastnil. Ke svému činu se doznal, lituje jej a stydí se za něj. Svedla ho k tomu snadná příležitost vydělat si peníze a předpoklad, že se na jeho jednání nepřijde, protože se sám krádeží neúčastnil. Dá se říci, že velkým trestem pro odsouzeného bylo už samo trestní stíhání, soudní jednání a řada sociálních

důsledků – ztráta zaměstnání, narušení sociálních vztahů s rodinou a přítelkyní.

Základní údaje: jedná se o pohledného mladého muže, vyučeného opravářem leteckých motorů, po vyučení vždy pracoval, absolvoval ZVS bez problémů, do 26 let žil s matkou, poslední 2 roky žil s přítelkyní. Ve volném čase rekreačně sportoval, rekonstruoval byt a věnoval se výcviku psa. K trestné činnosti se rozhodnul po přemlouvání známého, „pozadí“ krádeží neznal. Při vlastním činu nebyl dopaden. Při vyšetřování se k činu plně doznal. Peníze použil při rekonstrukci bytu. Protože šlo do té doby o bezproblémovou osobu, bylo navrženo 300 hodin OPP. K vykonání nastoupil, v určené době nevykonal. Posléze byl odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody v délce 112 dnů do věznice s dozorem. V té době mu vážně onemocněla matka na zhoubný nádor, který byl operován.

Rodinná anamnéza, výchovné a vzdělávací vlivy: do svých 14 let byl vychováván matkou a nevlastním otcem. Ten spáchal v jeho 14 letech sebevraždu oběšením, odsouzený neví důvod. Má ještě mladší vlastní sestru. S vlastním otcem se zná a pravidelně se s ním stýká. Je svobodný, bezdětný, poslední 2 roky žije s přítelkyní. Ve škole neměl ani výukové ani výchovné potíže. Prospěch měl průměrný, nikdy však neměl na vysvědčení horší známku než 3. Vyučil se bez obtíží, práce ho bavila, pracoval na letišti. Ve volném čase jezdil na kole, pomáhal matce v domácnosti (byla vážně nemocná) a věnoval se kynologii. Na cvičišti se seznámil se svojí nynější přítelkyní, začali spolu žít, rekonstruují byt. Nikdy nekouřil, alkohol téměř nepije /po požití ho bolí ho hlava/, drogy popírá. S policií první kontakt až v nyní v dospělém věku.

Osobní anamnéza, dosavadní životní styl: v dospělém věku vždy pracoval, práce ho bavila. (Ve VTOS pracuje jako pomocná síla v kuchyni.) Dlouho bydlel u matky, pomáhal jí s domácností, protože byla vážně nemocná. Sestra žila blízko, ale je vdaná a má sama malé dítě, takže pomáhat mohl hlavně on. Rovněž se pravidelně stýká se svým vlastním otcem. Vztahy s vrstevníky hodnotí jako dobré, ale sám uvádí, že je podřídívý, nikdy se nepral, raději poslechl. Snaží se s každým vyjít bez konfliktu. Nyní má obavy o

přítelkyni, ví, že je sama v nedodělaném bytě. Ale jejich vztah se nerozpadl. Má s ní pravidelný písemný styk, přijela i na návštěvu.

Kontakt a spolupráce během vyšetření: k pohovoru přišel ochotně, byl však nejistý, zaujímal obranné postoje. Pokud ho téma rozhovoru zaujalo a přestal se kontrolovat, provázela rozhovor živá mimika. Verbální projev byl srozumitelný, odpovídal intelektové kapacitě i vzdělání.

Struktura a charakter osobnosti odsouzeného: intelektové schopnosti se pohybují v pásmu populačního průměru, byly pravděpodobně využity při vzdělávání. Citově je nevyzrálý, snadno ovlivnitelný v emočním prožívání. Ve vyšší zátěži lze očekávat emočně podmíněná rozhodnutí. Snaží se ale projev podrobovat důraznější sebekontrolě, tak aby se pokud možno bez obtíží adaptoval a přizpůsobil vnějším podmínkám a požadavkům. V jednání se odráží touha po sebezprosažení a snaha získat si uznání jednotlivců i kolektivu. K tomu mu ale chybí sociální dovednosti i zkušenosti. Vyhledává tedy souhlas a podporu pro své jednání u ostatních a vůči dominantnějším jedincům vystupuje zdrženlivě a ústupčivě. Chování je pak formální, bez hlubšího náhledu na vlastní prožívání a ochoty vidět vlastní nedostatky. Konfliktní situace ho znervózňují.

Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu: (§247) trestného jednání se dopustil před 2 lety, kdy se nechal najmout známým na odvoz kradeného zboží. Z počátku nevěděl, že se jedná o kradené věci, když celou věc pochopil, měl strach jednak z policie, jednak z lidí, kteří se na trestné činnosti podíleli. Ti ho údajně přesvědčili, že on je vlastně „nevinný“, protože nic nekradl. OPP nastoupil, ještě s dalšími dvěma natírali v parcích lavičky, zábradlí apod. Pak mu vážně onemocněla matka, na kterou je dost emočně vázaný a on přestal podmínky trestu plnit. Probačnímu pracovníkovi situaci nevysvětlil, vyhýbal se mu.

Úvaha o vhodnosti alternativního trestu: odsouzený je příkladem jedince vhodného pro udělení OPP a zároveň zde existuje předpoklad plnění trestu. Znalost osobnosti odsouzeného, jeho zázemí a sociálních vztahů by

pravděpodobně vedlo k určitým opatřením ze strany probačního pracovníka a posléze soudu pro odložení trestu OPP.

Odsouzený č. 8

Mladý muž, který má vzhled studenta, světlavý, upravený, drahé dioptrické brýle. Verbální projev je kultivovaný, hovoří dobrou češtinou, bez žargonu. Gestikulace přiměřená situaci. Vykonává souhrnný trest za neodpracování 180 a 250 hodin OPP. Tyto tresty byly uloženy postupně, ačkoli odsouzený nenastoupil k odpracování 180 hodin, následovala další trestná činnost a další trest – opět OPP v délce 250 hodin, ke kterým odsouzený opět nenastoupil. Soudní rozhodnutí byla učiněna u jiného soudu.

Základní údaje: odsouzenému je 21 let, je vyučený v oboru kuchař-číšník, nástavbu s maturitou nedokončil, před nástupem do práce navštěvoval jazykový kurz německého jazyka. Od 15 let žije v domku u babičky, ve stejné vesnici jako jeho otec s nevlastní matkou a nevlastními sourozenci. Vlastní matka zemřela ve dvou letech jeho věku. Před VTOS pravidelně pracoval v oboru. Pracoval turnusově, vždy po týdnu v práci měl týden volno. Pracoviště je daleko od bydliště, takže odsouzený bydlel na ubytovně během pracovního turnusu. Pak se na týden vracel zpět do domku k babičce. S určitou hrdostí líčí, že se „uměl postarat“ o tento domek od svých 15 let. Na otázku, zda s tímto jeho rozhodnutím rodiče souhlasili, odpovídá negativně.

Rodinná anamnéza, výchovné a vzdělávací vlivy: ve dvou letech zemřela vlastní matka, otec se poměrně brzy znovu oženil, z druhého manželství se narodily další dvě děti. Uvádí, že výchova v rodině byla ze strany otce přísnější, matka se chovala ke všem dětem stejně, má k ní kladný citový vztah, dle mého soudu poněkud povrchní, nejhlubší vztah má k babičce, u které bydlí od vychození základní školy. Na otázku, zda výchova otce byla příliš omezující, se nechce vyjádřit. Volný čas trávil jako „všechny děti na vsi“ – musely pomáhat v hospodářství, ale přesto měl dost volného času, které trávil v partě vrstevníků. Závažný konflikt s otcem byl v 15 letech, kdy se rozhodl, že se odstěhuje do domku k babičce, která ovdověla. V domě u otce měl samostatný pokoj, ale „chtěl být sám, nikým neomezovaný“. Také chtěl

dokázat, že se dovede starat o sebe i o domek. S otcem v té době téměř přerušil styky. Na otázku, zda později přemýšlel, proč s jeho rozhodnutím otec nesouhlasil, odpovídá, že ne.

Školní prospěch byl dobrý, nemusel se moc učit, přesto měl většinou nejhorší známku trojku, bez potíží se dostal na střední odborné učiliště, maturitu však nedodělal. Bavila ho více praxe. (Ze spisů a z dalšího šetření usuzují, že to bylo spíše závadové chování a následné vyloučení z učiliště.) Sníženou známku z chování měl už několikrát na základní škole, vždy pro rvačky se spolužáky. Komentuje tuto skutečnost „jako normální, každý kluk se rve.“ První kontakt s policií pro závadové chování bylo v 16 letech, vždy pro násilné chování, rvačky s ublížením na zdraví. Nikdy v opilosti ani za oblužení drogami. Ze spisů vyplývá, že odsouzený řeší problémy a konflikty násilně.

Osobní anamnéza, dosavadní životní styl: odsouzený vždy pracoval, v oboru, ve kterém byl vyučen. Práce ho uspokojovala, na pracovišti si našel současnou přítelkyni, vztah trvá dál, přítelkyně ho navštěvuje ve věznici, nikdo jiný z rodiny ne. Odsouzený si to nepřeje. O svém nepodmíněném trestu odnětí svobody informoval otce „před bránou do věznice mobilem“. Protože se s otcem spojila i přítelkyně odsouzeného, podporuje ho otec ve vězení finančně, zařídil mu veškerou právní pomoc i v dalším soudním jednání, je ochotný zajistit mu zaměstnání po vykonání nepodmíněného trestu. (Otec je vysokoškolsky vzdělaný, úspěšný podnikatel v zemědělství.)Odsouzený se chce vrátit do předchozího zaměstnání.

Kontakt a spolupráce během vyšetření: snažil se o kultivované vystupování, ochotně vyplnil požadované, pracoval s dobrým soustředěním. Kontakt byl neosobní, měla jsem dojem, že otázky zaměřené na vysvětlení vztahů buď nechápe nebo není ochoten vysvětlit.

Struktura a charakter osobnosti odsouzeného: u odsouzeného je větší potřeba presentování své výjimečnosti, která by jej vyřazovala z průměru. Vystupuje jako společensky ohleduplný, ale osobnost je s anomálními rysy mající problémy se sebekontrolou. Má nedostatečný vhled do příčin a následků svého agresivního chování. Sám své chování nevidí jako problematické, za

neúspěchy a problémy viní druhé nebo o nich neuvažuje. Má sklon vyžadovat od druhých pozornost a souhlas. Na kritiku a odmítnutí reaguje hostilně nebo agresí. Je citově chladný, egocentrický a nekritický. Je vytrvalý, autoritě a společenským normám je přizpůsobivý dle svého zájmu, jsou-li v souladu s jeho cíli. Emočně chladný, s potřebou druhého ovládat.

Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu: (§222) trestní jednání se týkalo ublížení na zdraví. Odsouzený se dostal do konfliktu se spolupracovníkem, respektive s učněm v posledním ročníku na praxi, který neuposlechl jeho příkazu. Agrese byla brachiální, neodpovídala situaci. Ve druhém případě byl úder vedený do obličeje, uční byla zlomena čelist, nosní přepážka, roztržená pokožka obličeje. Nebyl dokázán úmysl ohrožit život nebo zdraví poškozeného. Sám odsouzený líčil situaci bez emocí, něco „na co měl v podstatě právo“. Na otázku, jak hodnotí jeho chování otec, odpověděl odsouzený že mu otec pomáhá zaplacením dobrého advokáta. Vinu neprožívá. Uložení OPP nebral vůbec na vědomí.

Úvaha o vhodnosti alternativního trestu: odsouzený je osobnost zcela nevhodnou pro vykonávání OPP. První dojem a kultivované vystupování odsouzeného jsou v naprostém rozporu se strukturou osobnosti. V budoucnosti předpokládám opakování agresivního jednání.

Odsouzený č. 9

Mladý, drobnější muž, sám navazuje při vstupu kontakt, mluví rychle, ale srozumitelně, neustále zaměstnává něčím ruce. Při rozhovoru však neregistruje poruchy koncentrace pozornosti. Ty se objevují až při vyplňování dotazníků. S poněkud provinilým úsměvem sděluje, že se dopouštěl v partě vrstevníků drobných krádeží v obchodech nebo na diskotékách – převážně mobilních telefonů nebo spotřební elektroniky, která se velmi rychle dala dále prodat. OPP nebral „vůbec na vědomí“, k odpracování 260 hodin vůbec nenastoupil. Protože ve VTOS pracuje, nemá pocit nudy, s ostatními odsouzenými nemá problémy.

Základní údaje: odsouzený je třikrát trestaný, vždy pro drobnou majetkovou trestnou činnost, čeká další trest. Poprvé podmínky podmíněného trestu splnil, sama předpokládám, že mu nebyla v té době dokázaná trestná činnost, nyní má proměnu 260 hodin OPP, ke kterým vůbec nenastoupil, na výzvy probačního pracovníka nereagoval. Zda byl u soudu tázán, že souhlasí s OPP, si nevzpomíná. Při dotazu, zda byl rozhodnutý plnit podmínky OPP nakonec přiznává, že ne.

Rodinná anamnéza, výchovné a vzdělávací vlivy: pochází z neúplné rodiny, otec zemřel krátce před jeho jedním rokem věku při dopravní nehodě, matka se už pak nevdala, ani neměla jiné partnery. Má dvě starší sestry, ke kterým má velmi dobrý vztah, rovněž je citově vázán na matku. Nikdo z rodiny nebyl trestán. Matka a jedna sestra mají středoškolské vzdělání, starší ze sester vysokoškolské. Odsouzený je vyučen v oboru opravář dopravních strojů, pak si doplňoval vzdělání další tříletým studiem v oboru, zakončeným maturitou. Sám se hodnotí jako „problémové dítě“ v rodině. Byl sledován od kojeneckého věku pro atopický ekzém, později pro různé druhy ekzémů, které byly občas spojeny s respiračními potížemi. Ve školním věku byl sledován v psychologicko pedagogické poradně pro poruchy koncentrace pozornosti a drobné výukové potíže ve výuce jazyků. Nikdy neopakoval ročník, nikdy neměl sníženou známku z chování. Přiznává, že se mu matka i sestry hodně věnovaly, rodina se školou spolupracovala, během dětství však neměl v rodině žádné povinnosti, prohřešky mu byly promíjeny. Prázdniny trávil s matkou u moře pro zlepšení zdravotních potíží. Během školní docházky i učení neměl styk s policií pro závadové chování. Během učení však měl každý rok neomluvené hodiny, protože si občas našel kamarády, kteří byli starší, nechodili do práce a on se s nimi scházel v době, kdy měl být na praxi. Práce ho však bavila a tak neměl ani po škole problém najít práci. První kontakt s policií pro závadové chování měl ve svých devatenácti letech, kdy byl vyšetřován pro drobné krádeže, které prováděla parta mladíků, s kterými se občas stýkal a byl jimi jmenován. Přiznává, že se občas krádeží zúčastnil nebo že o nich věděl.

Osobní anamnéza, dosavadní životní styl: vždy pracoval, práce ho bavila, i když občas nepřišel do práce včas, byl ochoten napracovat dobu zameškanou. Doposud bydlí u matky, měl několik nezávazných vztahů, od 15 let měl i nezávazné sexuální styky. Matka nikdy jeho partnerky neschvalovala, uznává, že měla asi pravdu. Ve volném čase chodí na diskotéky nebo posilovny a tam má různé kamarády. O většině z nich může říct, že nepracovali pravidelně, věděl o jejich trestném jednání. Lákalo ho vzrušení při drobných krádežích. Rodinu jeho trestné jednání zaskočilo. O trestu OPP matka ani setry údajně nevěděly.

Kontakt a spolupráce během vyšetření: bezprostřední vystupování, rychlá adaptace na situaci, ale při vyplňování dotazníků poruchy koncentrace pozornosti, vinu přiznává s úsměvem, mrzí ho to jen kvůli rodině.

Struktura a charakter osobnosti odsouzeného: odsouzený je spíše extravert, v nové situaci navazuje snadno kontakt, je prožitkovým, hybným typem. Základem je spojení emocionální nestálosti a rychlého reagování na situaci. Potřebuje dynamické podmínky a tam kde nejsou, je sám stimuluje. Jedná dle prvního nápadu, často nezvažuje následky svého jednání, spoléhá na náhodu, ačkoli uznává běžné normy a hodnoty. Je choulostivý na prožívání nudy, má zálibu v nekrocených partách, rád riskuje, snadno se podřídí autoritě, je zde riziko emocionální nákazy. Vlastní chyby a selhání uznává, ale vinu nepocítuje příliš ostře. Rychle sociálně přizpůsobivý, neodpovědný, ležerní k lidem i věcem. V chování je neřízenost, nevázanost, bezstarostnost, impulzivita. Ve stresové situaci je ale schopen korigovat své určité rozumové korekce chování.

Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu: (opakovaně §247) opakované drobné krádeže, které neměly pro samotného odsouzeného materiální hodnotu, ale prožitek vzrušení. Stávající situaci hodnotí bez prožitku viny, i když by nechtěl pobyt ve vězení opakovat kvůli matce a sestrám. Využití šance OPP nezvládl. Sám říká, že ji „nebral na vědomí“, vůbec neuvažoval, jak by si měl něco zařídit, prostě - „nechtělo se mu“.

Úvaha o vhodnosti alternativního trestu: odsouzený je osobností bez výrazných poruch osobnosti a fixovaného kriminálního jednání, s normálním fungujícím zázemím. Perinatální nezralost a léky užívané od kojeneckého věku způsobily u odsouzeného drobné poruchy chování a opožďování sociální zralosti prakticky do dospělého věku. Rovněž záznam EEG vyšetření byl hraniční. Vykonávání OPP je vhodné jen za úzké spolupráce probačního pracovníka s rodinou odsouzeného a jeho přímým a důsledným vedením.

Odsouzený č. 10

Kasuistika odsouzeného č. 10 je netypickým příkladem v této studii. Odsouzený byl během 4 let 2x odsouzen k vykonávání OPP, poprvé se jednalo o 200 hodin, které odpracoval, podruhé o 400 hodin, z nichž odpracoval 160. Vykonává nepodmíněný trest odnětí svobody v délce 120 dnů ve věznicí s dozorem, kde byl vytypován pro práci v dílně. Žádosti o PP se vzdal.

Základní údaje: odsouzenému je 22 let, vyučil se instalatérem, během vyučení absolvoval svářečský kurz a kurz pro řízení nákladních automobilů. Po vyučení začal pracovat u soukromníka, ten se však rozhodl přestěhovat se do nového působiště, přišel o práci byl asi pět měsíců evidován na ÚP. Pak začal pracovat ve velké stavební organizaci, zde se seznámil s partou pracovníků, občas se scházeli v hospodě, poničili parkovou úpravu, první OPP odpracoval. V podstatě za obdobnou trestnou činnost mu bylo vyměřeno odpracování 400 hodin OPP.

Rodinná anamnéza, výchovné a vzdělávací vlivy: s vlastními rodiči se nezná, ani je nevyhledává. Ve věku 1 roku byl umístěn do kojeneckého ústavu, pak krátce do DD, z něho si ho vzali na výchovu vzdálení příbuzní, s rodiči se nestýkal. Údajně neví, proč se o něj nestarali. K příbuzným má kladný citový vztah, udržuje s nimi písemný styk. Vychodil bez potíží základní školu, nikdy neměl sníženou známku z chování ani neopakoval žádný ročník. Dětství hodnotí jako dobré, volný čas trávil s ostatními dětmi na vesnici. Během učení bydlel na internátě, po vyučení zůstal v místě vyučení na podnájmů. Až do dospělosti neměl kontakt s policií pro závadové chování.

Osobní anamnéza, dosavadní životní styl: v dospělém věku žil na ubytovně, před VTOS v podnájmu s manželkou, se kterou má ročního syna. Protože manželka navštěvovala poslední rok učiliště, rozhodl se požádat on o mateřskou dovolenou. Před narozením syna se přestěhovali do jiného okresu a když začal vyřizovat plnění OPP dle bydliště, nestihl odpracovat uložené hodiny v řádném časovém limitu. Na otázku, proč nežádal o odklad nedovedl odsouzený podat zcela uspokojivé vysvětlení. Kontakt s manželkou trvá dál, ona sama přerušila učení, aby se mohla starat o syna. Chce se do učiliště vrátit.

Kontakt a spolupráce během vyšetření: chování přiměřené situaci po určitých počátečních obavách, pak znatelná snaha o spolupráci, pracoval se zájmem, verbální projev srozumitelný.

Struktura a charakter osobnosti odsouzeného: intelektové schopnosti v pásmu populačního průměru. Extravertně laděný jedinec, který se rád pohybuje v širší společnosti. Tomu se dokáže dobře přizpůsobit. Snaží se předcházet konfliktům, v kolektivu nemá tendence zaujmout vedoucí pozici, nerad se prosazuje. Emocionálně stabilní, s dobrými seberegulačními mechanismy. Adaptabilní, zátěžové situace zvládá racionálně. Autoritu respektuje bez problémů v případě, že má pocit jistoty přímého a otevřeného jednání.

Trestní jednání a selhání při výkonu alternativního trestu: odsouzený byl opakovaně stíhán pro § 201 a §202, kdy se v partě dopustil ničení parkové úpravy, rušení klidu a slovního napadání občanů. V obou případech bylo toto jednání v době před jeho vstupem do manželství a narozením syna. V té době bydlel na ubytovně. První OPP vykonal bez potíží, přiznává i pocit viny. V době vykonávání druhého trestu OPP otěhotněla partnerka, oženil se a rodina se odstěhovala do jiného města. Odsouzený přiznává, že situaci nezvládl tak, jak mu zákon nařizoval. Jiné důvody nedokáže sdělit.

Úvaha o vhodnosti alternativního trestu: odsouzený je vhodnou osobou pro udělení OPP. Při selhání v tomto případě hrála určitou roli shoda různých náhod – zprvu nestabilní zázemí, posléze narození syna a změna bydliště, a

pravděpodobně nepružnost jednání s probačním pracovníkem či soudcem, který rozhodnul o přeměně OPP v nepodmíněný trest.

3. DISKUZE

Předcházející kapitola přináší, mimo jiné, shrnutí nejdůležitějších charakteristik v psychologickém profilu mužů vybrané skupiny. Předkládaná se práce pokouší v rámci analýzy psychosociálního profilu a pak v deseti podrobných kazuistických studiích, naznačit problematická místa ve vývoji těchto odsouzených, vzhledem k páčání trestné činnosti a posléze při selhání ve výkonu alternativního trestu OPP.

Následující diskuse se pak dotýká dvou problémů.

Jednak přináší úvahu o hlavních zdrojích selhání u této skupiny odsouzených, úvahu, co představuje nejvíce rizikový potenciál v jejich profilu.

Za druhé nabízí diskusi o metodologickém provedení předkládané práce, o informačních hodnotách získaných výsledků a jejich dalšího využití.

Současné společenské a ekonomické změny jsou provázány novými pohledy na kriminalitu a způsoby zacházení s pachateli trestných činů. Rovněž tak dochází k zákonným změnám v aplikaci trestů při posuzování trestných deliktů. Aplikace alternativních trestů, ve větší míře než v minulosti, měla přinést jednak jiný způsob zacházení s pachateli především ve zvýšení podílu odpovědnosti těchto lidí při nápravě škod způsobených trestným jednáním, jednak vyšší aplikace alternativních trestů měla ve svém důsledku vést k poklesu počtu vězňených osob v našich věznicích. Alternativní tresty, především OPP, mají být ve svém důsledku účinnou prevencí kriminality.

OPP je trest nespojený s vězněním pachatele. Měl by zde působit princip odpovědnosti, který spočívá v náhradě škody prací pro společnost. Při aplikaci OPP by měla být posilována schopnost a ochota odsouzeného převzít za své jednání odpovědnost a škodu odčinit vlastním úsilím a to v běžném pracovním prostředí. Při zvážení faktu, že odsouzený nemusí nastoupit do věznice a nemá tak razantně zpřetrhány psychosociální vazby s rodinou a přáteli, se jeví uložení OPP i pro samotného odsouzeného velmi prospěšné.

Přes tato nesporná pozitiva nalézáme v našich věznicích velké množství pachatelů s proměnou OPP na nepodmíněný trest odnětí svobody. Tuto skupinu vězňených osob lze označit ve věznicích za problematickou z několika důvodů. Velmi často mají tito vězni relativně krátké tresty a k tomu využívají možnosti požádat o podmíněčné propuštění. Jen s obtížemi se dají zařadit do práce. Ve vnitřní režii vězeňského zařízení mohou být zařazeni do práce po jednom hodnotícím období dvou měsíců, na pracoviště s volným pohybem pak po dvou hodnotících obdobích. Další problém vyvstává, u těchto krátkých trestů, při zpracování smysluplného programu zacházení, to je v programu činnosti, který by měl zohlednit potřeby a rizika jednotlivých odsouzených. Zde nezvažují extrémní případy, kdy se jedná o proměnu několika hodin neodpracovaných OPP na trest odnětí svobody kratší než týden (a tudíž nákladnou činnost pracovníků VS spojenou s příjmem a následným propuštěním těchto odsouzených).

Z pohledu penitenciárního psychologa jsem se tedy snažila vnímat potenciální determinanty opakované trestné činnosti a selhání v uloženém trestu OPP u sledované skupiny mužů a zvážit, zda příčina selhání je spíše ovlivněna vnitřní strukturou osobnosti, problematickými osobnostními rysy, či spíše objektivními sociálními těžkostmi, celkově nízkou sociálně-ekonomickou úrovní, vztahy se sociálně problematickými osobami, nebo nedokonalou organizací ukládání a výkonu trestu OPP. Vlastní situací ukládání a výkonu trestu OPP jsem se v rámci této práce nezabývala podrobně.

Při hodnocení psychosociálního vývoje najdeme některé znaky, které jsou společné pro celou sledovanou skupinu. Je to jednak přesvědčení o relativnosti sociálních norem a zkušenost „beztrestnosti“. Tuto zkušenost a nerespektování norem si odnášeli z dětství do dospělosti především jako důsledek výchovného stylu rodičů. Výchovný styl rodičů se vyznačoval buď velkou benevolentností až lhostejností k chování dětí nebo protekcionistickou výchovou a omlouváním jakéhokoliv jednání. Za negativní zjištění považují také absenci nápravy trestného činu vzhledem k poškozenému ze strany pachatele. Trestný čin zůstává pro odsouzené v neosobní rovině, bez kontaktu s poškozeným, bez konfrontace se skutečnými následky trestného jednání. Za další rizikové faktory považují neschopnost reálného postoje k trestnému činu a

následně uloženému trestu, dále v nekritickém sebehodnocení, tedy postojí k vlastní osobě. V rozhovorech se ukázalo, že téma vlastního sebehodnocení je pro odsouzené těžko uchopitelné. I když lze brát v úvahu aktuální životní situaci odsouzených, můžeme konstatovat, že vědomý náhled na sebe sama chybí a tudíž chybí i korekce vlastního jednání se snahou něco změnit. I odsouzení, kteří nastoupili do výkonu trestu OPP a prožívají vágní pocit viny, hledají nejrůznější polehčující okolnosti a omluvy za spáchání trestného činu a následně selhání při výkonu OPP.

Při hodnocení získaných výsledků můžeme námi sledovanou skupinu odsouzených mužů rozdělit do dvou skupin. Zhruba dvě třetiny odsouzených mužů trest OPP vůbec nenastoupilo. Jedna třetina odsouzených odpracovala většinou 1-2 dny z uložené doby a pak se k dalšímu výkonu trestu nedostavila. Rozdělení sledovaných odsouzených na dvě skupiny nebylo původním záměrem práce. Tím, že každou skupinu popisujeme zvlášť, hledáme možnost pro lepší porozumění faktorům, které ovlivnily selhání při výkonu OPP.

U první skupiny odsouzených, kteří vůbec nenastoupili do výkonu uloženého trestu, je možné sledovat osobnost s rysy anomálie až poruchovosti. Jde o egocentrické, účelově jednající osoby, které vytvářejí dojem samostatných, nezávislých a soběstačných jedinců. (viz. kazuistika č.1) Ve struktuře osobnosti vystupuje emocionální oploštělost, rigidita postojů, neschopnost odložit uspokojení svých potřeb, malá neschopnost vcítění. Jde zároveň o osoby, u nichž se v anamnéze vyskytuje opakování trestné činnosti, která byla trestána podmíněnými tresty. Rozhodnutí pro opakování trestné činnosti je často u nich otázkou kalkulace, „co je pro mě výhodnější“. Tito egocentričtí jedinci nemají vytvořený vztah ke společenským normám a principům, nejsou zakotvení v sociálních vztazích. Vnucená situace je omezuje, odmítají ovlivňování a přizpůsobení. U těchto jedinců je trestné jednání většinou promyšlené, s motivací osobního zisku, bez pocitů viny a kritického náhledu na sebe i trestnou činnost. Trestný čin nepovažují za významnou událost, vedení řádného života a respektování právních a sociálních norem za důležitou hodnotu. Teprve trest odnětí svobody znamená citelný zásah do jejich života a osobní integrity. Ale i v této skupině se najdou jedinci, kteří jsou „fascinováni okamžikem“, s touhou bezprostředního

uspokojení svých potřeb. Jednají bez předchozího připraveného plánu. Nezřídka zde najdeme osoby, které vytvářejí tzv. dobrý dojem, jedince ochotné spolupracovat, ovšem jen do okamžiku, kdy je pro ně situace „výhodná“ nebo alespoň „neomezující.“ Chování je málo ovlivnitelné následky v budoucnosti. Často formálně prezentují kritický postoj k trestnému činu, neprožívají však pocit viny. Jde o jedince s neuspořádaným životním stylem, bez vnějších záchytných bodů v jejich blízkém sociálním okolí. Prognóza trestného činu je pozitivní, k vykonání OPP nenastupují, během roku se velmi často dopouštějí další trestné činnosti.

Lze konstatovat, že se jedná o jedince s profilem recidivisty. Jejich životní styl a struktura osobnosti se znaky anomálie, jsou v rozporu s uložením trestu OPP. Chybí prožitek viny za spáchání trestného činu, osobní angažovanost v nabídnuté šanci alternativního trestu i snaha po nápravě škody. Trestná činnost se stala „součástí“ jejich životního stylu.

Druhou, podstatně menší skupinu odsouzených sledované skupiny tvořili jedinci psychicky labilní, u nichž vystupuje silná vnitřní potřeba sebeuplatnění, jedinců citlivých na souhlas okolí. Jsou více závislí na mezilidských vztazích než muži v první skupině. Jejich sociální vztahy a postoje jsou však nezralé, ambivalentní, chybí schopnost dostatečného vhledu a orientace. Jsou snadněji ovlivnitelní, méně odolní vůči kritice. Často prožívají pocit nejistoty i méněcennosti. Požadují od sociálního okolí zpětnou vazbu ohledně jejich chování a jednání. Velmi často je u těchto jedinců narušené sebevědomí, pokřivený vztah k sobě, ke své mužské roli a tím i k druhým. (viz kasuistika č. 7) Mají však určité vnější „záchytné body“, pro sociálně přizpůsobivý způsob života. Uchovávají si schopnost navázat, vytvořit a udržet citově pozitivní vztahy, mají vytvořené v určité míře pracovní návyky, labilně zvnitřněny sociální normy a hodnoty. Postoj k trestnému činu je více realistický než u první skupiny sledovaných mužů. Prožívají rovněž pocity viny pro spáchaný trestný čin i když se snahou omluvit sebe sama.

Tito odsouzení do výkonu OPP nastupují. Životní styl a osobnostní struktura těchto odsouzených určitým způsobem koresponduje s charakterem OPP, příčina selhání při výkonu OPP se jeví spíše ve

vnějších podmínkách při vykonávání, kontrole a charakteru konkrétní práce. Lze konstatovat, že vnější podmínky výkonu OPP jsou z větší části rozhodující pro tuto skupinu sledovaných odsouzených.

Jak bylo dříve uvedeno, vlastním ukládáním OPP se v práci nezabývám, považuji však za důležité alespoň ve stručnosti zmínit některá fakta. Do realizace výkonu OPP je zaangažováno několik institucí – soud, PMS, obecní úřad či jiná instituce, v rámci které je trest vykonáván. Z tohoto faktu plynou neobvyklé nároky na vzájemnou koordinaci jednotlivých organizací, na pružné a rychlé rozhodování a zpětnou informovanost těchto institucí navzájem. Jak je realizovaná spolupráce soudů a PMS při ukládání a realizaci OPP je problém, kterým se ve své práci rovněž podrobněji nezabývám. Předpokládám však, že nezjišťování stanoviska samotného pachatele k trestu OPP a neprojednávání trestů OPP před jejich uložením s pracovníky PMS či jinými specialisty vede k ukládání tohoto trestu pachatelům, jejichž psychosociální profil je v rozporu s uložením OPP a směřuje k častým návrhům na proměnu alternativního trestu. Dle informací pracovníků PMS jejich práce nenavazuje na přípravné řízení a rozhodnutí soudu se o jejich zjištění o konkrétním pachateli neopírá. Z literatury, která informuje o ukládání a výkonu OPP v zahraničí, vyplývá, že tato praxe se od naší liší. Praxe ukládání a výkonu alternativních trestů se, dle mého mínění, potýká s mnohými potížemi.

Jako druhý okruh, kterým se chci zabývat v diskusi je metodologické provedení předkládané práce.

Na začátku této části diskuse je nutné položit si otázku, jaký má mapující studie význam při stavbě teorií a poznávání předmětu a proč jsem ve své práci zvolila tuto metodu zpracování. Mapující studie není ověřením hypotéz, nepředkládá reprezentativní soubor, není ani komparativním výzkumem. Její největší přínos je ve zmapování „terénu“, v seznámení s problémy, které nejsou dosud prozkoumány a zpracovány. Vytváří podklady a vyslovuje podněty pro další kladení otázek a hypotéz. Je základním materiálem, který lze dále systematicky a metodologicky zpracovávat.

Pro realizaci práce byly použity určité konkrétní metody, jejichž volba jednak odráží teoretické východisko práce, ale také praktické možnosti a podmínky realizace studie. Ovšem kriminalita (a potažmo část populace páchající trestnou činností) obecně představuje velice specifickou oblast a tak se musíme ptát, do jaké míry mohou použité metody zachytit ty skutečnosti, které se vážou ke vzniku kriminality u konkrétního jedince. V případě této práce jsem využila při výběru metod dosavadní zkušenosti s jejich použitím ve výzkumu vězeňské populace. Zde ovšem narážíme na fakt individuality a multifaktoriálnosti trestného činu každého jedince.

Při hodnocení výsledků je nutné ptát se i po informační hodnotě získaných odpovědí a výpovědí a rovněž je nutné zamyslet se nad adekvátností otázek z hlediska odsouzených. Přesto, že byli do skupiny zařazeni odsouzení s intelektovou kapacitou v pásmu populačního průměru, dostáváme při rozhovoru často jednoduché, jednotvárné odpovědi. Většina rozhovorů proběhla v přátelské atmosféře, odsouzení tvrdili, že jim rozhovor o trestném činu ani o sobě nevadí, bylo však možno odhadnout, že odsouzení o položených otázkách příliš nepřemýšlejí. Buď se stylizují se snahou působit dobrým dojmem nebo nejsou velmi často schopni reflexe a sebereflexe. Protože vycházím z toho, co nám odsouzení o sobě sdělili, musím proto brát v úvahu určitou míru subjektivity odpovědí.

Ve vězeňských zařízeních ČR se penitenciární psychologové setkávají s odsouzenými po proměně OPP, u kterých je při základním vstupním psychologickém vyšetření konstatovaná závažná porucha osobnosti, s velmi obtížnou schopností sociální adaptace a fungování v běžné společnosti. Osobnosti závažněji poznamenané problematickými sociálními vztahy, s pozitivní kriminální anamnézou od školního věku, bez „záchytných vnějších bodů“ pro řádný, sociálně přizpůsobivý způsob života. Kriminální chování se stalo „součástí“ jejich života. Po základním vyšetření psychosociálního vývoje by bylo zřejmé, že tito odsouzení nenastoupí alternativní trest nebo že trest OPP bude plněn jen za mimořádně „pro ně vyhovujících“ vnějších podmínkách.

Při zohlednění psychosociálního profilu řádově u několika tisíc odsouzených ročně, kteří přicházejí do našich věznic s proměnou OPP na nepodmíněný trest odnětí svobody, by se ukládání a výkon OPP stalo efektivnější a fungovalo by jako prevence trestné činnosti.

Pohled psychologa na problematiku ukládání a výkonu OPP je pohled zúžený, poněkud „zvenčí“. Poskytuje však pohled na problematiku odlišný od dosavadně prezentovaných pohledů justice či PMS a dovoluji si konstatovat, že cenný, jak pro soudce, tak pracovníky PMS při hledání efektivního řešení problematiky ukládání alternativních trestů v ČR.

4. ZÁVĚR

Co říci závěrem k této mapující studii zaměřené na specifika selhání při ukládání trestu OPP?

Rigorózní práce si kladla za cíl vypracovat psychosociální profil mužů, kteří selhali ve výkonu OPP a pomocí tohoto profilu identifikovat a popsat některé determinanty, které mohou mít rozhodující vliv pro úspěšný nebo neúspěšný výkon trestu OPP.

V teoretické části práce se snažíme postihnout základní rámec problematiky výkonu trestu OPP, výkon trestu odnětí svobody – jeho forenzní a psychologické aspekty a srovnat poznatky o osobnostní struktuře pachatele trestných činů.

V práci předkládáme soubor výrazných osobnostních charakteristik vzorku odsouzených mužů, kteří selhali při uložení trestu OPP, zároveň s úvahou o úloze vnějších podmínek výkonu tohoto trestu. Při hodnocení výsledků se skupina rozdělila na dvě části. Početnější část – zhruba dvě třetiny zařazených – výkon trestu OPP vůbec nenastoupila. Třetina odsouzených sledované skupiny trest nastoupila, odpracovala určitou část a pak plnění trestu OPP přerušila.

Ze získaných výsledků vyplývá, že rozhodující vliv pro nastoupení výkonu trestu OPP je postoj k trestnému činu a sebepojetí odsouzeného, absence hrubých antisociálních postojů, dále schopnost odsouzeného prožít pocit viny, empatie a jeho zakotvení v osobních vztazích, které se vytvořily během jeho sociálního vývoje v dětství. Se sociálním vývojem úzce souvisí nižší vzdělávací a profesní výkon.

V první skupině sledovaných mužů nacházíme jedince s asociálními rysy v chování, často až s asociální poruchou osobnosti, s problematickou výchovou v dětství a defektním profesním vývojem. Nemají vytvořenou síť fungujících sociálních vztahů.

U druhé skupiny odsouzených, kteří nastoupili do výkonu trestu OPP, se jeví jako jeden z rozhodujících faktorů vnější podmínky při vykonávání trestu. Tito odsouzení byli schopni prožít pocit viny, akceptovali uložený trest a měli vytvořenou síť sociálních vztahů i když labilních.

Nyní se opět vrátíme k otázce alternativních trestů, respektive k faktorům selhání při výkonu OPP. Negativní vývoj a kvalitativní změny v oblasti kriminality po roce 1990 vyvolaly v České republice naléhavou společenskou diskusi o limitech trestní politiky a jejích schopnostech na tyto skutečnosti reagovat. Přitom bylo zřejmé, že zásadní zvrat této situace je možný jen za předpokladu zásadní změny kriminální politiky na níž se budou podílet státní i justiční orgány, jejichž rozhodnutí by se mělo opírat o systematickou práci specialistů různých oborů – kriminologů, sociologů, psychologů, odborníků v trestním právu, kriminalistů atd. I když kriminální politika není jen pouhou aplikací výsledků jednotlivých vědních oborů a musí respektovat, jako součást obecné politiky, určité apriorně dané právněpolitické zásady, její rozhodnutí v oblasti trestní politiky, která by se neopírala o ověřené skutečnosti a tvrzení, by se brzy ukázala jako chybná a mohla by vést k opaku svého cíle. Kriminální politika se musí opírat o fungující širokou škálu represivních opatření, včetně alternativních trestů a o fungující preventivní prostředky boje s trestnou činností. Ačkoliv počet specializovaných institucí pro práci s rizikovými jedinci i výdaje vynakládané na jejich provoz rostou, je evidentní, že úměrně neroste jejich úspěšnost a efektivita. Příčin je celá řada, stejně jako námětů, jak je řešit.

V práci je zmíněna skutečnost, že kriminalita je vnímána spíše jako sociální jev než jako množina individuálních trestných činů, z nichž každý má svého pachatele, svojí oběť, příčinu a následek. Trestní spravedlnost v posledních letech využívá ve větší míře alternativních opatření, ale problémem mnohde zůstávají skutečně funkční rozhodnutí a instituce, které by nad plněním alternativních opatření uskutečňovaly dohled. Preventivní a represivní instituce – státní, samosprávné i nevládní, nejsou často systémově propojeny, chybí vzájemná koordinovanost a informovanost.

Předkládaná mapující studie se snaží pohledem psychologa přispět k analýze stávající situace ukládání a výkonu trestu OPP v České republice. Popsáním psychosociálního profilu a vývoje sledované skupiny vězňů, kteří selhali ve výkonu OPP, se vyjadřuje k výběru jedinců při uložení alternativních trestů, kdy znalost těchto faktorů je pro predikci odpracování trestu OPP důležitým indikátorem.

Sumarizací a porovnáním dílčích výsledků v této problematice je možné přispět k identifikaci aspektů ovlivňujících ukládání, přístup, a kontrolu vykonávání trestu OPP. Předkládaná práce by mohla být podnětem k vytvoření jednoduchého screeningového instrumentu při hodnocení pachatelů, u kterých se předpokládá uložení alternativního trestu OPP, především pro pracovníky PMS a soudů.

What can we say to the conclusion of this study aimed at mapping the specificities of the failure to inflict a community service sentence (CSS)?

The thesis aimed at developing a psychosocial profile of men who failed in the performance of CSS and using the profile to identify and describe some determinants that may have a decisive influence on the successful or unsuccessful execution of CSS.

In the theoretical part of the work we try to appreciate the fundamental framework of execution of CSS; prison – his forensic and psychological aspects and to compare findings about the moral structure of criminals.

In this work we present a set of distinctive personality characteristics of the sample of sentenced men, who failed in execution of CSS, along with a reflection on the role of external conditions for the pursuit of this sentence. In assessing the results of the group was divided into two parts. Larger portion – roughly two thirds of the included – did not even start the execution of CSS. One third of the observed fulfilled a certain part and then suspended the rest.

The results obtained suggest that the decisive influence to start the execution of CSS is a position of sentenced on offense and identity, absence of violent antisocial attitude, ability of the convicted person to experience feelings of guilt, empathy and its anchoring in the personal relationships that are created during its social development in childhood. Social development is closely linked to lower educational and occupational performance.

The first group observed are individuals with antisocial features in the behaviour, often with antisocial personality disorder, with problematic childhood education and defective professional development. They did not created a functional network of social relations.

For the second group of prisoners who started the CSS, it appears as one of the decisive factors the external conditions during the execution of the sentence. These convicts are able to experience guilt, accept the penalty imposed and had created a network of social relations, even if unstable.

Now back again to the issue of alternative sentencing, or the failure factors in the performance of CSS. Negative development and qualitative changes in the crime after 1990 in the Czech Republic led to the urgent social debate on the limits of criminal policy and their ability to respond to these facts. It was clear that a major reversal of this situation is possible only through fundamental changes to the criminal policy which would involve state and judicial authorities, whose decision should be based on the systematic work of specialists of different disciplines – criminologists, sociologists, psychologists, experts in criminal law, criminalists, etc. Although criminal policy is not simply the application of various disciplines and must respect, as a part of general policy, the given political principles, its decisions not based on verified facts and arguments could be soon proved to be erroneous and could lead to the opposite of its objective. Criminal policy should be based on operating a wide range of repressive measures, including alternative sentencing and effective preventive means of combating crime. Although the number of specialized institutions for risk individuals and expenses incurred in their operations grow, it is evident that is not growing in proportion to their success and effectiveness. Reasons are many, as well as ideas on how to deal with it.

There is mention of the fact that crime is perceived as a social phenomenon rather than as a set of individual crimes, each with its perpetrators, its victims, cause and effect. Criminal justice in recent years increasingly used alternative measures, but often remained a problem of really functional decisions and the institutions that should made sight of the implementation of alternative measures. Preventive and repressive institutions – national, autonomous and non-governmental – often lack of coordination and awareness.

The present mapping study seeks to contribute to the view of psychological analysis of the current situation and the imposition of CSS in the Czech Republic. Description of psychosocial profile and development of a group of prisoners who failed to exercise CSS should help in the selection of individuals for the imposition of alternative sanctions, where knowledge of these factors for prediction of real execution of CSS is an important indicator.

Summarization and comparison of partial results in this field can contribute to the identification of aspects affecting the imposing and control of carrying out the CSS. The present work could be a stimulus to create a simple screening instrument for the assessment of offenders, considered for the imposition of the alternative sentence, especially useful for probation officers and the courts.

LITERATURA

- Atkinsonová, R.L. et al./2003/ Psychologie. Praha, Portál
- Balcar, K./1991, 2. vydání/ Úvod do studia psychologie osobnosti.
Chrudim.Mach
- Bandura, A./1977/Social Learning Theory. Englewood Cliffs N.J., Prentice-Hall
- Bandura, A., Walters,R.H. /1973/ Social Learning and Personality
Development. New-York, Holt Rinerhart Mrinston
- Buriánek, J. /1997/ Reflexe kriminality ve veřejném mínění, Acta Universitas
Caroline, studia sociologica XII, Praha
- Cattell, R.B./1965/ The Scientific Analysis of Personality, Penguin Books,
Harmodsworth,
- Čáp, J./1995/ Mnohostranný-jednostranný vývoj osobnosti. Československá
psychologie, 39, 4.2, s. 97-110
- Čáp, J./1996/ Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy, Praha, ISV.
- Čáp, J., Boshek, O.,Balcar, K. /1999/K problematice diferencí v rysech
osobnosti,Československá psychologie, 43,č.5, s.385-395
- Čáp, J.,Mareš,M. /2001/ Psychologie pro učitele Praha. Portál
- Čepelák, J./1973/ Metoda PEN v psychodiagnostické penitenciární praxi,
Bulletin SNV ČSR-VUPEN
- Čepelák, J. /1982/ Penitenciální psychologie I., Vysoká škola SNB,Praha
- Čírtková, L. /2000/ Policejné psychologie, Praha Portál
- Čírtková, L. /1998/ Kriminální psychologie, Eurounion, Praha
- Čírtková, L.,Červinka,F. /1994/ Forezní psychologie, Support, Praha

- Dobrotka, G. /1981/ *Základní otázky forenzní psychologie*, MS SSR, Bratislava
- Doubravová, V. /1998/ *Společenský význam alternativních trestů a odklonů v trestním řízení*, Bakalářská práce, ISS FSV UK Praha
- Doubravová, V., Ouředníčková, L., Štern, P. /2001/ *Příručka pro probaci a mediaci*, SPJ-Institut pro probaci a mediaci, Praha
- Drapela, V.,J. /1998, 2. vydání/ *Přehled teorií osobnosti* Praha, Portál
- Dufek, M. /1976/ *Soudní psychiatrie*, Orbis, Praha
- Dunovský, J.,Eggers, H. /1989/ *Sociální pediatrie*, Avicenum, Praha
- Dunovský, J., Ditrich, Z., Matějček, Z. /1995/ *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*, Grada, Praha
- Eisenberg, N.,Fabes, E.A., Murény, B.C. /1996/ *Parents' reactions to children's negative emotions*. *Child Development*, 67,2227-2247
- Ellis, A. /2002/ *Trénink emocí*, Praha,Portál
- Erikson, E.H. /2002/ *Dětství a společnost*, Argo, Praha
- Eysenck, H.J. /1964/ *Crime and personality*, Routledge and Kegan Paul, London
- Eysenck, H.J./1974/ *Dimensions of Personality*, Kegan Paul, London
- Fenyk, J., Sotolář, A., Sovák, Z. /2002/ *Mediace jako alternativní podoba naplnění trestní spravedlnosti*, *Trestní právo č.2*
- Ferjenčík, J. /2000/ *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*, Praha, Portál
- Fromm, E. /1997/ *Anatomie lidské destruktivity*, Nakladatelství LN, Praha
- Gillernová, I. a kol. /2000/ *Slovník základních pojmů z psychologie*, Fortuna, Praha

- Gjuričová, J. /1996/ Strategie prevence kriminality v ČR, Odbor prevence kriminality MV ČR, Praha
- Gjuričová, J. /1998/ Prevence se musí vyplatit-prevence kriminality ve městech, Kriminalistika č. 2/1998
- Goleman, D. /1997/ Emoční inteligence, Columbus, Praha
- Goleman, D. /2000/ Práce s emoční inteligencí, Columbus, Praha
- Graumann, C.F./ed./ /1972/ Handbuch der Psychologie, sv.VII/1, 2: Sozialpsychologie, Göttingen
- Hála, J. /1999/Teorie a praxe vězeňství, Jihočeská univerzita, České Budějovice
- Hartl, P., Hartlová, H./2000/ Psychologický slovník, Praha, Portál
- Heretik, H./1993/ Základy forenzej psychológie, SPN, Bratislava
- Haysová, N./1998/ Základy sociální psychologie, Praha, Portál
- Haysová, N. /2003/ Aplikovaná psychologie, Praha, Portál
- Helus, Z./1973/ Psychologické problémy socializace osobnosti, Praha, SPN
- Hermochová, J. /1981/ Sociálně psychologický výcvik, 1.a2. díl, S SNV ČR, Praha
- Hrušková, O., Ouředníčková, Z., Štern, P./1997/ K některým teoretickým a praktickým otázkám probační služby, Trestní právo, č.7-8/1997
- Inciardi, J:A: /1994/Trestní spravedlnost, Victoria Publishing, Praha
- Janoušek, J./1984/ Sociální psychologie 1.a2. svazek Praha, SPN
- Janoušek, J./1986/ Metody sociální psychologie, Praha, SPNP
- Janoušek, J./1988/ Sociální psychologie, Praha, SPN
- Jelínek, J./1998/ Poškozený v českém trestním řízení, Karolinum, Praha

- Jelínek, J., Sovák, Z. /1997/ Trestní zákon a trestní řád, Nakl. Linde, Praha
- Jergl, Milan /2004/ Uplatňování alternativních forem trestu v České republice, systém probační a mediační služby, bakalářská práce, MU PF Brno
- Kaiser, G. /1994/ Kriminologie, C.H.Beck, Praha
- Karabec, Z. K problematice výkonu trestu odnětí svobody a ukládání alternativních trestů, Všechno, č. 9
- Karabec, Z. /1989/ Veřejně prospěšné práce jako alternativa k trestu odnětí svobody, Prokuratura č.2/1989
- Karabec, Z. /2002/ Účel trestání, Kriminalistika č.2/2000
- Karabec, Z., Netík, K. Vězeňství a společnost-východiska reformy československého vězeňství, Čs. Kriminalistika, Sb.4/1991
- Keller, J. /1993/ Úvod do sociologie, 3.vydání, Sociologické nakladatelství, Praha
- Kelly, G.A. /1955/ The psychology of personalconstruct, New York, Norton
- Komárková, R., Slaměník, I., Výrost, J. /2001/ Aplikovaná sociální psychologie III, Grada., Praha
- Kotásková, J./1987/ Socializace a morální vývoj dítěte, Praha, Academia
- Koudelková.A. /1995/ Psychologické otázky delikvence.Victoria Publishing, Praha
- Koukolík, F., Drtilová, J. /1996/ Vzpouza deprivantů, Makropulos, Praha
- Koukolík, F., Drtilová, J. /2001/Zlo na každý den, Galen-Makropulos, Praha
- Koukolík, F., Drtilová, J. /2002/Základy stupidologie, Galen-Makropulos, Praha
- Kuchta, J. /1993/ Kriminologie I.II. MU Brno

Langmeier, J. /1980/ Kapitoly z vývojové psychologie pro studující FLD, SPN, Praha

Langmeier, J./1991/ Vývojová psychologie pro dětské lékaře, Praha, Avicenum

Langmeier, J., Krejčířová, D. /1998/ Vývojová psychologie, Praha, Grada

Langmeier, J., Matějček, Z. /1974/ Psychická deprivace v dětství, Praha, Avicenum

Macek, P. /1999/ Adolescence-Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících, Praha, Portál

Macek, P. /2000/ Posouzení dobrého a zlého člověka: Souvislost se sebezpojetím, Rozdíly mezi chlapci a děvčaty.Československá psychologie, 1, Praha AV ČR

Macek, P. /2003/ Adolescence, Praha, Portál

Marešová, A. / 1994/ Základní údaje o osobách vyšetřovaných a stíhaných v České republice, Kriminalistika, č.4/1994

Marešová, A. Kriminalita v roce.....IKSP, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002

Marešová, A., Válková, J. /1994/ K problematice alternativních trestů, IKSP, Praha

Matoušek, O., Matulová, A. a další /1996/ Práce s rizikovou mládeží, Portál, Praha

Matoušek, O., Kroftová, A. /1998/ Mládež a delikvence, Praha, Portál

Mednick, S., Christiansen, K.O., /1977/ Biosocial Bases of Criminal Behavior, NY Gardner Press

Mezník, J. a kol. /1995/ Základy penologie, MU Brno

Mikšík, O. /1986/ Úvod do psychologické metodologie II, Praha, SPN

Mikšík, O. /1999/ Psychologické teorie osobnosti, Praha, Karolinum

- Mikšík, O., /1979/ Aktuální problémy psychologie osobnosti, Horizont, Praha
- Myers, D.G. /1993/ Social psychology. 4.v., New York-St.Louis
- Nakonečný, M. /1970/ Základy sociální psychologie, Praha, SPN
- Nakonečný, M. /1993/ Základy psychologie osobnosti, Praha, MANAGEMENT PRESS.
- Nakonečný, M. /1994/ Lexikon psychologie, Praha, Vodnář
- Nakonečný, M. /1996/ Motivace lidského chování, Academia, Praha
- Nakonečný, M. /2000/ Lidské emoce, Academia, Praha
- Němec, J. /1993/ Psychopatie a kriminalita, Centurion, Praha
- Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. /1997/ Psychologie v právu, C.H.Beck, Praha
- Netík, K., Netíková, D. /1991/ Vybrané kapitoly z forenzní psychologie pro právníky, UK Praha
- Osmančík, O. /1994/ K problematice alternativních trestů, IKSP, Praha
- Paukertová, J., Sochůrek, J. /2002/ Penitenciární psychologie, IVVS, Stráž pod Ralskem
- Piaget, J., Inhelderová, B., /1970/ Psychologie dítěte, SPN, Praha
- Petr, F. /2000/ Několik úvah o fenoménu „šilných střelců“, In České vězeňství 1/2000
- Rozum, J. /1994/ K problematice alternativních trestů a opatření, IKSP, Praha
- Rozum, J. a kol. /2000/ Výzkum nově zavedených prvků probace do trestního práva, IKSP, Praha
- Rozum, J., Kotulan, P., Háková, L. /2005/ Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativ, IKSP, Praha

Ročenka VS ČR, právní odbor VS ČR, Praha – 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004

Říčan, O. /1972/ Psychologie osobnosti, Orbis, Praha

Říčan, P. /1990/ Cesta životem, Panorama, Praha

Satirová, V. /1994/ Kniha o rodině, Práh, Praha

Schneewind, K., A., Hermann, T. a spol. /1980/ Erziehungsstilforschung, Huber, Bern

Slaměník, I., Výrost, J. /1998/ Aplikovaná sociální psychologie, Portál, Praha

Slaměník, I., Výrost, J. /2001/ Aplikovaná sociální psychologie II, Grada, Praha

Slaměník, I., Výrost, J. /1997/ Sociální psychologie, ISV, Praha

Sochůrek, J. /2001/ Vybrané kapitoly ze sociální patologie, TU, Liberec

Sochůrek, J. /2002/ Nástin vybraných problémů forenzní psychologie, TU, Liberec

Sotolář, S., Sovák, Z. /1996/ Ke koncepci probační a mediační služby v České republice, Právní rozhledy 6/1996

Statistická ročenka kriminality, MS ČR, Praha – 1999, 2000, 2002, 2003, 2004

Taxová, J. /1987/ Pedagogicko psychologické zvláštnosti dospívání, SPN, Praha

Urbanová, M. /1973/ Bulletin SNV ČSR č.3, VÚP SNV ČSR, Praha

Urbanová, M. /1977/ Bulletin SNV ČSR?č.7, VÚP SNV ČSR, Praha

Vágnerová, M. /1996/ Vývojová psychologie, Karolinum, Praha

Vágnerová, M. /2000/ Vývojová psychologie:dětství, dospělost, stáří, Portál.Praha

Vágnerová, M. /1999/ Psychopatologie pro pomáhající profese, Portál, Praha

Vůjtěch, J. a kol. /1998/ Výzkum institutu obecně prospěšných prací, IKSP,
Praha

Zákon NS č.140/1961 Sb., Trestní zákon, Sbírka zákonů1961

Zákon Parlamentu ČR č.169/1999 Sb., o výkonu tretu odnětí svobody a změně
souvisejících zákonů, Sbírka zákonů 1999

Zákon o probační a mediační službě č. 257/2000 Sb.

Zapletal, J. /1994/ Kriminologie, I.díl, PA.\Praha

SEZNAM PŘÍLOH

- č. 1 - Psychologická charakteristika odsouzeného
- č. 2 - Záznamový arch - Postoj k trestnému činu
- č. 3 - Záznamový arch - Sebepoznání a sebeocení
- č. 4 - Explorační schéma
- č. 5 - Dotazník – Rodina a výchova v rodině
- č. 6 - Dotazník – Prognóza
- č. 7 - Záznamový arch č. 4 - Predelikventní činnost
- č. 8 – SPARO
- č. 9 – P-I-L

Věznice/vazební věznice

jméno a příjmení odsouzeného

rodné číslo

Psychologická charakteristika odsouzeného

Použité metody:

.....
.....

Psychologická charakteristika obsahuje zejména:

- významná anamnestická data
- relevantní poznatky z pozorování
- popis osobnosti (orientovaný na intelektové schopnosti, emoční stabilitu, hodnotovou orientaci, volní vlastnosti, motivační činitele chování a sociálně-psychologické dovednosti)
- psychologická analýza postoje odsouzeného k TČ a VTOS, přijetí viny apod.
- stanovení vhodného přístupu pracovníků VS ČR k odsouzenému a doporučení k programu zacházení, vč. dispozic k pracovnímu zařazení a umístění
- eventuální upozornění na nebezpečnost jednání odsouzeného

Doporučení k programu zacházení a event. potřebě speciálního zacházení

(zařazení do speciálně výchovných aktivit či specializovaného oddělení):

.....
datum

.....
jméno zpracovatele

.....
podpis

Záznamový arch - Sebepoznání a sebeocení

Jak byste charakterizoval svou povahu na bipolární škále?

Odpovídající hodnotu zakřížkujte. Na každém řádku může být označena maximálně jedna hodnota.

	hodně	středně	trochu	ani-ani	trochu	středně	hodně	
1. dobrý	3	2	1	0	1	2	3	špatný
2. užitečný	3	2	1	0	1	2	3	neužitečný
3. upřímný	3	2	1	0	1	2	3	neupřímný
4. snášenlivý	3	2	1	0	1	2	3	nesnášenlivý
5. ohleduplný	3	2	1	0	1	2	3	neohleduplný
6. obětavý	3	2	1	0	1	2	3	sobecký
7. vychovaný	3	2	1	0	1	2	3	nevychovaný
8. neškodící	3	2	1	0	1	2	3	škodící
9. odpovědný	3	2	1	0	1	2	3	neodpovědný
10. poctivý	3	2	1	0	1	2	3	poctivý
11. pracovitý	3	2	1	0	1	2	3	líný
12. silný	3	2	1	0	1	2	3	slabý
13. spravedlivý	3	2	1	0	1	2	3	nespravedlivý
14. aktivní	3	2	1	0	1	2	3	pasivní
15. šťastný	3	2	1	0	1	2	3	nešťastný
16. srdečný	3	2	1	0	1	2	3	chladný
17. uvážlivý	3	2	1	0	1	2	3	jednající bez rozmyslu
18. příjemný	3	2	1	0	1	2	3	nepříjemný
19. jemný	3	2	1	0	1	2	3	hrubý
20. přátelský	3	2	1	0	1	2	3	přátelský
21. mírný	3	2	1	0	1	2	3	agresivní
22. klidný	3	2	1	0	1	2	3	popudlivý
23. spolehlivý	3	2	1	0	1	2	3	nespolehlivý
24. bez nenávisti	3	2	1	0	1	2	3	nenávistný
25. bezpečný	3	2	1	0	1	2	3	nebezpečný
26. ochotný	3	2	1	0	1	2	3	neochotný
27. napravitelný	3	2	1	0	1	2	3	nenapravitelný
28. přímý, rovný	3	2	1	0	1	2	3	pokrytecký

Výsledný psychosociální profil se opírá o explorační schéma. Explorační schéma má postihnout formující faktory v životě jedince. Bylo zadáváno jako poslední při řízeném rozhovoru pro verifikaci a kompletaci sebraných dat.

Explorační schéma

Otázky k oblasti: kriminální anamnéza

I. Osobní karta a spisový materiál odsouzených mužů

- 1/ Počet předchozích podmíněných trestů
- 2/ Délka podmíněných trestů
- 3/ Jaké trestné činy byly řešeny
- 4/ Jaký je aktuální trestný čin
- 5/ Čin spáchaný ve skupině, dvojici
- 6/ Délka vyměřeného trestu odnětí svobody

II. Dotazník – písemné odpovědi

- 1/ V kolika letech jste měl první kontakt s policií v souvislosti s trestnou činností
- 2/ Kolikrát jste byl soudně trestán
- 3/ Za jaké trestné činy
- 4/ Za jakou dobu jste byl po spáchání trestného činu odsouzen
- 5/ Považujete uložený trest za spravedlivý
- 6/ Byl váš trestný čin projednáván probačním pracovníkem před vynesemím trestu

III. Doplnující otázky v rozhovoru

- 1/ Vadí vám otázky týkající se vaší trestné činnosti
- 2/ Jaké okolnosti vedly k trestnému jednání
- 3/ Proč jste nedodržel podmínky alternativního trestu
- 4/ Čím vysvětlíte selhání
- 5/ Byl trestný čin předem připravený
- 6/ Konal jste trestný čin pod vlivem alkoholu nebo drog
- 7/ Spojujete trestný čin s vašimi osobními vlastnostmi
- 8/ V případě trest. činu v partě – byl jste iniciátor, vůdce

- 9/ Myslíte si, že po spáchání trestného činu pachatele postihne trest
- 10/ Jak jste prožíval situaci odhalení trestného činu
- 11/ Jak tuto situaci prožívala vaše rodina

Osobní a rodinná anamnéza - primární, sekundární a terciární socializace

I. Oblast primární socializace

- 1/ Úplná x neúplná rodina
- 2/ Vlastní, nemanželské, adoptivní dítě
- 3/ Jedináček x sourozenci
- 4/ Ústavní výchova
- 5/ „Sociální adresa“ rodiny
- 6/ Vztah klienta k matce
 - a/ negativní až nepřátelský
 - b/ nerozuměli si
 - c/ nevytvořený, lhostejný
 - d/ věcný, bez citové náklonnosti ale s porozuměním
 - e/ velmi dobrý, s rozvinutými city
- 7/ Vztah klienta k otci
 - a/ negativní až nepřátelský
 - b/ nerozuměli si
 - c/ nevytvořený, lhostejný
 - d/ věcný, bez citové náklonnosti, ale s porozuměním
 - e/ velmi dobrý, s rozvinutými city
- 8/ Vztah rodičů k sobě – atmosféra v rodině
- 9/ Abúzus rodičů
- 10/ Psychiatrické problémy rodičů
- 11/ Typ výchovy v rodině – příliš přísná x příliš volná
- 12/ Trestná činnost rodičů
- 13/ Útěky klienta z domova /eventuálně z ústavního zařízení/

Doplňující kvalitativní charakteristiky:

- 1/ Jaké máte vzpomínky na své dětství
- 2/ S kým z rodičů jste si lépe rozuměl
- 3/ Plnil jste jako dítě rozkazy bez odmlouvání
- 4/ Jak často jste byl v dětství trestán
- 5/ Za co byl v dětství nejvíce trestán
- 6/ Jaký máte vztah k sourozencům
- 7/ Na co byste chtěl ze svého dětství zapomenout
- 8/ S kým jste si v dětství nejvíce rozuměl
- 9/ Jaký máte současný vztah k rodičům

II. Oblast sekundární socializace

- 1/ Školní prospěch
- 2/ Nedokončené základní vzdělání
- 3/ Eventuální další vzdělání
- 4/ Záškoláctví
- 5/ Disciplinární problémy ve škole
 - a/ rvačky kdy poprvé
 - b/ kouření
 - c/ drogy
- 6/ Poruchy učení a chování diagnostikované v poradně
- 7/ Kontakt s delikventními jedinci ve školním věku
- 8/ Kontakt s policií ve školním věku
 - a/ násilí kdy poprvé
 - b/ alkohol, drogy
 - c/ krádež, ničení majetku
 - d/ výtržnictví
 - e/ jiná trestná činnost
- 9/ Kontakt s policií do 18tého roku
 - a/ násilí kdy poprvé
 - b/ alkohol, drogy
 - c/ krádež, ničení majetku

- d/ výtržnictví
- e/ jiná trestná činnost

Doplňující kvalitativní charakteristiky:

- 1/ Měl jste dobrého kamaráda ve školním věku
- 2/ Co jste dělal ve volném čase, co o prázdninách
- 3/ Co jste se ve škole dobře naučil
- 4/ Co jste se ve škole nenaučil a potřeboval to pro další úspěšnější začlenění do společnosti
- 5/ Které události ve školním věku ovlivnily negativně jeho další život

III. Oblast terciální socializace

- 1/ Profesně – pracovní kariéra před nástupem do VTOS
- 2/ „Sociální adresa“ klienta před nástupem do VTOS
- 3/ Rodinné vztahy v současné době
- 4/ Ostatní sociální vztahy v současné době
- 5/ Sociální vztahy ve vězení

Doplňující kvalitativní charakteristiky:

- 1/ Míval jste v zaměstnání absence
- 2/ Vyhnul byste se placení daní, kdybyste si byl jist, že se na to nemůže přijít
- 3/ Kolik máte dětí a jakého věku, kdo se o ně stará
- 4/ Byl jste veden v registru úřadu práce
- 5/ Jaký byl vztah k zaměstnání / když ho klient vykonával/
- 6/ Důvody nezaměstnanosti či střídání zaměstnání
- 7/ Zdroj financí před nástupem do VTOS
- 8/ Máte stálou partnerku i po nástupu do VTOS
- 9/ Jak prožívala vaše zatčení
- 10/ Můžete se spolehnout na pomoc vaší současné rodiny

Vyjádření názoru probačních pracovníků

- 1/ Má pachatel možnost získat informace o alternativním trestu
- 2/ Využívají pachatelé nabídku pomoci a podpory pro sebe a pro své okolí. Participují aktivně na procesu řešení trestné činnosti
- 3/ Přijímají odpovědnost za své jednání
- 4/ Nalézají motivaci k nápravě narušených sociálních vztahů
- 5/ Co především sledujete při své práci s pachateli:
 - a/ zajištění ochrany a bezpečnosti společnosti
 - b/ sledování veřejného zájmu
 - c/ řešení příčin trestného činu ve vztahu k budoucnosti
 - d/ efektivitu zvoleného řešení
 - e/ odškodnění oběti

Dotazník – Rodina a výchova v rodině

Následující dotazník se týká Vaší rodiny a výchovy v ní. Odpovídající odpověď zřetelně označte.

1. Kdo se o Vás staral?

	0-6	6-11	11-15	15-18	dále
a) oba rodiče					
b) matka					
c) otec					
d) adoptivní rodiče					
e) dětské domovy					
f) jiní příbuzní					

2. Jaký k Vám měla vztah matka?

- a) vřelý, cítil jsem, že mě má ráda
- b) lhostejný, příliš se o mě nezajímala
- c) neměla mě ráda
- d) nežil jsem s matkou

3. Jaký k Vám měl vztah otec?

- a) vřelý, cítil jsem, že mě má rád
- b) lhostejný, příliš se o mě nezajímal
- c) neměl mě rád
- d) nežil jsem s otcem

4. Jak s Vámi otec jednal?

- a) nevšimavě, neměl o mě velký zájem
- b) příliš přísně – měl jsem z něho strach
- c) nedůsledně – někdy příliš přísně, jindy si mě nevšiml
- d) přísně, ale laskavě

- e) nežil jsem s ním
5. Jaký přehled měla matka o Vašem chování do Vašich 15-ti let?
- a) velmi dobrý – věděla, co dělám v době volna
 - b) dosti dobrý – věděla to hlavní
 - c) malý – málo toho věděla
 - d) nežil jsem s ní
6. Jak jste pocíťoval spravedlnost výchovných zásahů?
- a) jako neúměrně tvrdý
 - b) tvrdší, než jsem zasluhoval
 - c) odpovídal provinění
 - d) mírnější, než jsem zasluhoval
 - e) symbolický, ale stačil, abych si uvědomil, že jsem se dopustil chyby
 - f) nebyl jsme vůbec trestán
7. Jak jste reagoval na trest?
- a) zlostí, útočností
 - b) zatvrzelostí, vzdorovitostí
 - c) přijal jsem trest jako nutnost
 - d) lítostí
 - e) přemýšlel jsem o tom, vyvodil jsem závěry
 - f) bylo mi to jedno

Dotazník – Prognóza

Následující dotazník se týká Vaší budoucnosti po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Odpovídající odpověď zřetelně označte.

1. Jak si představujete svou budoucnost po návratu z výkonu trestu?
 - a) mám všechno zajištěno, byt práci, rodinu
 - b) budu mít potíže v získání – bytu, práce, důvěry lidí
 - c) abych mohl začít skutečně znovu, musím odejít zcela jinam, než jsem žil před výkonem trestu
 - d) navážu staré známosti a styky
 - e) nevím, co se mnou bude, nemám představu
2. Jak odhadujete svou budoucnost?
 - a) hodně jsem se změnil, určitě se do výkonu trestu nevrátím
 - b) dám si pozor, abych se do výkonu trestu nevrátil
 - c) nejsem si jist, zda se udržím a zase něco nevyvedu
 - d) asi se do výkonu trestu brzy vrátím
 - e) nevím
3. Jak myslíte, že s Vámi budou lidé jednat po Vašem návratu z výkonu trestu?
 - a) jako s každým jiným člověkem
 - b) budou nedůvěřiví, ale dají mi možnost
 - c) nebudou mi věřit a budou se mi vyhýbat
 - d) budou ve mně vidět jen kriminálního
 - e) budou mě nenávidět a bát se mě
 - f) nevím
4. S jakými pocity s budete vracet do běžného života?
 - a) mám strach a obavy ze setkání se známými a možných obtíží
 - b) stydím se a mám pocit viny
 - c) cítím se nejistý
 - d) mám radost, že se setkám s nejbližšími známými
 - e) s novou silou a chutí do života
 - f) s pocitem, že se brzy vrátím do výkonu trestu

5. Myslíte, že se Vám to, jak si představujete svůj příští život podaří?
 - a) zcela určitě
 - b) asi ano
 - c) nevím, nedokážu to
 - d) spíše asi ne
 - e) určitě ne
6. Jestliže změníte způsob života, z jakého důvodu to uděláte?
 - a) mám strach z dalšího trestu
 - b) to, co jsem dělal bylo nerozumné
 - c) nechci trávit celý život ve výkonu trestu
 - d) změnil jsem zásadně svoje názory na život
7. Co hodláte udělat, co myslíte, že byste měl udělat, abyste se nedopustil nové trestné činnosti?
 - a) zvýšit si odbornou kvalifikaci
 - b) změnit místo pobytu
 - c) změnit pracoviště
 - d) změnit profesi, povolání
 - e) přerušit styky s lidmi, kteří byli příčinou mého provinění
 - f) změnit zájmy a jinak trávit volný čas
 - g) přestat pít alkohol
 - h) změnit rodinný stav (oženit se, rozvést se)
 - i) změnit zásadně názory na život vůbec
 - j) jiné
8. Co Vám bude patrně nejvíc překážet v uskutečňování Vašich představ?
 - a) špatná pověst
 - b) věk
 - c) navyklý způsob života
 - d) přátelé a známí
 - e) nedostatek odborné kvalifikace
 - f) špatné finanční poměry a materiální podmínky
 - g) nedostatek odvahy a sebedůvěry

- h) Vaše povaha
 - i) Vaše názory na život
 - j) požadavky rodiny nebo Vaší partnerky
 - k) nedůvěra okolí
 - l) nadměrné pití alkoholu
 - m) překážky, které Vám budou klást lidé z okolí
 - n) zájmy a způsob trávení volného času
 - o) jiné – vypište
9. Co Vám nejvíc pomohlo, abyste žil v budoucnu lépe?
- a) způsob, jakým je uspořádán výkon trestu odnětí svobody
 - b) způsob, jakým jste připravován pro výstup z VTOS
 - c) to, že se budete moci obrátit s problémy na člověka, který Vám bude poskytovat praktickou a morální podporu
 - d) je to záležitost jen Vašeho rozhodnutí a pevné vůle
 - e) jiné

SPARO